

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDAN YUNAN
KOLONİZASYON ÇAĞI SONUNA KADAR
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDE
TİCARET

Yüksek Lisans Tezi

Efser Safiye Dilek DUYĞAL

Danışman
Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Erken Demir Çağı’ndan Yunan Kolonizasyon Çağı Sonuna Kadar Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Ticaret” isimli “**Yüksek Lisans**” tezım tarafımca intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 28/12/2021

Efser Safiye Dilek DUYĞAL

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
ÖN SÖZ	VI
KISALTMALAR.....	VIII
HARİTA LİSTESİ.....	IX
RESİM LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN COĞRAFYASI.....	3
1.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Konumu.....	3
1.2. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeomorfolojik Yapısı.....	5
1.3. İklim ve Bitki Örtüsü	7
1.4. Hidrografiya Özellikleri	8
1.5. Madenler	12
İKİNCİ BÖLÜM.....	16
KARADENİZ TARİHİ HAKKINDAKİ TEORİLER	16
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	18
TARİH ÖNCESİ-PREHİSTORİK DÖNEMDE DOĞU KARADENİZ.....	18
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	26
TARİHİ ÇAĞLARDA DOĞU KARADENİZ.....	26
4.1. Erken Tunç Çağı	26
4.2. Azzi-Hayaşa Krallığı.....	27
4.2.1. Karanni Dönemi'nde Azzi-Hayaşa Krallığı	29
4.2.2. Mariya/ş Döneminde Azzi-Hayaşa Krallığı	31
4.2.3. Hukkana/ş Dönemi ve Hukkanaş Anlaşması	32
4.2.4. Anniya/ş Dönemi.....	33
4.3. Doğu Karadeniz'de Kaşkalar	33

4.4. Doğu Karadeniz’de Kimmerler.....	37
4.5. Doğu Karadeniz’de Diauehi Krallığı	42
BEŞİNCİ BÖLÜM	46
M.Ö. BİRİNCİ BİNYILDA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE YAŞAYAN YEREL HALKLAR	46
5.1. Makronlar	46
5.2. Kolkhlar.....	48
5.3. Driller	50
5.4. Mossynoikoslar	52
5.5. Tibarenler	54
5.6. Khalybler.....	55
ALTINCI BÖLÜM	57
TİCARET’İN ORTAYA ÇIKIŞI.....	57
6.1. Ticaret’in Anadolu’ya Gelişi ve Yayılımı.....	59
6.2. Tunç Çağı’nda Anadolu’da Ticaret.....	61
6.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Ticaret	64
6.2.2. Hititler Dönemi’nde Ticaret	77
6.3. Erken Demir Çağı’nda Anadolu’da Ticaret	84
6.3.1. Phryg Krallığı ve Lydia Devleti Döneminde Ticaret	86
6.3.2. İskitler’in Doğu Karadeniz Ticareti.....	93
6.3.3. Urartuların Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Faaliyetleri	96
6.4. Yunan Kolonizasyon Çağı’nda Doğu Karadeniz’de Ticaret	106
6.4.1. Büyük Kolonizasyon Hareketleri (M.Ö. 750-550).....	107
6.4.2. Karadeniz Bölgesi’nde Kolonizasyon Faaliyetleri	114
6.4.3. Yunan Kolonizasyonları’nın Karadeniz Ticareti.....	117
SONUÇ	127
KAYNAKÇA.....	130
1. Antik Kaynaklar	130
2. Modern Kaynaklar	130
İNTERNET KAYNAKLARI	144
EKLER.....	145

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDAN YUNAN KOLONİZASYON ÇAĞI SONUNA KADAR DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDE TİCARET

Efser Safiye Dilek DUYĞAL

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2021

Danışman: Doç. Dr. Salih KAYMAKÇI

ÖZET

Doğu Karadeniz, çağlar boyunca çeşitli halklara ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Jeopolitik konumu itibarıyla kimi zaman iç bölgelerde kalan dağları çeşitli halkların sığınağı, kimi zaman da deniz kıyıları ile tüccarlara kucak açan bir liman olmuştur. Kalkolitik çağdan itibaren yerleşim yeri haline gelen Karadeniz, tarihi çağlarda varlık gösteren Azzi-Hayaşa Krallığı, Kaşkalar ve Hititler gibi halklar ile siyasal, kültürel ve ekonomik etkileşim içinde olmuştur. M.Ö. 750-550 yıllarına gelindiğinde Anadolu'da büyük kolonizasyon faaliyetlerinin baş göstermesiyle Karadeniz'in yeraltı ve yer üstü zenginlikleri kolonizasyonlar tarafından keşfedilerek belirli bölgelerde koloniler kurulmaya başlamıştır. Kolonizasyon faaliyetleri ile adeta ticaret merkezi haline gelen Karadeniz zamanla toplumlar arası ticarete etkin rol oynamaya başlamıştır. Kolonistlerin Doğu Karadeniz'de yer alan Sinope (Sinop), Trapezous (Trabzon), Kerasos/Pharnakia (Giresun) gibi bölgelerde koloni-kent kurmasıyla ticari ilişkiler zamanla kuvvetlenerek bölgenin siyasal, kültürel ve ekonomik açıdan gelişim göstermesini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz, Yunan Kolonizasyon Çağı, Kerasos, ticaret, tüccar.

TRADE IN THE EASTERN BLACK SEA REGION FROM THE EARLY IRON AGE TO THE END OF THE GREEK COLONIZATION AGE

Efser Safiye Dilek DUYĞAL

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master Thesis, December, 2021

Supervisor: Assoc. Dr. Salih KAYMAKÇI

ABSTRACT

The Eastern Black Sea is a region that has been home to various peoples for centuries. Due to its geopolitical position, it has been both a refuge for various peoples in the mountains, and a harbour that welcomes merchants. The Black Sea, which has had human settlements since the Chalcolithic era, has been in political, cultural and economic relations with peoples such as the Azzi-Hayasa Kingdom, the Kaskians and the Hittites. By the years 750-550 BCE, with the beginning of major colonization activities in Anatolia, the mines and natural riches of the Black Sea were discovered by colonists and colonies began to be established in certain regions. The Black Sea, which has become a commercial center with colonization activities, has started to play an active role in international trade over time. With the colonists establishing colony-cities in regions such as Sinope (Sinop), Trapezous (Trabzon), Kerasos / Pharnakia (Giresun) located in the Eastern Black Sea, commercial relations have strengthened over time, allowing the region to develop politically, culturally and economically.

Keywords: Eastern Black Sea, Greek Colonization Age, Kerasos, trade, merchant.

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Erken Demir Çağı'ndan Yunan Kolonizasyon Çağı'na kadar Doğu Karadeniz'de meydana gelen siyasi, ticari, sosyal ve kültürel etkileşimleri kapsamaktadır. Bu bölgenin toprakları, çeşitli toplumlara ve devletlere yurt olmuştur. Doğu Karadeniz, konum itibarıyla, Küçük Asya'nın kuzeyinde yer almaktadır. Batısında ise Paphlagonia ve Galatia bulunmaktadır. Güneyinde ise Kappadokia, doğusunda Kolkhis yer almaktadır.

Karadeniz Bölgesi, tarih boyunca Anadolu'nun önemli ekonomik merkezlerinden biri Karadeniz Bölgesi sahip olduğu hırçın denizi, yüksek dağları ve yerleşime uygun olmayan arazileri antik çağ yazarlarının konusu olmuştur ve abartılara yer vererek çeşitli hikayelerde anlatılmıştır. Hem bu cezbedici hikayeler hem de Deniz Kavimleri'nin istilaları, Ege'de yerleşim yerinin olmaması gibi faktörler Miletoslu kolonistlerin rotasını Karadeniz'e çevirmesine neden olmuştur. Bölge, denize olan kıyısı sayesinde birçok deniz aşırı ticaret yapan tüccarların uğrak noktası olmuştur. Doğu Karadeniz, Miletosluların kurduğu koloniler sayesinde ticari, kültürel ve siyasi alanda gelişim göstermiştir. Bu dönemde Sinope (Sinop), Kerasos (Giresun), Trapezous (Trabzon) gibi koloni-kentlerde birer liman oluşturularak ihracat ve ithalat faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Giriş, Sonuç kısmı ve 6 bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konuya ilişkin kısa bir içerik bulunmaktadır. Birinci bölümde, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin konumuna, jeomorfolojik yapısına, iklimine, bitki örtüsüne, hidrografik özelliklerine ve madenlerine değinilmiştir. İkinci bölümde, Karadeniz'in tarihi hakkında ortaya atılan görüşlere ve teorilere değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise Palolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik olarak çağlara ayrılan Tarihöncesi devirlere değinilmiştir. Dördüncü bölümde, tarihi çağlarda Doğu Karadeniz Bölgesi'nde siyasi, kültürel ve iktisadi manada faaliyet gösteren Azzi-Hayaşa Krallığı, Kaşkalar, Kimmerler ve Diauehi Krallığı'na değinilmiştir. Beşinci bölümünde, M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz Bölgesi'nin yerel halkları olarak kabul edilen Makronlar, Kolkhlar, Driller, Mossynoikoslar, Tibarenler ve Khalybler'e değinilmiştir. Çalışmanın son ve önem arz eden altıncı bölümünde ise ticaretin ortaya

çıkışı, ticaretin Anadolu'ya gelmesi ve yayılması, Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaşanan ticari gelişimlere, Asur Ticaret Kolonileri dönemine, Hitit Devleti döneminde meydana gelen ticari ve siyasi faaliyetlere, Phryg Krallığı ile Lydia Devleti dönemine ilişkin gelişmelere, İskitlerin ve Urartuların Doğu Karadeniz'deki varlığına ve Yunan Kolonizasyon Çağı'nda Doğu Karadeniz'de gerçekleşen kolonizasyon hareketlerine, bölgede ihracatı ve ithalatı yapılan ürünlere değinilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli katkıları olan ve çalışma süresince bana destek olan kıymetli ve saygıdeğer hocam Doç. Dr. Salih Kaymakçı'ya, madden ve manen her anımda yanımda olan ve beni destekleyen ailem ile yakınlarıma teşekkür ederim.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
CEDRUS	: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Antalya
çevr.	: Çeviren
DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
edt.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
MTA Dergisi	: Maden Tetkik ve Arama Dergisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
OLBA	: Mersin Üniversitesi, Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TAY	: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri Projesi
TÜBA-AR	: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeolojisi Dergisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayın
yy.	: Yüzyıl

HARİTA LİSTESİ

		Sayfa No
Harita: 1	Doğu Karadeniz’de Yunan Kolonizasyon Kentleri	145
Harita: 2	“Megale Hellas” (Büyük Yunanistan) / İon Kolonizasyon Kentlerinin Yayılımı	145
Harita: 3	Graauw’a Göre Karadeniz’de Antik Çağ Liman ve Gemi Yanaşma Yerleri	146
Harita: 4	Karadeniz Kıyılarındaki Yerel Halklar	146
Harita: 5	Karadeniz Kıyılarındaki Yerel Halklar	147
Harita: 6	Karadeniz’deki Kolonizasyonlar	148
Harita: 7	“Magna Graecia” (Büyük Yunanistan) Kolonileri	149
Harita: 8	Argonautlar’ın Yol Güzergahı	150
Harita: 9	Karadeniz Bölgesindeki Köle Pazarları	151

FOTOĞRAF LİSTESİ

		Sayfa No
Fotoğraf: 1	Ticaret Gemilerinde Taşınan Mallar (Temsili)	152
Fotoğraf: 2	Antik Yunan Ticaret Gemisi	153
Fotoğraf: 3	Yunan Kolonizasyon Döneminde Ticari Malların Taşındığı Amphoralar ve Amphora Fırının Sinop Müzesi'nde Canlandırması	153

GİRİŞ

Eski çağlardan itibaren insan, sürekli bir hareket halinde olmuştur. İnsanoğlu, yaradılışı gereği temel ihtiyacı olan beslenme için yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple belli bir bölgeden başka bir bölgeye yerleşerek tarihöncesi çağlarda göçebe yaşam tarzını benimseyerek avcı-toplayıcılık yapmışlardır. Zamanla gelişen yaşamsal fonksiyonlar, insanoğlunu yerleşik hayata geçerek toprağı işleyebilme, hayvansal besin üretme gibi kabiliyetleri benimsemeye itmiştir. Neolitik Çağ'dan itibaren yerleşik hayatı benimseyen eskiçağ toplumları, kendi topraklarında bulunmayan ürünleri çevre bölgelerden temin ederek takas usulüyle ilkel ticareti başlatmıştır. Bu takas usulünü aracılık yapanlara tüccar deyimi kullanılmıştır. Tüccarlar, bulundukları topraktan çevre bölgelere kısa süreli seyahat ederek kendi toprağının ihtiyacı kadar ürün alarak çevre bölgelere de ihtiyaçları olan ürünleri vermişlerdir. Bu bağlamda Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde ilkel ticaretin yapıldığı bilinmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi, dağlık bölgeleri ve denize olan kıyıları sayesinde birçok toplumun tercih ettiği bir yer olmuştur. Strabon, Ksenophon, Herodotos gibi antik çağ yazarlarının eserlerinde Karadeniz bölgesinde bulunan halklardan, coğrafyasından, jeopolitik konumundan, yeraltı ve yerüstü kaynaklarından bahsettikleri görülmektedir. Ancak fazla yağış sebebiyle meydana gelen heyelan, sel ve taşkın gibi olaylardan dolayı arkeolojik veri açısından yetersiz bir bölgedir. Bu sebeple bölgeyle alakalı bilgilere ulaşmak için başvurulacak kaynaklar antik çağ yazarlarının eserleri ve modern kaynaklardır. Kaynaklarda, Karadeniz bölgesi siyasi, kültürel ve iktisadi açıdan her zaman önemli bir yere sahipti. Doğu Karadeniz'de Kaşkalar, Kimmerler gibi toplumların var olduğu bilinmektedir. Kaşkalar, Hititler döneminde Doğu Karadeniz'i yurt edinmiştir ve Hititler'in sınırlarını zorlayan bir topluluk olmuştur. Kaşkalar yarı yerleşik ve gruplar halinde yaşayan bir topluluktan bu sebeple Hititler tam manasıyla bu toplulukla barış sağlayamamıştır. Kimi gruplarıyla dostça geçinirken kimi gruplarıyla mücadele etmişlerdir. Bunun yanı sıra kültürel ve ekonomik münasebetlerde de bulunmuşlardır. M.Ö. I. Binyılda ise Doğu Karadeniz'in yerel halkları olarak kabul edilen Mossynoikler, Khalybler, Makronlar

gibi halklar Doğu Karadeniz’de yaşamışlardır. Bu halklar, bölgenin verimli arazilerinden yararlanarak tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır ve Doğu Karadeniz’in yeraltı kaynaklarından yararlanarak gümüş, altın, demir gibi madenleri işlemişlerdir. Bu dönemin en önemli madeni ise Khalyb Demiri olarak adlandırılan madendir.

Asur Ticaret Kolonileriyle beraber siyasi, zirai, kültürel ve iktisadi manada gelişen Anadolu, ticari açıdan önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu dönemde var olan İskitler ile Urartular, Doğu Karadeniz’in doğal zenginliklerinden yararlanmışlardır. Bu dönemde Pontus’ta yer alan Yunan ticaret kolonileri İskitlerle ihracat ve ithalat yapmışlardır. Yunanların İskitler’den tahıl, bal mumu, tuz vb. ürünler aldıkları bilinmektedir. Anadolu’da gerçekleşen büyük kolonizasyon hareketleriyle beraber Doğu Karadeniz, koloniler tarafından değer kazanmıştır. Bu dönemde Karadeniz’in Trapezous, Kerasos gibi bölgelerini yurt edinen kolonistler, Doğu Karadeniz’in deniz kıyılarını sahiplenerek denizaşırı seferler düzenleyip Yunan anakarasına tahıl, balık, kereste, tuz gibi ürünleri taşımışlardır. Kolonistler, Yunan anakarasından amphoralarda şarap, zeytinyağı gibi ürünleri de Doğu Karadeniz’e taşımışlardır. Yapılan bu ticaret sayesinde Doğu Karadeniz’de yaşanan bu ticari faaliyetler bölgelerarası kültürün yayılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Erken Demir Çağı’ndan Yunan Kolonizasyon Çağı’nın sonuna kadar yapılan ticarete değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NİN COĞRAFYASI

1.1. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Konumu

Doğu Karadeniz, coğrafi olarak güneyde Doğu Anadolu, kuzeyde Karadeniz ve güneybatıda Orta Anadolu arasında bulunan bir bölgedir. Tarih öncesi çağlarda yaşayan toplumların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi açısından bu bölge tüm elverişli hususlara sahip olmuştur. Su kaynaklarının fazla olması, kaya sığınaklarının bulunması, çayır ve ormanlık alanların bolca yer alması ve özellikle zengin av hayvanlarının bolluğu bölgeyi çekici kılmıştır. Bu yüzden Doğu Karadeniz eski çağlardan beri var olmuş medeniyetlerin yaşam alanını oluşturmuştur.¹

Karadeniz'in doğu kısmı Gürcistan sınırlarıyla başlayarak batıda yer alan Ordu'nun doğusundaki Melet Irmağı'na kadar devam etmektedir. Canik ve Giresun dağlarının kesiştiği sahaya yerleşmiş olan Melet Irmağı, kaynağını Mesudiye ilçesinin güneyindeki İğdir Dağı'ndan alarak Ordu ve Giresun'un arasından denize ulaşmaktadır. Bu yüzden de Orta ve Doğu Karadeniz'in ortak sınırının güneyinde yer alan Kelkit Havzası ve Tekeli Dağı'ndan geçmektedir.²

Eski çağlarda Karadeniz'e verilen isimlerden biri olan "Pontus" kelimesi Yunanca'da deniz anlamına gelmektedir. Birçok yazılı eserde “deniz”, “Gaia'nın oğlu” ve “Karadeniz sahili” tabirleri de kullanılmaktaydı. Antik Yunan kaynaklarında bu bölgede doğmuş ve varlık göstermiş tanınmış kişilerden bahsedilirken ise Pontuslu anlamına gelen “Pontikos” tabiri kullanılmıştır.

Pontus kelimesine, Homeros ve Hesiodos'un eserinde rastlanmaktadır. Homeros, bu kelimeyi hem kendi başına deniz olarak hem de büyük ve geniş deniz anlamında kullanmıştır. Bu isimlendirme aynı zamanda iç deniz niteliğindeki Karadeniz'in güneydoğu sahillerini tanımlamak için de kullanılmıştır. Hesiodos ise

¹Veli Ünsal, “Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.2, Erzurum, 2006, s.131.

²Salih Kaymakçı, *Kelkit Havzası'nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi (Lykos)*, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s.5.

Pontus'u Gaia'nın oğlu olarak nitelendirmiştir. "...aynı süreçle Gaia yüksek dağları, Dağ perilerini ve sonunda Pontus'u, yani Deniz'i doğurur..."³ şeklinde bahsetmiştir. Doğu Karadeniz, dar kıyı şeridi ve dağlık iç kesim olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Kıyıya paralel ve yakın bir şekilde uzanan Doğu Karadeniz dağları bu iki kısım arasındaki bağlantıyı engellemektedir. Bölgede yer alan bu dağlar iç kesimi Anadolu platolarından ayırmaktadır ve bölge sadece doğu ve batı tarafından Anadolu ile Kafkaslar'a ulaşabilecek bir konumdadır. Doğu Karadeniz'in dağlık iç kesimi ırmaklar ve vadilere bölünmüştür.⁴

Doğu Karadeniz'in dağları, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Karadeniz bölgesinin kıyılarına paralel olarak uzanan sıradağlar olarak tanımlanmaktadır. Doğu Karadeniz dağları denizin hemen ardından yükselmektedir ve dağlar tropikal iklimin sahip olduğu orman tipine sahiptir. Doğu Karadeniz'in sahip olduğu bu sıradağlar, Çoruh Nehri'nin ağzından Melet Irmağı vadisi değince 400 km boya ve 50-60 km civarında bir genişliğe ulaşmaktadır. Varlık gösteren bu sıradağlara "Pontidler" adıyla da hitap edilmektedir. Sıradağlarla Karadeniz arasında dar bir kıyı şeridi bulunmaktadır ve yüksek dağlarda aktif buzullar ile buzul şekilleri yer almaktadır. Doğu Karadeniz'in bu dağları, kıyı ile iç bölgeler arasındaki ulaşımı zorlaştırmaktadır. Dağlar, tektonik oluklar ve fay hatlarıyla beraber iki kısma ayrılmıştır. Dağların kuzey kısmında; Giresun Dağları, Gümüşhane Dağları, Kalkanlı Dağları, Kaçkar Dağları ve Karçal Dağları yer almaktadır. Dağların güney kısmında ise; Çimen Dağları, Kop Dağı, Mescit Dağı ile Yalnızçam Dağları yer almaktadır. Bu iki kola ayrılan dağ sırasını Çoruh-Kelkit oluğu birbirinden ayırmaktadır.⁵

Karadeniz kenar dağlarının Ordu-Giresun kesimi ise, coğrafya ve jeoloji kaynaklarında Doğu Karadeniz sıra dağları adı altında tanımlanan dağ silsilesinin orta kısmına düşmektedir. Kuzeyde yer alan ve büyük çaplı bir yay çizen Doğu Karadeniz dağları, Meletsuyu batısında Canik Dağları ve Yeşilırmak boylarına değin

³ Hesiodos, *Theogonia – İşler ve Günler*, çevr. Azra Erhat vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s. 144.

⁴Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontus", *Milli Mücadelede Giresun Bildirileri*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 1999, s.19-20.

⁵Ömür Genç, "Karadeniz Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum", *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Ekonomik Araştırmalar*, TKB Matbaası, Ankara, 2001, s.5.

uzanmaktadır. Bu sıradağlar uzandıkları bölge boyunca birçok yeryüzü değişimlerine maruz kalmışlardır. Doğu Karadeniz dağları, topografik olarak kilometrelerce uzunlukta olan derin tekne vadiler, piramitsel tepeler gibi yeryüzü şekilleri ile doğuya doğru gidildikçe artmıştır ve güneyde yer alan akarsu yamaçlarını da alakadar eden önemli bir yapıya sahip olmuştur. Sıradağların bu yapısal özelliği sayesinde bitki örtüsünün sıklığı da artarak alpin bir bitki katı ortaya çıkmıştır. Böylece Doğu Karadeniz dağlarının doğu ile batı kısmının bu sınırlar dahilinde boydan boya coğrafik bir bütün ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Melet Vadisi, doğu ve batı Karadeniz arasında bir sınır olarak kabul edilmektedir.⁶

Çağlardan beri bu bölgede varlık gösteren toplumlar bu bölgenin coğrafyasına uyumluluk göstermişlerdir. Bölgenin coğrafi özelliklerini göz önünde bulundurarak akarsularından, vadilerinden yararlanıp tarıma elverişli hale getirmişlerdir. Yine bu bölgede yaşayan toplumlar bölgenin en önemli cevherlerinden olan demir, tunç gibi madenleri işleyip yaşamlarına katmışlardır. Karadeniz'in bir iç deniz olması sebebiyle bu bölgedeki toplumlar Anadoluyla kolay iletişim içine girerek deniz aracılığıyla ticari ilişkiler de kurmuşlardır.

1.2. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeomorfolojik Yapısı

Doğu Karadeniz Bölgesi topografyası itibarıyla ülkemizin en yüksek ve en engebeli arazisine sahiptir. Doğu Karadeniz'in diğer bölgelerden en büyük farkı kıyıda itibaren hemen yükselen ve yükseltisi 3.000 metreye kadar ulaşan dağ silsilesinin var olmasıdır.⁷ Bu dağların batıdan doğuya doğru yükseltisinin arttığı görülmektedir. Doğu Karadeniz Dağları'nın kuzey kısmındaki yamaçları, denize dik olarak inen güney-kuzey yönlü akarsular tarafından dar ve derin olarak yarılmış ve parçalanmış olup, engebeli bir sahaya sahip olmuştur. Bu yeryüzü üzerinde,

⁶Sırrı Erinç, “Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu- Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.7-8, İstanbul, 1945, s.119.

⁷Peter Kronberg, “Doğu Karadeniz Dağlarının (Kuzeydoğu Türkiye) Tektoniği Üzerinde Fotojeolojik Veriler”, *MTA Dergisi*, Clausthal Teknik Üniversitesi, Jeoloji Enstitüsü, S.74, Ankara, 1969, s. 57.

yerleşmeler genellikle sırt, vadi içi, yamaç ve tepe gibi yeryüzü şekillerinin üzerine kurulmuştur.⁸

Doğu Karadeniz’de yer alan dağ silsileri antik kaynaklarda da yer almaktadır. Antik yazarların bahsettiği Paryadros dağ silsilesi, bugünün yerbilimcileri tarafından Rize, Soğanlı ve Kaçkar dağları olarak belirtilmiştir. Bu kıyı dağları, akarsular tarafında derin bir şekilde yarılmış olup, belirgin bir şekilde eğimli ve engebeli bir yapıya sahiptir.⁹ Bu dağlar arasında obalar ve havzalar oluşmuştur. Karadeniz bölgesi boyunca devam eden Kuzey Anadolu dağları ülkemizin en yüksek kesimlerinden birini oluşturmaktadır. Kuzey Anadolu Dağları, batıdan doğuya doğru Köroğlu, Canik ve Doğu Karadeniz dağları şeklinde sıralanmaktadır.¹⁰ Bu bölgelerde yağış bolluğu ve yükseltinin fazlalığından dolayı süreklilik arz eden toprak kaymaları meydana gelmiştir. Bu dağlık alanların durumu antik kaynaklarda da yer almaktadır. Strabon, Geographika eserinde bu alanlardan “*Bölgede genel olarak Paryadros dağ silsilesi ardında iyi sulanmış ve ormanlık yerlerin bulunuşu ve birçok yerlerin derin vadiler ve dik uçurumlarla kaplı oluşu, böyle kaleler yapmaya çok elverişlidir...*”¹¹ Şeklinde bahsetmektedir. Kuzey Anadolu dağlarının Giresun’un sınırlarında kalan kesimi Giresun Dağları olarak anılmaktadır. Burada bulunan yerleşim alanları, çoğunlukla Karadeniz kıyı şeridi ve iç kesimlerden sahile uzanan tarihi yolların kesiştiği bulunmaktadır. Ksenophon da Anabasis eserinde Doğu Karadeniz dağlık alanını şu şekilde ifade etmiştir;

“...Beşinci gün Thekes isimli dağa vardılar. İlk askerler doruğa varır varmaz büyük bir çılgılık yükseldi. Ksenofon ile artçılar bunu işitince cephenin de saldırıya uğradığını sandılar. Çünkü kendilerini, yakmış oldukları bölgenin halkı izliyordu. Hatta artçılar bir pusuda bunlardan birkaçını öldürmüş ve tutsak almışlar, yirmi

⁸Mehmet Zaman, “Doğu Karadeniz Bölümü Sahil Yöresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Özellikleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.22, S.1, Erzurum, 2018, s.326.

⁹Osman Emir, “Eskişehir’de Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik Önemi”, Karadeniz İncelemeler Dergisi, C.7, S.13, Trabzon, 2012, s. 10.

¹⁰Mine Çınaklı, Doğu Karadeniz Bölümü’nde Meydana Gelen Taşkınlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s. 4.

¹¹Strabon, Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası), XII.3/28, çevr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 40.

kadar işlenmemiş öküz derisiyle kaplı kalkan ele geçirmişlerdi. (...) Ama çok geçmeden askerlerin “Deniz, deniz” diye haykırdıkları duyuldu. (...) Tüm askerler doruğa varınca, komutanlar gözleri yaşararak birbirlerini kucakladılar... ”¹²

Eserde bahsi geçen Thekes Dağı’nın bugünkü adıyla Madur tepesi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Bayburt-Trabzon yolunda denizin görülebileceği en müsait mahal Madur Tepesi’dir.¹³

1.3. İklim ve Bitki Örtüsü

Karadeniz, yıllık olarak hemen hemen her mevsimde yağış alan bir bölgedir aynı zamanda nemli ve ılıman bir iklime sahiptir. Bu kışın ve yazın Türkiye’yi kuzey yönünden etkileyen hava kütleleri ve cephe sistemleri Karadeniz üzerinden geçerken topografik ve cephesel yağışlara neden olmuştur. Karadeniz’in doğu bölgesinde bulunan Rize’de yıllık yağış miktarı 2000 mm’yi aşmaktadır. Trabzon civarları ise yerel topografik şartlardan dolayı diğer yerlerden daha az yağış almaktadır. Yaz mevsimi ılık, kış mevsimi ise serin geçmektedir. Doğu Karadeniz bölümünün kıyı yöreleriyle, dağların kuzeye bakan alçak ve orta yükseklikteki yamaçlarında yağış miktarı diğer taraflara göre çok daha fazladır.¹⁴ Bu bölge antik yazarlardan Hippokrates’ e göre de yağışlı bir iklime sahiptir ve yılın büyük bir kısmını düzenli ve ağır bir yağmurla geçirmektedir, mevsimler ile gece-gündüz arasında önemli bir ısı değişikliği yaşanmaz, ülkede rutubet hiç eksik olmaz ve yer yer bataklıklara rastlanırdı.¹⁵

Günümüze kadar ulaşan sık orman örtüsü yanında sıcak iklim ürünleri arasında kabul edilen zeytin ve turuncgiller mevsimlere göre çeşitlenen hububat, sebze ve meyvelerin kolaylıkla yetiştirilebilmesi insanların bu bölgeye yerleşmesini sebep

¹²Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VII/21-25, çevr. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınlar, İstanbul, 1974, s. 142.

¹³Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8.

¹⁴Cemalettin Şahin, Nihat Ali Özcan, Hayati Doğanay, *Türkiye Coğrafyası (Fiziki- Beşeri-Ekonomik-Jeopolitik)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 133.

¹⁵Murat Arslan, “Kolkhis Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.97, İstanbul, 2000, s. 29.

olmuştur. Bölgenin bitki örtüsünü, 800 m rakıma kadar olan bölgesini fındık ekili alanlar, 800-1600 m rakım arasında olan bölgeyi kayın, gürgen, akçaağaç, kızılbaş ve meşe gibi yayvan yapraklılardan oluşan ormanlar, 1600-2.000 m rakım arasında olan bölgeyi sarıçam, karaçam ve ladin ormanları, 2.000 m rakımın üstünde kalan bölgelerde ise alpin çayırları kaplamaktadır. Doğu Karadeniz kıyı kuşağının tamamı ormanlık alan içinde bulunmaktadır. Fakat yerleşmelerin geniş bir sahaya yayıldığı kıyıya yakın kısımlarda, bayır yamaçlar sekilenerek çay ve fındık bahçelerine dönüştürülmüştür. Böylelikle doğal bitki örtüsü ciddi manada değişime uğramıştır. Bölgede çay bitkisi, toprakla bütünleşerek verimli bir örtü oluşturmakla beraber sekilenmiş alanlarda yağış sularının zemine sızmasını sağlamaktadır.¹⁶

1.4. Hidrografiya Özellikleri

Eski çağlardan itibaren toplumlar yerleşim yerlerini genellikle akarsu, nehir gibi suya yakın olan bölgeleri tercih etmişlerdir. Bununla beraber coğrafyanın şekillenmesinde de en büyük etkenin su kaynakları olduğu apaçık ortadadır. Nehirlerin oluşturduğu vadiler, havzalarında yer alan arazilerin sulanması ve nehirlerin taşıdığı alüvyonlar ile oluşan verimli yerler ve su kaynakları bulundukları bölgenin topografyasını biçimlendiren en büyük öğedir. Tezimizin ana coğrafyası olan Pontos bölgesi, küçük büyük birçok ırmak, dere ve çaya sahiptir. Sahip olduğu su kaynakları bölgenin coğrafi karakteristiğini oluşturmuştur. Bu bölgede yer alan debisi yüksek akarsular yıl süresince metodik bir şekilde akarken doğu kesimlerde yer alan ve kaynağını yağmur veya kar sularından alan küçük dereler yalnızca sonbahar ve kış mevsiminde zorlu bir akım elde etmiştir. Karadeniz bölgesini oluşturan yerüstü suları kaynağını çevre bölgelerden alarak Karadeniz'e dökülmüştür. Bu bölgeye akan sulardan olan Sakarya Nehri, Gaifya (Ankara) dağlarından dönemeçli bir güzergah izleyerek Phrygia tarafından Kefken Denizi'ne dökülmektedir. Karadeniz'e ulaşan bir diğer nehir ise Bartın Nehri'dir. Bu nehir liman özelliği taşımaktadır ve gemilerin bölgeye girmesini sağlamaktadır.¹⁷

¹⁶Ali Uzun, Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağında Coğrafi Yapı ve Sel İlişkisi, *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, Ankara, 2007, s. 390.

¹⁷P.Minas Bjişkiyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969, s. 5.

Karadeniz'in en önemli ve en uzun nehri olan Halys Nehri (Kızılırmak), kaynağını Kappadokia'da bulunan Kamisene yöresinden almaktadır.¹⁸ Buradan batıya uzanan Halys Nehri, Galatia ve Paphlagonia'nın başından sonuna kadar zikzaklar çizerek uzanmaktadır. Nehir, kuzeyde Kulupene¹⁹ güneyde ise Lauiansene²⁰ yörelerini boydan boya kaplamaktadır. Nehir, Saramene²¹ ve Mazaka (Kayseri)²² yörelerini ayırdıktan sonra Tatta Gölü'nün (Tuz Gölü) kuzeyinden Pontos Bölgesi'nin istikametine yönelmektedir. Burada Ksimene ve Babanomonos²³ bölgelerinin tuzlu kayalıkları arasından akarak Pimolisene²⁴ yöresini geçerek Olygassys (İlgaz Dağları) eteklerinden doğuya doğru sularını Karadeniz'e dökmektedir. Halys Nehri'nin denize döküldüğü bölgenin doğusunda Amisos kentinin sınırlarındaki Gazelonitis (Bafra Ovası) yer alırken batısında ise Sinope kenti bulunmaktadır. Her iki kent arasındaki sınırı Halys Nehri oluşturmaktadır. Halys Nehri, antik çağlardan itibaren birçok medeniyet için önem arz etmektedir ve sınır niteliğindeki konumunu korumaktadır. Halys, Lidyalılar, Medler ve Persler gibi birçok medeniyetin sınır çizgisi olmuştur.

Karadeniz bölgesinin önem arz eden bir diğer nehri ise Iris Nehri (Yeşilırmak) kaynağını güneydoğu Pontos bölgesindeki Anti Tauros dağlarından almaktadır. Pontos'ta yer alan Komana²⁵ kentinin ortasından Dazimonitis²⁶ yöresinin sonuna kadar kuzeybatı kadar ilerleyen Iris Nehri, geçtiği kentlerden sonra batı

¹⁸Kamisene yöresi adını Kamisa adındaki kaleden almaktadır. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 326

¹⁹Küçük Armenia sınırında bir Kappadokia vilayetidir. Detaylı bilgi için bk. Strabon, *Geographika*, s. 48.

²⁰Kappadokia valiliklerinden biridir. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 3.

²¹Halys Nehri'nin doğusunda, Gazelonitis Ovası'nın (Bafra Ovası) bitiminde yer alan ülkedir. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 25.

²²Kappadokia'nın Kilikia Eyaleti'nde bulunan metropolisi. Argaios Dağı (Erciyes Dağı) eteklerinde kurulduğu için buraya "Argaios'un yanındaki Eusebia" da denir, Roma Dönemi'nde Kaisaria adını almıştır. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 8-10.

²³Pontos Kappadokia'sından Amaseia topraklarının bir kısmı. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 301.

²⁴Pontos Kappadokia'sında Halys boyunca Amaseia'nın kuzey kısımlarını oluşturan topraklar. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 361.

²⁵Pontos Kappadokia'sında Ma Tapınağı'nın bulunduğu kasaba. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 332.

²⁶İris'in (Yeşilırmak) suladığı verimli ovadır. Bk. Strabon, *Geographika*, s.304.

yönüne ilerlemektedir. Bu nehir, Gaziura²⁷ kentine kıvrılarak Amaseia kentini dipten başa keserek Amisos'un güneyinde Skylaks Irmağı'yla birleşmektedir. Skylaks Irmağıyla birleşen İris, doğuya doğru akarak Ophlimos (Olimpos) ve Lithros dağlarının meydana getirdiği vadinin ortasında bulunan Eupatoria/Magnopolis²⁸ kentinde Lykos Nehri'nin suları ile bütünleşmektedir. İris Nehri Pontos 'un kuzeyine dönerek Themiskyra'yı²⁹ dipten başa sulamaktadır. İris Nehri, Halys Nehri'yle mukayese edilecek olursa ebat olarak daha ufak ve siyasal açıdan sınır kabul edilmemiştir. Ancak oluşturduğu vadiler, deltalar, ovalar gibi yeryüzü şekilleri ile ulaştığı sahalar sayesinde Halys Nehri'nden daha az önem arz etmemektedir.³⁰ Günümüzde Doğu Karadeniz'in lokalizasyonunu belirleyen Melanthios Irmağı (Melet Irmağı) Karadeniz'in önemli ırmaklarından ve Kotyora'nın (Ordu) yaklaşık olarak 60 stadia³¹ doğu kısmında yer almaktadır. Melanthios Irmağı (Melet Irmağı), Pontos Polemoniakos ve Pontos Kappadokia arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Kotyora'ya 150 stadia uzaklıkta Pharmatenos Irmağı (Pazar Suyu) bulunmaktadır. Bu ırmak, Pharnakeia (Giresun) kentinden geçmekteydi, bu kent bu isimden önce Kerasos (Giresun) olarak anılmaktaydı.³² Yine aynı bölgede yer alan Trapezuos'un (Trabzon) 180 stadia doğusundaki HyssosDeresi'nin (Karadere) Karadeniz'e aktığı kısımda adını dereden alan Hyssos Limanı (Araklı-Sürmene) yer almaktadır. Hyssos Limanı'nın 90 stadia doğusunda bulunan Ophis Irmağı (İstala Deresi) yer almaktadır. Arrianus'a göre bu dere Kolkhisliler'in ülkesiyle Thiannike arasındaki sınırı oluşturmaktadır. Arrianus eserinde PsykhrosDeresi'ni (Baltacı

²⁷Pontos hükümdarlarının krali konutlarının bulunduğu yerdir. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 312.

²⁸Pontos Kralı Mithridates VI. Eupator'un Amaseia yakınında İris ile Lykos ırmaklarının birleştiği yerde kurduğu kenttir. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 310.

²⁹Terme- Amisos (Samsun)'da Amazon'ların yurdu olarak da gösterilen verimli bir ovadır. Bk. Strabon, *Geographika*, s. 376.

³⁰Mesut Kınacı, "Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası", *CEDRUS III*, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2015, s. 192-194.

³¹Stadia/ Stadion: 180-200 m.lik uzunluğu gösteren antik ölçü birimidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tamay Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 208.

³²Arrianus, *Arriani Periplus PontiEuxini/ Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, XVII/4, çevr.-yay. Murat Arslan, Odin Yayınları, İstanbul, 2005, s.33.

Deresi) Ophis'in 30 stadia doğusuna konumlandırmaktadır.³³ Arrianus, eserinde şu şekilde anlatmaktadır;

*“Hyssos Limanı'ndan yaklaşık 90 stadia mesafede olan ve Kolkhis'lilerin ülkesiyle Thiannike arasındaki sınırı belirleyen Ophis Irmağı'nı aştık. Ardından, Psykhros olarak adlandırılan ırmak Ophis'ten 30 stadia uzaklıktadır.”*³⁴

Ophis Irmağı'nın Karadeniz'e boşaldığı kısımda Opious isminde ufak bir yerleşim yeri ve liman yer almaktadır. Bu yerleşim Rhizios (Rize) Irmağı'nın 120 stadia batısında bulunmaktadır. Bu Rhizios Irmağı adını bulunduğu kent olan Rhizios'dan almaktadır. Psykhros Irmağı'nın 30 stadia doğusundaki Kalos (İyidere), Rhizios Irmağı'nın 120 stadia batısındadır. Rhizios Irmağı'ndan 30 stadia sonra Askouros (Taşlıdere), 60 stadia sonra da Adienos (Kıbledağ Deresi) adlı dere bulunmaktadır. Adienos'un 180 stadia doğusunda ise Athenai (Pazar) Irmağı bulunmaktadır. Athenai Irmağı'nın 7 stadia batısında Zagatis (Hemşimdere) yer almaktadır. Adienos Deresi, Athenai Kenti'nin (Pazar)180 stadia batısındadır. Prytanis (Fırtına Deresi), kaynağını Moskhika Dağları'nın kuzey yamaçlarından alarak Abgabes yerleşim yerinin yanından geçip Karadeniz'e dökülmektedir. Athenai ile Prytanis arasında 40 stadia mesafe bulunmaktadır. Prytanis Irmağı'nın 90 stadia kuzeydoğusunda yer alan Pyksites (Değirmen Dere), sularını Karadeniz'e boşaltan derelerden biridir. Prokopios'a göre, Armenia ve Trapezous etrafında bulunan Paryadres Dağları'ndan kaynağını alan Akampsis Nehri (Çoruh Nehri), birçok dağlık ve ormanlık sahalarda boyunca akmaktadır. Akampsis Nehri, Athenai'nın 250 stadia ilerisinde yer alan Apsaros Irmağı'yla birleşerek Karadeniz'e dökülmektedir.³⁵ Akampsis Nehri gemilerin yüzmesine elverişli bir nehir olduğundan Arrianus eserinde bahsetmektedir.³⁶

³³ Kınacı, “Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası”, s. 195.

³⁴Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini/ Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, VII/1-2, s. 13.

³⁵ Kınacı, “Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası”, s. 195.

³⁶Arrianus, *Arriani PeriplusPonti Euxini/ Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, VII/5, s. 13.

Doğu Karadeniz'in önemli ırmaklarından olan ve antik kaynaklarda sıkça bahsedilen bir diğer ırmak ise Lykos 'tur (Kelkit Çayı). Strabon, Geographika eserinde Lykos 'tan;

*“Keza büyük ölçüde bir ırmak olan Lykos da aynı yerde Maiandros'a katılır. Bu ırmağa izafeten kent “Lykos yanındaki Laodikeia” olarak adlandırılır. Kentin üst tarafından Kadmos Dağı bulunur ve orada Lykos Irmağı'yla dağın ismini taşıyan diğer bir ırmak akar. Fakat Lykos birçok yerde yeraltından akar ve sonra yüzeye çıkınca diğer ırmaklarla birleşir...”*³⁷ Şeklinde bahsetmiştir.

Karadeniz'de bulunan nehirler yüksek hacme sahiptir.³⁸ Doğu Karadeniz ise yeryüzü şekilleri sebebiyle “V” tipi vadilere sahiptir.³⁹ Bu yüzden barındırdığı akarsuların debisi oldukça yüksektir. Bölgenin dağlarının kuzey yamaçları güney yamaçlarına oranla daha fazla yağış aldıkları için kuzey yamaçlarındaki akarsuların debisi daha yüksektir. Mevsimsel değişiklikler sebebiyle bölgede bulunan akarsuların seviyesinde artış-azalma görülmektedir. Genellikle kış aylarında meydana gelen kar yağışları akarsuların debisinin azalmasına sebep olurken ilkbahar aylarında karların erimesiyle debilerde artış görülmektedir. Yaz aylarıyla beraber bölgede bulunan akarsularda şiddetli taşkınlar meydana gelmektedir.⁴⁰

1.5. Madenler

Doğu Karadeniz bölgesi bakır madeni açısından zengindi. Karadeniz'de bulunan halklar bakır, demir, kurşun, altın ve gümüş gibi değerli madenleri çağlar boyunca kullanılmışlardır.⁴¹ Bölgede bulunan bu yeraltı zenginliği haklar için bölgeyi cazip bir hale getirmiştir ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olmuştur.

³⁷Strabon, *Geographika*, XII.8/ 16, s. 85-86.

³⁸Bişkiyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, s. 5.

³⁹Osman Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon Çevresi*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008, s. 5.

⁴⁰Çınaklı, *Doğu Karadeniz Bölümü'nde Meydana Gelen Taşkınlar*, s. 10.

⁴¹Ünsal, “Doğu Karadeniz'in Tarihi Coğrafyası”, s. 136.

Doğu Karadeniz’de bulunan ve hala bugün Türkiye’nin ikinci büyük bakır yatağı olan Murgul’da yapılan araştırmalarda, eski çağlara ait cüruf yığınları ve eskiye tarihlenen maden galerileri ile bunların içinde maden çıkarma araç-gereçleri ele geçirilmiştir. M.Ö 1. binyıla tarihlenen bu yatağın ilk kullanım safhasının bulunduğu çağdan çok daha öncesine dayandığı tahmin edilmektedir. Yine Doğu Karadeniz’de yer alan Gümüşhane’de bulunan Karadağ Tepesi’nde varlığını bildiğimiz bakır madeninin çevresinde cüruf yığınları yer almaktadır. Bu cüruf yığınları civarında bakır madeninin alındığı çukur kalıntıları izlenebilmektedir. Ayrıca M.Ö 2. binyıldan itibaren madencilik faaliyetlerinin yapıldığı bilinen Giresun bölgesinde antik çağlara tarihlenmiş birkaç bakır madeni işletmesi vardır.⁴²

Karadeniz bölgesinde varlık gösteren halklardan biri olan Amazonların da madeni en iyi şekilde işleyerek kullandığı bilinmektedir. Savaşçı bir topluluk olan Amazonlar’ın savaş aletlerine bakıldığında madencilikle olan ilişkileri gösterge olarak ele alınabilir. Homeros, İlyada adlı eserinde Truvalıların tarafında çarpışmak için bu bölgeden gelenlerden “*Erkek yürekli Pylaimenes komuta eder Paphlagonialılara, gelmişler yaban katırlarıyla ünlü Enetlerin yurdundan, Kytoros’ta Sesamos’ta otururlar, Parthenios Irmağı çevresinde kurmuşlardır ünlü saraylarını, kentleri Kromna, Aigialos, yüksek Erythinoi’dur. Odios’la Epistrophos komuta eder Alizonlara, ta uzaklardan gelirler, gümüşün yurdu Alybe’den.*”⁴³ Şeklinde bahsetmiştir. Homeros’un “gümüşün çıktığı yer” olarak adlandırdığı Alybe, bazı araştırmacılar tarafından Khalybles kabul edilmektedir.⁴⁴ Khalybia, antik dönemlerden başlayan gümüş ve altın üretimiyle tanınan Argyria’yı kapsamaktaydı. Türkçe ‘ye "Gümüş yeri" veya "Gümüş Ülkesi" olarak çevrilen Argyria, Charles Texier'e göre, günümüzdeki Görele (Giresun) dolaylarında yer almaktadır.⁴⁵

⁴²Erkan Fidan, “Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu’da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Türkiye Tarihi Madenler Konferansı Bildirileri*, Trabzon, 3-4 Aralık 2015, s. 51.

⁴³Homeros, *İlyada*, II/855, çevr. Azra Erhat vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 51.

⁴⁴Ayrıntılı bilgi için bk. Strabon, *Geographika*, s. 329.

⁴⁵Ahmet Hikmet Köse, “Tarihsel ve Mitolojik Verilerin Işığında, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Uygarlıklarının Madencilik Faaliyetleri”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.39, Ankara, 1991, s. 74.

Yunan ve Roma yazarları tarafından “altın zengini ülke” olarak tanımlanan Kolkhis civarının altın, bakır, demir ve gümüş gibi madenler yönünden zengin bir bölge olduğu bilinmektedir. Roma döneminde İspir, Kladyeti (Ardanuç) ve Artabin’de (Artvin) bakır, gümüş ve altın üretimi yapılması ve madeni eşya üretiminde tanınmış olması Kolkhis’in ekonomisinin madeni cevherlere dayandığı görülmektedir. Antik çağa ait eserlerde Kolkhis’in en büyük ırmaklarından biri olan Akampis’ten (Çoruh) “Kolkhis’in altın taşıyan nehri” şeklinde bahsedilmektedir.⁴⁶

Antik kaynaklardan ve arkeolojik verilerden yola çıkarak Kolkhis bölgesinin maden cevheri açısından zengin bir bölge olduğu anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklara bakıldığı zaman Urartu Devleti’nin bu bölgede bulunan bakır, altın, gümüş gibi madenlere ulaşmak için hakimiyet altına almaya çalıştığı görülmektedir.⁴⁷ Bölgeye yalnızca Urartu Devleti değil hemen hemen her devrin uygarlığı hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

Pers Satraplıkları’nın bölgede hakimiyet sürdürdüğü vakitlerde vergilerin bile altın gibi madenlerle ödendiği görülmektedir.⁴⁸ Daha sonraki zamanlarda bölgede Pontos kralı Mithridates VI Eupator’un hakimiyet sağlamasıyla Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-İspir civarı “Madenler Ülkesi” olarak adlandırılmıştır. Bölgede bulunan demir, bakır, kurşun, gümüş, altın gibi önemli madenler bu dönemde de çıkarılarak işlenmiştir.⁴⁹ Kolhis bölgesinin maden bakımından zengin olmasını Strabon, Geographika eserinde şöyle açıklamaktadır; “...*Karada madenler vardır, daha eski devirlerde gümüş madenleri de olduğu halde, bugün sadece demir kalmıştır. Bu bölge olağanüstü dardır. Zira orman ve madenlerle dolu olan dağlar bunun hemen üstündedir. Böylece madencilerin hayatlarını kazanabilmeleri için madenler burada bulunur...*”⁵⁰ Kolkhis bölgesinin madeni cevher açısından bu denli

⁴⁶Bişşikiyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, s. 65.

⁴⁷Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997, s. 36.

⁴⁸Herodotos, *Herodot Tarihi III/97*, çevr. Muntekim Ökmen, haz. Azra Erhat, Remzi Kitabevi, Ankara, 1993, s. 258.

⁴⁹Gülseren Mutlu, “Antikçağ Kolkhis’te Boğa Figürü”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.41, Ardahan, 2019, s. 65-66.

⁵⁰Strabon, *Geographika*, XII.3/19, s. 29.

zengin olması bölgenin hem stratejik açıdan hem de verimlilik açısından önem arz ettiği görülmektedir. Yine bu bölgede bulunan maden yatakları bölgenin ekonomik anlamda belli bir gücünün olduğunu göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARADENİZ TARİHİ HAKKINDAKİ TEORİLER

Sicilyalı tarihçi Diodoros, Karadeniz'in bir göl olduğunu ve sonradan denize dönüştüğünü ifade etmiştir. Diodoros, bu görüşünün yanı sıra Karadeniz'in beslediği ırmakların taşıdığı sular yükselerek taşmıştır ve çevresindeki yerleşim yerleri su altında kalmasına sebep olmuştur. Daha sonra ilk olarak Bosporos (İstanbul Boğazı) ile Hellespontos'ta (Çanakkale Boğazı) kanal açarak Aigaion Pelagos ile (Ege Denizi) birleşmiş olduğunu böylelikle Akdeniz'in yükseldiğini belirtmiştir.

Karadeniz'in birçok topluluk tarafından sosyal, ticari, siyasi unsurlar sebebiyle tercih edilen bir bölge olması hasebiyle mitolojide yer aldığı görülmüştür. Bölgeye gelen topluluklar aynı zamanda deniz aşırı seferler de düzenleyerek ülkelerine döndükleri zaman Karadeniz ile alakalı hikayeler anlatmışlardır. Bu da zamanla Karadeniz'i efsaneleştirerek mitolojik unsur haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Hellen mitolojisinde de Karadeniz içerikli hikayelere rastlamak mümkündür. Hellenler, Troia Savaşı sonrasında Ege Adaları ve Küçük Asya sahillerindeki İon kolonizasyon dönemiyle beraber Karadeniz bölgesiyle tanışmışlardır. Hellenler, Akdeniz'in akıntısı için yapılmış gemilerle Karadeniz'e gitmeye çalışmışlardır. Fakat Karadeniz'e gelen bu denizciler Karadeniz'in çetin akıntıları, zaman zaman meydana gelen sisleri, geçit vermeyen fırtınaları ile yüksek dalgalar gibi olayların meydana gelmesiyle beraber sahil kesimini yurt edinmiş toplumların bölgeye gelen denizcileri yok etmiştir. Bu bölgede varlık gösteren toplulukları Hellenler “barbar” olarak isimlendirmişlerdir.⁵¹ “Barbar” olarak isimlendirilen bu toplumların ikamet ettikleri sahile gelen yabancıları öldürme veya tanrılarına kurban etmek gibi gelenekleri bulunmaktaydı. Ancak denizciler sahil kesiminde bulunan bu vahşi toplumların bölgesine gelmekten değil Pontos olarak nitelendirilen fırtınalı ve sarp olan denizin verebileceği zararlardan korkmuşlardır. Bu sebeple Karadeniz, *Misafir Sevmez Deniz* (*Aksenos Pontos*) olarak

⁵¹Murat Arslan, “Pontus'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, *OLBA Dergisi*, S.14, Mersin, 2006, s. 76-80.

adlandırılmıştır.⁵² Bazı araştırmacılar için Pontos'a verilen "aksenos" kelimesi "misafir sevmez" anlamı dışında farklı bir mana taşımaktadır. Pers dilinde "*axsaena*" koyu renk, siyah, gece mavisi anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Karadeniz sahillerindeki toplumların bugün de olduğu gibi eskiçağlarda da Pontos'un siyah bir görünüme sahip olan denizine bu adlandırmanın verildiği düşünülmektedir.⁵³

Hellenler zamanla Karadeniz'in çılgın akıntılarını, çetin fırtınalarını ve yol vermeyen sislerini tecrübe ederek Karadeniz'in akıntılarına dayanıklı gemiler inşa ederek Akdeniz'den Karadeniz'e deni aşırı seferler düzenlemişlerdir. Karadeniz'e gelen bu toplumlar bölgeyi yavaş yavaş tanıyarak irili ufaklı koloniler kurmaya başlamışlardır. Karadeniz'in belirli bölgelerine gelen koloniler darı, kurutulmuş balık, buğday gibi tarımsal malzemelerin yanı sıra altın, gümüş, demir gibi madenleri de Akdeniz'e taşıma fırsatı yakalamışlardır. Karadeniz'in her alanda elverişli olması bölgeye gelen toplumları her zaman cezbetmiştir özellikle bölgede koloni kuran Hellenler için vaz geçilmez bir bölge haline gelmiştir. Gelişen bu durumlar sayesinde Pontos, zamanla Misafir Sevmeyen Deniz (Pontos Eukseinos) anlamını terk ederek Misafir Seven Deniz (Pontos Aukseinos) anlamını benimsemiştir.⁵⁴

Karadeniz antik adı olan Pontos ismini Pers kralı Mithradates I Ktistes tarafından M.Ö. 301'de İris (Yeşilırmak) ile Lykos (Kelkit) bölgesinde kurulan ve Hellenistik Dönem boyunca sınırlarını genişleterek büyük bir devlet haline gelen Pontos Krallığı'ndan almıştır.⁵⁵ Daha sonraki dönemlerde Pontos Krallığı Roma Devleti tarafından yıkılarak Roma'nın eyaleti haline gelmiştir. Buna rağmen bölge Pontos adıyla anılmaya devam etmiştir. Bölge, Roma döneminde de Hellenler'in varlık gösterdiği dönemlerde de Pontos olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra antik dönem yazarları ile modern tarihçiler de bölgeye Pontos tabirini kullanmışlardır.

⁵²Neal Ascherson, *Karadeniz*, çevr. Kudret Emiroğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 104.

⁵³Charles King, *Karadeniz*, çevr. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 32-33.

⁵⁴Veli Sevin, *Atlash Büyük Uygarlıklar*, s. 3.

⁵⁵Arslan, "Pontus'tan Karadeniz'e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler, s. 84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİH ÖNCESİ-PREHİSTORİK DÖNEMDE DOĞU KARADENİZ

İnsanın belli bir coğrafyada var oluş sürecinden itibaren bulunduğu coğrafyaya adaptasyon sağlamasıyla beraber insanlık çeşitli evrelerden geçerek hızlı bir gelişim süreci geçirmiştir. Bu gelişimin daha kolay algılanması için gelişim süreçleri evrelere ayrılmıştır. Bu gelişim süreçleri yazının icadıyla beraber başlayan tarihi çağlardan öncesine dayandırılmaktadır ve “Prehistorik (Tarihöncesi) Dönem” olarak zikredilmektedir. Buna göre; insanlığın mağarada yaşadığı ve avcılık-toplayıcılık yaptığı ilk gelişim süreci olan Paleolitik dönem yaşanmıştır. Bu dönemi takip eden ve geçiş dönemi olarak nitelendirilen Mezolitik dönemde ise insanlar kemikten av aleti yapmayı keşfederek teknolojik ilerlemeler kaydetmiştir. Bu dönemden sonra hızla gelişim sağlanarak köyden kente geçme kavramının gerçekleştiği Neolitik dönem takip etmiştir. Üretimde profesyonelleşerek sosyal gelişimler sayesinde Kalkolitik dönem yaşanmıştır. İlerleyen süreçlerde insanoğlunun maden cevherini keşfiyle yepyeni bir teknolojik üretim ortaya çıkmıştır. Maden keşfiyle beraber tunç alایشımını fark eden insanoğlu karmaşık bir sosyal yapı içerisinde Tunç Çağı yaşamıştır. İnsanlık tarihinin en önemli çağlarının son evresinde ise demir madeninin keşfiyle ve demir madeninin en iyi biçimde kullanılmasıyla Demir Çağı yaşanmıştır.⁵⁶

Karadeniz’in güneydoğusunda bulunan Doğu Karadeniz’e bakıldığı zaman Anadolu’nun diğer bölgelerine oramla prehistorik açıdan yeteri kadar araştırılmamıştır. Bölgenin ulaşımı güç duruma düşüren dağlık yapısı ve gür bitki örtüsüne sahip oluşu, mimari alanda kullanılan ahşap gereçlerin günümüze kadar gelememesi, Roma döneminde bölgede meydana gelen yağma ve talan (Got istilası) yaşanması ile bugün bölge tarihine zarar gelecek nitelikte çarpık yapılaşmaların meydana gelmesi Prehistorik araştırmaların az olmasının baş sebepleri arasında

⁵⁶Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 2003, s. 4-5.

gösterilebilir. Fakat az sayılacak derecede dahi de olsa günümüze kadar Doğu Karadeniz’i Prehistorik açıdan ele alan çeşitli yüzey araştırmaları yapılmıştır.⁵⁷

Anadolu’da meydana gelen en eski yerleşmeler, insanlık tarihinin başlangıcı kabul edilen ve günümüzden 12 bin yıl öncelerine dayanan “Eski Taş Çağı” olarak adlandırılan Paleolitik Çağ’a (Paleolitik, Palaios = eski ve Lithos= taş) aittir. Paleolitik Çağ alt, orta ve üst olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır.⁵⁸ Yontma Taş Çağı olarak da tabir edilen ve uzun bir sürede çağ olma evresini gerçekleştiren bu dönemde buzul çağ bitip ılık bir dönem yaşandıktan sonra tekrardan bir buzul çağ meydana geldiğinden dolayı doğal çevre sürekli bir değişime uğramaktaydı. Bu dönemde varlık gösteren insanlar zor ve değişken doğa koşullarına uyum sağlamaya çalışarak avcılık-toplayıcılık yapmışlardır.⁵⁹ Bu değişken doğa koşullarına maruz kalan toplumlar yaşamsal faaliyetlerini kolaylaştırabilecek bölgelere göç ederek göçebe bir yaşam sürdürmeye başlamışlardır.⁶⁰ Paleolitik dönemde yaşayan toplumlar avlanmak maksadıyla taş, kemik, odun gibi temel maddeler ile çeşitli yontma ve işleme yöntemleriyle yapılan tek ya da iki uçlu ilkel baltalar kullanmışlardır.⁶¹

Bu dönemin insanları barınmak için doğal mağaralar, kaya sığınakları, ağaç kovuklarında yaşamışlardır. Anadolu’nun en eski Paleolitik Çağ yerleşim yerlerinden ilki, Gaziantep bölgesinde yer almaktadır, Gaziantep ilinde bulunan Dülük Köyü’nün Keber tepesinde yapılan arkeolojik kazılarda, çakmaktaşı aletleri ve bu aletlerin yapıldığı atölyeler bulunmuştur.⁶² Bu kalıntılara bakılarak Dülük, M.Ö. 600.000 yıllarına tarihlenerek dünyanın en eski yerleşimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İstanbul’da bulunan Küçükçekmece Gölü’nün kuzey ucunda yer alan Yarımburgaz

⁵⁷Hülya Çalışkan Akgül, “Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Prehistoryası: Bir Terra Incognita Analizi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.11, S.21, Trabzon, 2016, s. 9.

⁵⁸Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s.7.

⁵⁹Celal Tuna, *Mağaradan Kente Anadolu’nun En Eski Yerleşim Yerleri I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 15.

⁶⁰Füruzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991, s. 8.

⁶¹Gülcennet Öztürk Çelebi, “Tarih Öncesi Dönemlerde İletişim”, *Etkileşim Dergisi*, Üsküdar Üniversitesi Yayınları, S.2, İstanbul, 2018, s. 147.

⁶²Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017, s. 9.

Mağarası ise bu çağın en eski ikinci yerleşim yeri olmuştur. Burada bugünden 400 bin yıl öncesine ait insan ve hayvan fosilleri bulunmuştur. Anadolu'da Yarımburgaz Mağarası'ndan sonra gelen en önemli yerleşim yeri ise Antalya'nın 27 km Kuzeybatısında yer alan Karain Mağarası'dır. Paleolitik Çağ'a ait önem arz eden bütün buluntulara bu mağarada rastlanmıştır.⁶³

Paleolitik Çağ'a ait diğer yerleşim alanlarıysa Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da azımsanacak kadar da Karadeniz bölgesinde bulunmaktadır. Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğu kıyılarında (Kırım-Kafkas) saptanmış alt, orta, üst Paleolitik ile Aziliyen ve Kambriyen devirlerine ait buluntu yerleri, Anadolu'daki Paleolitik Çağ toplumlarının Karadeniz kıyılarına kadar ulaşabildiklerini bize göstermektedir. Yapılan bazı araştırmalar neticesinde tarihöncesi insanları için Karadeniz bölgesinin baştan uca avcılık ve toplayıcılık yapma açısından önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir.⁶⁴

Paleolitik Çağda, Doğu Karadeniz bölgesiyle alakalı yapılan kazı çalışmaları ve yüzey araştırmalarının azlığı sebebiyle yeterli bilgiye sahip değiliz. Yapılan araştırmaların az olmasının nedeni ise bölgenin coğrafik yapısıdır. Bölgenin, sahip olduğu engebeli ve gür bitki örtüsü araştırmacıların bölgedeki çalışmalarında başarısız olma sebebini oluşturmaktadır.

Paleolitik çağdan sonra gelen “Orta Taş Devri” olarak nitelendirilen Mezolitik Çağ (mesos=orta ve lisos=taş) Neolitik Çağ'a geçiş dönemi olarak tabir edilmektedir. Mezolitik Çağ, M.Ö. 15.000-8.000 yılları arasına tarihlenmektedir.⁶⁵ Bu dönemin teknolojik olarak yeni yaşamsal faaliyetler açısından kültürel bir geçiş köprüsü olduğu söylenebilir.⁶⁶ Mezolitik Çağ ile değişen iklim koşulları, bitki örtüsü ve gelişen ekolojiyle beraber hayvan türlerinde ortaya çıkan değişimlerden dolayı çağın insanları daha ufak ve hızlı olan hayvanları avlayabilmek için iri el baltasından

⁶³Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 9-10.

⁶⁴İsmail Kılıç Kökten, “Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, *DTCFD*, C.9, S.3, Ankara, 1951, s. 202.

⁶⁵Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 10.

⁶⁶Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15.

vazgeçerek, ok ve yay gibi silahlar kullanmaya yönelmişlerdir. Kemikten yapılan aletlerde kullanmaya başlanmış ve kullanılan aletler çeşitlenmiştir.

Paleolitik dönemde olduğu gibi bu dönemde de toplumlar mağaraları barınak olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Paleolitik ve Mezolitik dönemlerde yaşayan insanlar yerleşim yeri olarak belirledikleri sahaların sulak bir bölge olmasını tercih etmelerine ek olarak av hayvanlarının ve toplanabilecek besinlerin bolluğuna da önem göstermişlerdir.⁶⁷

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yapılan araştırmalara bakıldığında zaman Yunan Kolonileri, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait araştırmaların fazlalığı görülmektedir. 1993 yılında Altan Çilingiroğlu önderliğinde Trabzon ilinin sahil kesiminde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, Doğu Karadeniz Bölgesi'nin arazisinin bilimsel çalışmalara karşı göstermiş olduğu zorluklara değinilmiş ve tarih öncesi dönemler hakkında herhangi bir veriye rastlanılmadığı belirtilmiştir.⁶⁸ Bölgenin coğrafi yapısı ve araştırmaların yetersizliği sebebiyle Mezolitik Çağ hakkında yeterli bir bilgi elde edilememiştir.

Mezolitik Çağ'dan sonra insanlığın sosyal ve ekonomik statü açısından kültür refahı yaşadığı Neolitik Çağ (neos=yeni, lithos=taş), “Yeni Taş Devri” olarak nitelendirilmektedir.⁶⁹ İnsanoğlunun geçici doğal barınaklardan kalıcı yerleşik hayata geçiş serüveni ilk olarak Neolitik Çağ'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde insanlık köklü değişimler yaşamıştır. Bu dönemde ateş, insanlar tarafından kontrol altına alınarak günlük yaşantıda kullanılmaya başlanmıştır, yaşanan en büyük değişim ise avcılık-toplayıcılığın terk edilerek tarımsal sisteme geçilmesi ve evcil hayvancılığın yapılmaya başlanmasıdır. Keçi, domuz ve öküz vb. hayvanlar evcilleştirilmiştir. Bahsi geçen dönemle beraber toplumda ilk tarımsal faaliyet olan arpa, buğday vb. ürünlerin ekilmesiyle insanlar üretici konuma geçmişlerdir.⁷⁰ Bu dönemde tarım ve

⁶⁷Yüksel Arslantaş, “Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.24, S.2, Elazığ, 2014, s. 320.

⁶⁸Altan Çilingiroğlu, Zafer Derin, “Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması 1993”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994, s. 343-347.

⁶⁹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 10.

⁷⁰Veli Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 18-19.

hayvancılığın aktifleşmesiyle insanlar artık mağara gibi yerleşim yerlerini terk ederek torağa bağımlı hale gelmişlerdir ve sahip oldukları hayvan ve ettikleri ürünleri korumak maksadıyla ürünlerine yakın yerlere kulübe tarzı barınaklar yapmaya başlamışlardır. Böylece ilk yerleşik hayata geçilerek köy kültürü yavaş yavaş benimsenmeye başlamıştır.⁷¹ Neolitik Çağ, “çanak-çömlekli” ve “çanak-çömleksiz” olarak iki dönemde ele alınmaktadır. Çanak-çömlekli dönemde kile şekil verilip ateş ile pişirilip sağlamlaştırılmıştır ve çanak çömleklerin iç kısmı kırmızı iken dış kısmı siyahtır. Çanak-çömleklerde görülen bu özellik Neolitik Çağ’dan önceki devirlere ait kaba ve iri olan çanak-çömleklerin aksine daha ince, pürüzsüz ve perdahlıdır, bu yüzden bu dönem “Cıvalı Taş Devri” olarak da tabir edilmiştir.⁷² Bu devirde böylesine büyük gelişmelerin meydana gelmesindeki en büyük etken iklim değişikliğidir, Buzul Çağı’nın sona ermesiyle beraber iklim ılımanlaşarak yeryüzü canlılar tarafından daha yaşanılabilir bir hale gelmiştir.⁷³ Yine bu çağda yerleşim yerlerinin etrafında sur bulunmamaktadır ve evler birbirine bitişik halde inşa edilerek doğal savunma sistemi oluşturulmuştur. Bu evlerin kapıları bulunmamaktadır, eve giriş çıkışlar ise evin damının üzerinden açılan bir girişten merdiven ile sağlanmıştır.⁷⁴ Neolitik Çağ’da, bu inşa sayesinde etraftaki tehlikelerden korunmuş olduklarını savunabiliriz.

Anadolu’da M.Ö. 8.000-5.000 yılları arasına tarihlenen Neolitik Çağ’ın çanak-çömleksiz dönemine ait başlıca yerleşim merkezleri ise; Nevalı Çori, Göbeklitepe (Şanlıurfa), Hallan Çemi (Batman), Can Hasan III(Karaman), Cafer Höyük (Malatya), Çayönü (Diyarbakır) gibi bölgelerdir.⁷⁵ Çayönü (Diyarbakır) yerleşim yeri Neolitik Çağ’ın tüm dönemlerinde varlık gösteren bir yerleşim yeridir.⁷⁶ Çanak Çömlekli Neolitik Çağ’da ise; Çatalhöyük (Konya), Köşk Höyük (Niğde),

⁷¹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 11.

⁷²Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 21.

⁷³Veli Ünsal, “Paleolitik ve Neolitik Çağda Orta Kızılırmak Havzası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.71, Haziran 2020, s. 324-325.

⁷⁴Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 107.

⁷⁵ Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 11.

⁷⁶Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 23.

Hacılar(Burdur), Niğde (Kayaardı) gibi önem taşıyan yerleşim merkezleridir.⁷⁷ Karadeniz bölgesinde, Neolitik Çağ ile alakalı 1996 yılında yapılan araştırmalarda saptanan Sokukayası (Kastamonu) şüpheli buluntu yerinden başka bir yerleşim yeri bulunamamıştır.⁷⁸ Karadeniz bölgesi bu dönemde bir göl şeklindeydi ve buzulların erimesiyle beraber su seviyesinde yükselmeler meydana gelmiştir. Karadeniz'in yükselmeye başlaması ile deniz haline dönüşmesi Neolitik Çağ'ın M.Ö. 7000-6000 yılları arasında gerçekleşmiştir ki bu göstergeyi su altı sondajları kanıtlamaktadır.⁷⁹

Anadolu'da Neolitik Çağ'dan sonra gelen Kalkolitik Çağ, (khalkos= bakır ve lithos=taş), “Bakır-taş Çağı” olarak da nitelendirilmektedir. Kalkolitik Çağ kendi içinde Erken ve Geç olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu çağı Neolitik Çağ'dan ayıran en belirgin özellik çağın da adından anlaşılacağı üzere bakır madeninin keşfidir. Bu dönemden önce kullanılan taş ve kemikten yapılan aletler yerini madenden yapılan aletlere bırakmıştır.⁸⁰ Bu dönemde bakır madeni ergitilerek %1-%6 miktarında arsenik karıştırılmıştır. Böylece arsenikli bakır alaşımı (arsenik tuncu) elde edilerek taştan ya da pişmiş toprak potalar içinde eritilip kalıplara dökülüp madeni değer taşıyan malzemeler elde edilmiştir.⁸¹ Bu dönemdeki insanlar bakırı elde etmek için değerli eşyaları ya da dokuma ürünlerini vererek bakırı elde etmek istemişlerdir. Bu değiş-tokuş usulü sayesinde ticaret eylemi yavaş yavaş başlamıştır. Çağ toplumunun ortaya çıkardığı alış-veriş beraberinde haberleşmeyi de getirmiştir, bu dönemde insanlar haberleşme maksadıyla semboller ya da resimli işaretler içeren “hieroglyph” (kutsal yazı) yazı stilini meydana getirmişlerdir. Böylece ticaret ve yazının ilkel hali cereyan etmiştir.⁸²

Kalkolitik Çağ her ne kadar Neolitik Çağ'ın devamı niteliğinde görülse de bu çağda meydana gelen köklü değişimler ile Neolitik Çağ'dan daha ileri bir safhada

⁷⁷Ufuk Esin, *Kapadokya*, Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 95.

⁷⁸Savaş Harmankaya, “Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, Ege Yayınları, İstanbul, 1997, s. 17.

⁷⁹Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemi'ne Kadar Trabzon ve Çevresi*, s. 27.

⁸⁰Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 107.

⁸¹Esin, *Kapadokya*, s. 107.

⁸²Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2005, s. 8.

olduğu göze çarpmaktadır. Şöyle ki; tarımsal alanda kullanılan saban sayesinde ürünlerde bir artış yaşanmıştır, ürün artışı da evcil hayvan sürülerinin daha iyi beslenmesine olanak vererek hayvan artışını meydana getirmiştir. Tarımsal ve hayvansal artış beraberinde nüfus artışını da getirmiştir. Bu da yerleşim yerlerinin sayısında artış olmasına neden olmuştur ve yerleşim yerleri köy statüsünden kasaba statüsüne erişmiştir. Bütün alanlarda yaşanan böylesine artış sosyal yaşamda var olan iş bölümünü arttırarak çeşitlendirmiştir.⁸³

Kalkolitik Çağ'a ait çömlekler, çömlekçi çarkı daha keşfedilmediği için bu dönem de elde yapılmaya devam etmiştir. Bazı yerleşim yerlerinde yapılan çömleklerin üzerine kalın astar boya sürüldükten sonra geometrik şekillerin çizildiği görülmüştür. Bu çağda ölümler ağzı açık küplere konularak küpün içine ölüyle beraber silahları ile kişisel eşyaları da konulmuştur.

Bu çağa ait önemli Anadolu yerleşmeleri Beycesultan (Denizli) ve Burdur Hacılar höyüğüdür. Diğer önemli yerleşmeler ise İkiztepe (Samsun), Alishar (Yozgat), Alacahöyük (Çorum), Horoztepe (Tokat), Canhasan (Karaman), Pulur (Erzurum), Yümüktepe (Mersin) gibi yerleşim yerleridir.⁸⁴ Bu çağda meydana gelen gelişmeler sebebiyle yerleşim yerlerinde bir büyüme meydana gelmiştir ve Anadolu'da yaşayan toplumlar yerleşim yerlerinin etrafını surlarla çevirerek yaşam alanlarını koruma altına almışlardır. Yerleşim yerlerinin etrafındaki surlar, savunma ihtiyacının yanı sıra bağımsızlığın da ifadesi olmuştur. Bir şehir, başka bir şehri fethettiğinde yerleşim alanının etrafındaki surları yıkarak o yerleşim yerinin bağımsızlığını sona erdirmiş olurdu.⁸⁵

Karadeniz bölgesinde Kalkolitik Çağ ile ilgili yerleşim yerleri oldukça azdır. Bunun nedeni ise bu döneme ait yeteri kadar araştırma yapılmamasıdır. Yapılan araştırmalara bakıldığında ise karşımıza Samsun ilindeki Dündartepe ve Samsun Bafra'da bulunan İkiztepe höyükleri çıkmaktadır ve bu höyükler Kalkolitik döneme kaynaklık ettiği için önem arz etmektedir. Orta Karadeniz Bölgesi'nde ilk

⁸³Esin, *Kapadokya*, s. 108.

⁸⁴Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 98.

⁸⁵Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 108.

yerleşmelerin başlangıcı olarak kabul edilen Geç Kalkolitik Çağ, İkiztepe Tepe II’de ana toprağa ulaşarak en erken mimari tabaka olarak belirlenmiştir.⁸⁶

⁸⁶Savaş Harmankaya, “Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TAY-Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – 4a/4b: İlk Tunç Çağı*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 20.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHİ ÇAĞLARDA DOĞU KARADENİZ

4.1. Erken Tunç Çağı

Kalkolitik Çağ'dan sonra gelen Tunç Çağı kendi içinde Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000), Orta Tunç Çağı (M.Ö. 2000-1500), Son Tunç Çağı (M.Ö. 1500-1200)⁸⁷ şeklinde üç evreye ayrılmaktadır. Son Tunç Çağı, Büyük Hitit İmparatorluğu zamanına denk gelirken Orta Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri zamanını ve Eski Hitit devirlerini içine almaktadır. Eski Tunç Çağı iki döneme ayrılmaktadır. M.Ö. 3000-2500 yılları arasındaki ilk dönem, Anadolu'nun karanlık dönemini kapsamaktadır.⁸⁸ Bu dönemle alakalı fazla bilgi bulunmamaktadır, fakat bu döneme araç-gereç yapımında bakır kullanımından dolayı "Bakır Çağı" denmektedir. Eski Tunç Çağı'nın ikinci dönemi olan M.Ö. 2500-2000 yıllarda ise Mezopotamya asıllı Şar-tamhari metinleri sayesinde Anadolu'da şehir devletlerinin kurulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

Orta Tunç Çağı'nda ise keşfedilen bakırın çoğu alet-edevatta bol miktarda kullanıldığı görülmüştür. Bu da yapılan silahların veya araçların yumuşak olmasına çabuk eğilip bükülmesine sebep olmuştur. Bütün bu olumsuzluklar bu dönemdeki insanların yeni bir yöntem geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bu olanak bakır ve kalayın birleştirilerek yeni ve sağlam bir alaşım elde edilmesidir. Bu elde edilen madde tunç cevheridir.⁹⁰ Orta Tunç Çağı birçok yeniliğin meydana geldiği bir çağdır. Bu dönemde ufak ufak şehir devletlerinin meydana geldiği görülmektedir. Şehir devletlerinin ortaya çıkmasıyla beraber dini ve askeri unsurlara bağımlı bir yönetim sisteminin geliştirilmesi ve ticaretin de bir neticesi olan bölgeler arasında iletişim artmıştır. Bu dönemde deniz ticaretinin de artması denize yakın yerlerde yeni yerleşim alanlarının oluşması ve köylerin kasabaya dönüşmesini sağlamıştır. Bunun

⁸⁷Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 11.

⁸⁸Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 15.

⁸⁹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 16.

⁹⁰Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, s. 109.

yanı sıra kervanların geçişini sağlayan yollar ile dağlar arasındaki bölgeler de önem kazanmıştır.⁹¹ Bu dönemde Horoztepe, Karazhöyük, Tarsus-Gözlükule, Alacahöyük, Polatlı, Boğazköy, Alishar, Karahöyük, gibi önemli yerleşim merkezleri bulunmaktadır.⁹²

4.2. Azzi-Hayaşa Krallığı

Kuzeydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinde yeni siyasi toplulukların cereyan ettiği süreçte, bu dönemin en güçlü ve en önemli devleti olan Hitit İmparatorluğu, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde hüküm sürmüştür. M.Ö. II. binyıldan itibaren Anadolu topraklarında Hayaşa adı verilen siyasi bir güç ortaya çıkarak yüz elli yılla aşkın bir sürede varlıklarını korumuşlardır. Azzi-Hayaşalılar'ın lokalizasyonu konusunda birçok tartışma bulunmaktadır. Ancak siyasi olaylar göz önünde bulundurularak “Çekirdek Hayaşa Toprakları” olarak tabir edilen kısım Çoruh-Kelkit vadisinden başlayarak Giresun-Rize ile Erzurum-Erzincan arasında kalan ve Karadeniz'e doğru uzanan topraklar arasına lokalize edilmiştir. Azzi-Hayaşa'lılar, tarih sahnesinde varlık gösterdikleri süreç boyunca belli bir toprağa bağlı kalmayarak Hititler'in farklı bölgelere düzenledikleri sefer vakitlerinde, taht kavgalarında, otorite boşluğu gibi durumları fırsat bilip etki alanlarını batıda Ordu, güneyde Malatya ve Elazığ'a kadar genişletmişlerdir.

Azzi-Hayaşa'nın tek bir krallık mı yoksa ayrı iki krallıktan mı oluştuğu konusu tarihçiler arasında farklı görüşlerin oluşmasına sebep olmuştur. Goetze, Hayaşa ülkesinin bir bölümüne Azzi adının verildiğini savunmuştur daha sonraki çalışmalarında da bu görüşünü savunmaya devam etmiştir.⁹³ E. Cavaignac ise Hayaşa'nın Doğu Anadolu'nun tamamına hakim bir krallık olduğunu Azzi'nin ise Hititler'e kadar uzanan bir parçası olduğu görüşünü ortaya atmıştır.⁹⁴ H.G. Güterbock ise aynı görüşü sürdürerek Azzi'lerin topraklarını Hayaşa'nın bir

⁹¹Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemi'ne Kadar Trabzon ve Çevresi*, s. 30.

⁹²Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 17.

⁹³Mahmut Pehlivan, *Hayaşa (İÖXV-XIII Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991, s. 23-31.

⁹⁴Turgut Yiğit, “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Samuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.30, Ankara, 1997, s. 283-284.

parçasını oluşturduğunu söylemektedir. Azzi-Hayaşa Krallığıyla alakalı Hamit Zübeyir Koşay ve Füzuran Kınal'ın zaman içerisinde görüşleri değişiklik göstermiştir. Hamit Zübeyir Koşay Hayaşa ve Azzi'yi iki krallık olarak kabul etmiştir fakat ilerleyen zamanlarda “Hayaşa-Azzi Birleşik Krallığı” tanımını yapmıştır.⁹⁵ Füzuran Kınal ise ilk önce Arzava ile alakalı yaptığı araştırmalarda Azzi ve Hayaşa'yı farklı iki ülke olarak göstermiştir. Daha sonraki çalışmalarında ise “Hayaşa-Azzi memleketi” ifadesini kullanarak ikisinin de aynı kültür olduğunu savunmuştur.⁹⁶

Hayaşalar ile alakalı bilgiler ilk olarak Hitit belgelerinde karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷ Hitit-Hayaşa arasındaki ilişkilere baktığımız zaman Hayaşa-Azzi özdeşliğine rastlamaktayız. Hitit-Hayaşa münasebetlerine ilişkin Hukkana Anlaşması'nda I. Şuppiluliuma şöyle demektedir:

“1 Hatti ülkesi kralı Majeste Šuppiluliuma şöyle (der):

2 Bak seni Huqqana'yı arkadaki kahramanı

3 yücelttim ve seni iyi yaptım.

4 Ve seni Hattuşa'da ve Hayaşalılar arasında iyilikle

*5 tanıttım. Ve sana kız kardeşimi zevce olarak verdim.”*⁹⁸ Bu metinden anlaşılacağı üzere Hitit kaynaklarında Hayaşa ve Azzi aynı bölge olarak gösterilmiştir.

Hititler kuzeydoğuda varlık gösteren komşuları için Hayaşa ismini kullanmışlardır. Azzi ise konum olarak Hayaşa ülkesinin bir kısmını kapsayarak Kummuha (Kemah), ve Aripisa (Giresun), arasındaki topraklara yerleştirilmektedir. Hayaşa-Azzi özdeşliğini savunan araştırmacılar Azzi'yi, Hayaşa-Hitit sınır bölgesi

⁹⁵Hamit Zübeyir Koşay, Kemal Turfan, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporları”, *TTK Belleten*, C. XXIII, S. 91, Ankara, 1959, s. 354-355.

⁹⁶Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 46-47.

⁹⁷Ercüment Yıldırım, “M.Ö. II. Binyılda Harşit Vadisi (Azzi- Hayaşa)”, *Harşit Vadisi (Tarih-Coğrafya-Kültür)*, Dokap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, İstanbul, 2017, s. 25.

⁹⁸Özlem Sir Gavaz, “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1, Çorum, 2008, s. 26.

olan Kummuha-Aripşa arasındaki topraklara yerleştirerek⁹⁹ çevresel ve siyasal olayların sonucunu ele alarak “Çekirdek Hayaşa” olarak tabir edilen bölgeyi Erzurum-Giresun ve Rize’nin güneybatısı arasındaki bölgeye lokalize etmektedir.¹⁰⁰ Aripşa (Giresun), kaynaklarda “*Deniz İçindeki Şehir*” olarak ifade edilmektedir ve Aripşa’nın (Giresun), Karadeniz sahil şeridinde aranması gerektiği belirtilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda Azzi-Hayaşa topraklarının bir bölümünü Giresun’un dağlık kısmında bulunan Şebinkarahisar olarak gösterilebilir.¹⁰¹

Cornelius bu görüşlerden farklı bir düşünce ortaya atmıştır. Cornelius’a göre; Azzi’nin başkenti Hayaşa’ydı ve Yeşilirmak ile Kelkit Çayı’nın birleşerek aktığı bölgeye egemendiler.¹⁰² Cornelius, Karadeniz kıyısında yaşayan bu halkın Hititler’den daha önce de bu bölgede var olduğunu ve Hayaşa’nın da bugünkü Erbaa/Horoztepe’nin bulunduğu yerde konumlanması gerektiğini savunmuştur.¹⁰³ Tüm bu ortaya atılan görüşler ve toplanan bilgiler neticesinde Hayaşa şehrinin Karadeniz bölgesine taşındığı vurgulanmaktadır. J. Garstang, Aripşa ve Dukkama gibi Hayaşa’nın lokalizasyonu konusunda önemli bilgiler içeren şehirlerin Van Gölü etrafına yerleştirilmesine karşı çıkar. Hayaşa, Fırat Nehri ve Karadeniz arasında lokalize edilmelidir. Kaynaklarda “*deniz içindeki şehir*” şeklinde tabir edilen Aripşa, Karadeniz sahillerinde aranılmalıdır.¹⁰⁴

4.2.1. Karanni Dönemi’nde Azzi-Hayaşa Krallığı

Hayaşalılar’ın M.Ö. 1400’lerde Hitit topraklarına saldırılar düzenlemesi Yukarı Memleketin güvenliğini tehlike altına almıştır. Bu tehlikeli süreçte III. Tuthalya sık sık geçirdiği rahatsızlıklar sebebiyle genç olmasına rağmen oğlu I. Şuppiluliuma’yı Hitit kralı III. Tuthalya adına bu bölgenin güvenliğini sağlaması için

⁹⁹Salih Kaymakçı, “Yüzey Araştırmaları Işığında Şebinkarahisar’ın M.Ö. II. Binyıl Yerleşmeleri ve Yol Bağlantıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.61, Ankara, 2019, s. 2-3.

¹⁰⁰Pehlivan, *Hayaşa (İÖXV-XIII Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, s. 31.

¹⁰¹Kaymakçı, “Yüzey Araştırmaları Işığında Şebinkarahisar’ın M.Ö. II. Binyıl Yerleşmeleri ve Yol Bağlantıları”, s. 3.

¹⁰²Kaymakçı, *Kelkit Havzası’nın Eskiçağ Tarihi*, s. 40.

¹⁰²Kaymakçı, *Eskiçağ’da Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 46.

¹⁰⁴Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, s. 30.

görevlendirmiştir.¹⁰⁵ I. Şuppiluliuma, Hayaşaların üzerine sefere çıkmıştır ancak Kaşkalarla karşılaşarak onları alt etmişti. II. Murşili döneminde kayda geçen “*Şuppiluliuma’nın Annalleri*” olarak tabir edilen belgeye göre, I. Şuppiluliuma bölgenin güvenliğini sağladıktan sonra esir aldığı Kaşkalar ile Samuha’ya dönmüştür. Ancak I. Şuppiluliuma, Azzi-Hayaşalılar ile Kaşkaların bir ittifak kurduğunu öğrenip bölgeye gelerek Yukarı Memleketteki Hitit şehirlerini güvence altına almayı başarmıştır.¹⁰⁶

Azzi-Hayaşalar, Karranni isimli bir liderin etrafında toplanmışlardır ve Kaşkalarla bir ittifak gücü oluşturarak Hititler için tehdit unsuru haline gelmişlerdir. Hitit kralının uzakta olmasını fırsat bilen Hayaşa ve Kaşkalar, Hitit topraklarına saldırmışlardır. Saldırıyı öğrenen Hitit kralı III. Tuthalya, Yukarı Memlekete doğru harekete geçerek önce Kaşkaları püskürtmüştür daha sonra ise Hitit kült merkezi olan Samuha’yı kuşatan Hayaşa üzerine yürümüştür. Hitit savunmaları üzerine Karranni geri çekilerek Kummua (Kemah) yakınlarına gelip bu bölgede mücadeleye girmiştir. Bu olayların olduğu sırada sık sık rahatsızlanan Hitit kralı III. Tuthalya hastalığının tekrarlanmasından dolayı Hitit ordusunun başına oğlu I. Şuppiluliuma’yı geçirmiştir. I. Şuppiluliuma, Hayaşalıları takip ederek Kummua kentine gelmiştir. İki devlet burada çarpışmaya girmiştir. Kummua Savaşıyla alakalı bilgiler içeren tablet kırık olduğu için Kummua Savaşı’nın neticesi bilinmemektedir. Fakat Karanni döneminden sonraki olaylara baktığımız zaman bazı neticelere ulaşmak mümkündür. Bunlardan biri I. Şuppiluliuma’nın tahta çıktığı yıllarda Hayaşalı Hukkana/ş ile yaptığı anlaşma metnine göre Hititler, Kummua önlerinde kısmen de olsa başarılar elde etmiştir.¹⁰⁷ Bir diğer netice ise, Karranni ve Hayaşa ordusunun Hititlere karşı yaşadığı başarısızlıktan ötürü Karranni’nin çarpışma sırasında ölmesiyle Hayaşa kralı değişmiştir.¹⁰⁸ Kesin olan bilgi ise Kummua (Kemah) Savaşı’nın

¹⁰⁵Veli Ünsal, “Hayaşa Krallığı’nın Kuzeydoğu Anadolu’daki Varlığı ve Hayaşa- Hitit İlişkileri”, *Researcher Dergisi*, C.5, S.4, Ankara, 2017, s. 799.

¹⁰⁶Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, s. 43.

¹⁰⁷Ünsal, “Hayaşa Krallığı’nın Kuzeydoğu Anadolu’daki Varlığı ve Hayaşa- Hitit İlişkileri”, s. 799-800.

¹⁰⁸Mahmut Pehlivan, “Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, 1994, s. 330.

ardından Mariya/ş' adlı yeni bir liderin kısa da olsa Azzi-Hayaşa Krallığına hükümdarlık yapmasıdır.

4.2.2. Mariya/ş Döneminde Azzi-Hayaşa Krallığı

Mariya/ş'ın konumu hakkında var olan bilgiler karışık bir haldedir. Mariya/ş'ın Hayaşa kralı mı bir vassal lider mi yoksa da Hayaşa krallığının varisi mi olduğu tartışmalara sebebiyet vermiştir. Friedrich, Mariya/ş'ı bey ya da lider olarak kabul etmiştir ve Hayaşa kralı olmadığını savunmuştur. Güterbock ise, Mariya/ş'ı, Karrani'nin halefi olduğunu kabul etmiştir.¹⁰⁹ Hukkana Anlaşmasında, iki Mariya/ş'nın varlığından bahsedildiği görülmektedir. Metinde yer alan Mariya/ş'lardan biri III. Tuthalya'nın sarayında bulunduğu zamanlarda yanlış davranışlarda bulunması sonucunda öldürülmüştür. Diğer bahsi geçen Mariya/ş, sert uslûbu ve tutarsız tavırları gereği I.Şuppiluliuma'nın kızıdan ayrılmaya zorlanan olduğu bilinmektedir.¹¹⁰ Bu sözü edilen olaylar J. Friedrich tarafından yayınlanan anlaşma metninde şu şekilde aktarılmaktadır;

Kol.III.prg.32.str

“53-Marriya kimdir, niçin ölmüştür?

54-Bir saray kadınına rastlamamış mıdır? Ona bakmamış mıdır?

55-Fakat Efendimiz Güneşin Babası onu bir pencereden görür ve ona şöyle der:

56- “Bu kadına niçin baktın?”

57-Ve bu suçtan dolayı ölümü buldu

58-Bir insanın ölümüne sebep olan böyle bir olaydan sakın.”¹¹¹

¹⁰⁹Ünsal, “Hayaşa Krallığı'nın Kuzeydoğu Anadolu'daki Varlığı ve Hayaşa- Hitit İlişkileri”, s. 800.

¹¹⁰Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, s. 47.

¹¹¹Burak Yakan, *M.Ö. 2. ve 1. Binyılda Kuzeydoğu Anadolu'su*, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2019, s. 27.

Metinden de anlaşılacağı üzere ilk bahsettiğimiz Mariya/ş'ın ölümünün sebebi görülmektedir. Bu metnin bir başka bölümünde yine Mariya/ş ile alakalı pasajlar yer almaktadır. Mariya/ş'dan şu şekilde bahsedilir;

Kol.IV.prg.42

41(25)-Siz, Hayaşa ahalisi gelecekte beni dostça himaye edip korursanız,

42(26) Ben de Sizi, Hayaşa ahalisini, Mariyaş'ı ve

43(27) Hayaşa'nın kız alıp vermiş akrabalarını korurum...¹¹²

4.2.3. Hukkana/ş Dönemi ve Hukkanaş Anlaşması

Hitit kralı III. Tuthalya'nın ölümü üzerine Hititlerde iç karışıklık meydana gelmiştir. Bu karışıklıkta I. Şuppiluliuma tahta geçmiştir. Bu dönemde meydana gelen karmaşıklıktan yararlanan Azzi-Hayaşalar, Hitit topraklarına saldırılar düzenlemişlerdir. Hayaşalılar, liderleri Mariya/ş'ın ölümünü kabullenememişlerdir ve intikam almak için Hitit kentlerini yağmalamaya karar vererek Samuha şehrini tekrar kuşatma altına almışlardır. Bu dönemde meydana gelen siyasi olaylar, III. Hattuşili dönemine ait metinlerde yer almaktadır. Bu döneme ait olaylar şu şekilde anlatılmıştır;

“Evvelce, Hatti ülkesi düşmanlar tarafından tümüyle mahvedilmişti. Bir taraftan, Kaşkallı düşman geldi ve Hatti ülkelerini mahvedip Nenaşsa kentini sınır yaptı. Bir taraftan Arzavallı düşman geldi ve o da Hatti ülkelerini mahvedip Tuvanuva ve Uda kentini sınır yaptı. Bir taraftan Araunnalı düşman geldi ve Gaşşıya ülkesinin tümünü mahvetti. Bir taraftan Azzili düşman geldi ve Yukarı Ülke'nin tümünü mahvetti ve Samuha kentini sınır yaptı. İşuvalı düşman geldi ve Tegaramma ülkesini mahvetti...”¹¹³

Bu metin, I. Şuppiluliuma zamanında Hitit Devleti'nin dört bir yandan saldırıya uğradığını göstermektedir. I. Şuppiluliuma, Kizzuvatna ve Mitanni krallıklarını alt ederek Hayaşaların üzerine yürümüştür. Daha sonra Hukkanaş'ın uyguladığı bir

¹¹²Pehlivan, *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, s. 48.

¹¹³Esmâ Reyhan- Tülin Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara,2015, s. 71.

siyasi taktik neticesinde olaylar Hititler'in lehine çevrilerek Hayaşa'lılar üzerinde istenilen hakimiyet kurulmuştur.¹¹⁴ Bu gelişmeler sonucunda Hititler ve Azzi-Hayaşa arasında karşılıklı güven ve saldırmazlık içeren Hukkana Anlaşması yapıldığı görülmektedir. Anlaşmaya göre Hayaşalılar'ın belli başlı şartlarla Hitit Devleti'ne tabi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵

4.2.4. Anniya/ş Dönemi

II. Murşili'nin Hitit tahtına çıkmasıyla Hayaşa krallığında da taht değişiklikleri meydana gelmiştir ve Hukkana/ş soyundan olmadığı bilinen Anniya/ş tahta geçmiştir. Bu dönemde Hitit krallığında birçok bölgeye yapılan seferler görülmektedir. II. Murşili'nin Kuzey Suriye'ye sefer yaptığı sıralarda Hitit topraklarında oluşan boşluğu fırsata çeviren Anniya/ş Hitit bölgesine saldırarak elde ettiği esirler ve ganimetlerle beraber Hayaşa'ya dönmüştür. Bu esnada Kaşka boylarını örgütleyerek küçük bir devlet kuran Pihhuniya ile Hayaşa kralı Anniya/ş anlaşarak bu bölgede Hititlere karşı güvenlik hattı oluşturmuştur.¹¹⁶ II. Murşili, Kuzey Suriye'deki anlaşmazlıkları hallettikten sonra Yukarı Memleket'e yönelmiştir, önce Pihhuniya'yı cezalandırmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise II. Murşili Hayaşalılar'a karşı birçok sefer yapmıştır. II. Murşili gerçekleştirdiği seferlerin son dönemlerinde Hayaşa topraklarının çoğunu Hitit ordusu yağmalamıştır. Ancak bu başarıya rağmen Hayaşa tehlikesi tamamen bitmiş değildi ve II. Murşili, Azzi-Hayaşaları tamamen ortadan kaldırmak istiyordu. II. Murşili, M.Ö. 1333'te Azzi-Hayaşalar üzerine düzenlediği bir sefer sayesinde istediği başarıyı elde etmesine rağmen Hayaşalıların tamamen ortadan kalktığı söylenemez.¹¹⁷

4.3. Doğu Karadeniz'de Kaşkalar

Hitit Devleti'nin Anadolu'daki varlığının hemen her döneminde en büyük düşmanı ve sorunu haline gelen Kaşkalar'ın Anadolu'ya nereden ve ne zaman

¹¹⁴Emir, "Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi", s. 42.

¹¹⁵Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 110.

¹¹⁶Ünsal, "Hayaşa Krallığı'nın Kuzeydoğu Anadolu'daki Varlığı ve Hayaşa- Hitit İlişkileri", s. 802.

¹¹⁷Emir, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, s. 43.

geldikleri bilinmemektedir.¹¹⁸ Kaşkalar, ilk kez I. Hantili zamanında Karadeniz Bölgesinde varlık göstermişlerdir.¹¹⁹ Kaşkalarla alakalı en geniş bilgiler Hitit kaynaklarında yer almaktadır.¹²⁰ I. Hantili döneminde M.Ö. 3.binyıl kavimlerinden Hattiler zamanından itibaren Fırtına Tanrısı'nın önemli bir kült merkezi olan ve II. Binyılın başlarından itibaren de Hitit topraklarında yer alan Nerik (Tosya/Kastamonu) şehrini ele geçirmişlerdir.¹²¹ Arnuvanda ve Aşmunikal'in Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na Duası adlı metinde Kaşkalarla alakalı bilgiler bulunmaktadır;

*“Nerik ülkesinden, Hurşama’dan, Kaştama ülkesinden, Zalpuwa ülkesinden, Kapiruha ülkesinden, Hura ülkesinden, Dankuşna ülkesinden, Tarugga ülkesinden, Ilaluha ülkesinden, Zihhana ülkesinden, Şipiduva ülkesinden, Vaşhaya ülkesinden (ve) Patalliya ülkesinden. Bu ülkelerde sizin sahip olduğunuz tapınakları Kaşkalılar yıktılar ve siz tanrıların heykellerini yok ettiler.”*¹²²

Özellikle, Yeni Hitit Devleti'nin hemen hemen her kralı Kaşkalar'a karşı savaşmaya mecbur kalmıştır. Bu yüzden Hititlere ait tarihi vesikaların çoğunda Kaşkalar'ın adına rastlamak mümkündür. III. Tuthalya'nın Yıllıkları, I. Şupiluliuma'nın Kahramanlıkları Metni, II. Murşili'nin Yıllıkları ve III. Hattuşuli'nin Otobiyografisi, Kaşkalar hakkında önem arz eden bilgiler vermektedir.¹²³ Kaşkalarla alakalı bilgiler sadece Hitit metinlerinde değil Asur ve Mısır metinlerinde de görülmektedir. Bu uygarlıklara ait kaynaklarda Kaşka adının “Gaşga, Kaşga, Kaşka” olarak farklı şekillerde yazıldığına rastlanılmaktadır. Kaşkalar, II. Ramses'in yazıtlarında “KşKş”, olarak yazılmıştır. Asur kaynaklarından

¹¹⁸Ahmet Ünal, *Hitit Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55.

¹¹⁹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 52-53.

¹²⁰Serkan Demirel, “Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, Ankara, 2013, s. 194.

¹²¹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 52-53.

¹²²Reyhan-Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 71.

¹²³Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 53.

Sargon Yıllıkları'nda ise “mat Kaşku”, Ugarit dilinde ise “ktk” şeklinde yazılmıştır.¹²⁴

Yarı göçebe, saldırgan ve savaşçı bir topluluk olan Kaşkalar,¹²⁵ Hititlerin başkenti olan Hattuşas'a kesintisiz saldırılar düzenlemişlerdir. Hattuşas, bu saldırılara karşı durmak zorunda kalmıştır.¹²⁶ Kaşkalar, kısa sürelerle Hititler'in egemenliğini kabul etmekle beraber, çoğunlukla bağımsızlarını da korumuşlardır. I.Arnuvanda, Kaşka saldırılarıyla baş edebilmek için silahlı çatışmanın yanı sıra antlaşma yolunu da denemiştir. Fakat Kaşkalar, Anadolu'nun farklı bölgelerinde dağınık bir halde yaşadıkları için çoğunlukla yapılan antlaşmalar geçersiz kalmıştır. Bu da Hititler sınırlarının sürekli olarak tehdit altına kalmasına sebep olmuştur.¹²⁷ Kalabalık, dağınık kabileler halinde yaşayan Kaşkalar'ın merkezi bir otoritesi bulunmamaktaydı.¹²⁸ Bu yüzden Hititler, Kaşka tehdidine karşı sınır kaleleri ile sınırda garnizon kentleri oluşturarak sınır güvenliği sağlamaya çalışmışlardır.¹²⁹

Hitit kralı Hantili döneminde de Anadolu'nun çeşitli bölgelerine kaleler yapıldığı görülmektedir.¹³⁰ Kaleler ve garnizon kentleri, bölgedeki hareketliliği gözlemleyip krallık için mühim olan bilgiler toplamaktaydı. Oluşturulan bu sahalara, aynı zamanda kuşatma, yağma vb. tehlikelere karşı bölgedeki ilk savunma merkezi niteliğini taşımıştır. Yukarı Ülke olarak adlandırılan bu bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucunda sınırda bulunan ön savunma çizgileriyle alakalı içerikler bulunmaktadır. Hitit Devleti'nin kuzey hududunu belirleyen Samsun-Amasya bölgesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilebilecek yerleşim yerleri saptanmıştır. Tespit edilen bu yerleşim yerinin

¹²⁴Ünal, *Hitit Devrinde Anadolu II*, s. 55.

¹²⁵Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2010, s. 94.

¹²⁶Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 89.

¹²⁷Demirel, “Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular”, s. 194.

¹²⁸Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 62.

¹²⁹Mehmet Cevher, “Hitit Ülke Savunmasında Tampon Bölgeler”, *Social Sciences Studies Journal*, S.34, C.5, 2019, s. 2329.

¹³⁰Ali M. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.1, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, s. 30.

Kaşka tehlikesine karşı savunma bölgesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir.¹³¹ Bununla birlikte Kaşkalar'ın coğrafi sınırları baktığımızda doğuda Hayaşa, batıda Tumana ve Pala, güneyde Yukarı Memleket, kuzeyde Karadeniz arasında yer almaktadır. Bölgeleri günümüzdeki adlandırmalarıyla Sinop'un batısı ile Giresun arasında kalan bölge ve Tosya-Merzifon-Amasya-Tokat-Niksar-Koyulhisar-Şebinkarahisar olarak değerlendirebiliriz.¹³²

Schuler, Kaşkalarla alakalı geniş çaplı araştırma yapmıştır. Schuler'e göre Kaşkalar bir devlet kuramadıkları gibi siyasi bir yapıya da sahip değildiler. Schuler, Kaşkalar'ı şu şekilde üç gruba ayırmıştır;

“Batı Kaşka grubu: Gökırmak ve Devrez üst geçidinin kuzeyinde yer almaktadır.

Merkezi Kaşka grubu: Kızılırmak ve Aşağı Çekerek arasındaki bölgede yer almaktadır.

Doğu Kaşka grubu ise Çorum Mecitözü ile Kelkit Çayı'nın kuzeyinde yer almaktadır.”¹³³

Kaşkalar'ın, Hitit kaynaklarında domuz besleyip, keten dokumacılığı yaptıkları yer almaktadır.¹³⁴ Hitit sınır bölgelerini tehdit eden bu topluluğun egemenlik sahası Bafra Ovası, Aşağı Kızılırmak Vadisi, Durağan, Kargı ve Bafra Ovası'nın güneyindeki dağlık bölgede yer alan Vezirköprü, Havza ve Ladik Ovası'nın oluşturduğu kabul edilmektedir. Vezirköprü, Oymaağaç Höyük, Alacapınar Tepe ile Amasya Oluz Höyük, ve Doğantepe, Merzifon Onhoroz Tepe gibi yerleşim yerlerinde yapılan araştırmalardan elde edilen verilere göre Hititler, Kaşkalar'a karşı

¹³¹Cevher, “Hitit Ülke Savunmasında Tampon Bölgeler”, s. 2329.

¹³²Alpaslan Ceylan “Arnuwanda- Asmunikal Dua Metni ve Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.23, Erzurum, 1996, s. 2.

¹³³Serkan Demirel, *M.Ö. II. Binyılda Kuzey Anadolu (Karadeniz Bölgesi)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 42.

¹³⁴Özhan Öztürk, *Pontus (Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasal Tarihi)*, Genesis Kitap, Ankara, 2012, s. 316.

Orta Karadeniz bölgesini tampon bölge olarak kullanmışlardır.¹³⁵ Bu yerleşim yerleri Hitit İmparatorluk Çağında da yerleşim gördüğü için Son Tunç Çağı'nda da tampon bölge olarak kullanılmış olduğu düşüncesini desteklemektedir.¹³⁶

4.4. Doğu Karadeniz'de Kimmerler

Kimmerler, Proto-Türkler olarak tabir edilen Ural-Altay kökenli bozkır konar-göçerlerinin batı kolunu oluşturmaktadırlar. Bulundukları coğrafya ise M.Ö. 2. bin başlarından M.Ö. 8. yüzyıla kadar merkezleri Kırım olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya bozkırlarında ve Kafkasya bölgesinde varlık göstermişlerdir. Kimmerler'in varlık gösterdiği sahada meydana gelen bazı siyasi olaylar meydana gelmiştir.¹³⁷ Bu olaylardan biri de başka bir Türk kavmi olan ve 9. Yüzyılda bölgenin en güçlü devleti İskitler 'in Hun kabileleriyle yaşadıkları baskılar sonucunda Kimmerler'in topraklarına girmesidir. İskitler 'in bu baskıları sonucunda Kimmerler bu bölgeden göç etmek zorunda kalmıştır. Kafkasları aşan Kimmerler, başlattıkları göç dalgasıyla ve yeni bir yurt edinmek için Anadolu'yu istilaya başlamışlardır.¹³⁸ Meydana gelen göç dalgasının neticesinde yeni bir devir başlamış olur ve güney Rusya'nın Tunç Çağı sona ererek Demir Çağı başlamıştır.¹³⁹ Böylelikle Kimmerler, Güney Rusya, Tunç Çağı kültürünün “taşıyıcıları” ve “temsilcileri” bir toplum haline gelmişlerdir.¹⁴⁰ Kimmerler Karadeniz'de batıda Herakleia Pontika'dan (Karadeniz

¹³⁵Alparslan Ceylan, “Kaşkalar ve Tokat'ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkalar'ın Rolü”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, C.1, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat, 2012, s.72-73.

¹³⁶Şevket Dönmez, “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 1999, s. 333.

¹³⁷İlhami Durmuş, “Eskiçağ Anadolu'sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler”, *OANNES-Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Samsun, 2019, s. 97.

¹³⁸İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.33.

¹³⁹Taner Tarhan, Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1983, s. 110.

¹⁴⁰Fatih Şengül, “Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17, 2008, s. 33.

Ereğlisi), doğuda Trapezous'a (Trabzon) kadar yayılım göstererek¹⁴¹ "Surubnoy" kültürünü daha geniş bölgelere aktarmayı başarmışlardır.¹⁴²

Kimmerler'in kökeniyle alakalı birçok araştırma yapılmıştır ve birçok görüş öne sürülmüştür. Bu araştırmalardan bazıları şu şekildedir; Kuzey Avrupa ırkı olarak bilinen "Homo-Europeus" topluluğuna dahil olduklarını savunanlar bulunmaktadır. İtalo-Kelt'lerin akrabaları olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Ya da Trak kökenli ve Traklarla akraba olduklarını savunan araştırmacılar mevcuttur. Bazı araştırmacılar ise Kimmerler'in, Phrygia topluluğunda yer aldığını ve Ermenilerin atası olduklarını söylemektedir. İran menşeli olduklarını ya da İranlı bir yönetici sınıfının altında olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılara göre de Bulgarların atası olarak kabul edilmektedir. Ya da Kimmerler'in İskitler ile bir akrabalığı olduğunu savunan araştırmacılar bulunmaktadır. Tüm bu görüşlerin yanı sıra bazı araştırmacılara göre de Kimmerler'in Ural-Altay kökenli bir kavim oldukları ileri sürülmektedir.¹⁴³ Kimmerler'in soyuyla alakalı birçok görüşün ortaya atıldığı görülmektedir. Taner Tarhan'ın bu konuyla alakalı yaptığı araştırmalar önem arz etmektedir. Taner Tarhan, Kimmerler'in menşeyini Orta Asya dayanan "Proto-Türkler" olarak tanımlayıp Ural-Altay kökenli bir toplum olduklarını savunmaktadır.¹⁴⁴

Kimmerlerle alakalı birçok yazılı antikçağ kaynakları mevcuttur. Bunun yanı sıra Asur kaynakları da Kimmerlerle alakalı bilgiler vermektedir. Antik Yunan kaynaklarına bakıldığında Kimmerler, "Kymmeriori/Kymmerios" adıyla tanımlanmıştır.¹⁴⁵ Asurlular ise Kimmerler'i "Gimirrai" olarak tanımlamışlardır.¹⁴⁶

¹⁴¹İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Trabzon, 2007, s. 655.

¹⁴²Aziz Novroz, "Kimmer Kültürüne Bir Bakış", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S.32, Bursa, 2017, s. 212.

¹⁴³Taner Tarhan, "Eskiçağda Kimmerler Problemi", *Belleten*, Cilt: XL, TTK, Ankara, 1976, s. 355-368.

¹⁴⁴Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 109.

¹⁴⁵Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 603.

¹⁴⁶Koray Toptaş, "İskit- Asur Münasebetleri", *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, 2018, s. 463.

Bunun yanı sıra Herodotos, Strabon, Homeros gibi antik yazarların eserlerinde sıkça Kimmer kavminden bahsedilmektedir. Kimmerlerden ilk kez Homeros'un bahsettiği görülmektedir.¹⁴⁷ Homeros, *Odyseia* eserinde "...vardık sınırlarına derin akışlı Okeanos'un, ordadır Kimmerlerin ülkesi ve kenti..."¹⁴⁸ Kimmerlerden bu şekilde bahsetmiştir. Strabon ise "*Troia Savaşları'ndan sonra Hellenlerin ve Trer'lerin göçleri ve Kimmerlerin ve Lydia'lıların bundan sonra Perslerin ve Makedonia'lıların ve son olarak da Galatların saldırısı her şeyi alt üst etti ve karıştırdı.*"¹⁴⁹ Şeklinde *Geographika* eserinde Kimmer göçlerinden bahsettiğini göstermektedir.

Kimmerler'in birçok bölgeye akın ettikleri görülmüştür ve M.Ö. 676'da Phrygia egemenliğindeki toprakları istila ederek Phryg başkenti Gordion'u ele geçirmişlerdir.¹⁵⁰ Daha sonraki dönemlerde Phrygler her ne kadar bu bölgede tekrar var olmaya çalışsa da her seferinde Kimmer akınlarına uğramışlardır. Böylece Phrygler tarih sahnesinden silinmiştir.¹⁵¹ Kimmerler, Karadeniz sahillerine ulaşarak Miletus'un güçlü kolonisi Sinope'yi (Sinop) tahrip etmişlerdir.¹⁵² Bu tahribatı Herodotos *Historia* eserinde "*Bugün de Skythia'da Kimmer kaleleri vardır. Kimmer Boğazı vardır. Kimmeria denilen bir bölge vardır. Bir Kimmer Bosphoros'u vardır. Besbelli Kimmerler Skyth'lerden kaçarlarken Asya'dan geçmişler ve Khersonesos'ta, içinde bugün Sinoplu Yunan kolonlarının oturdukları kentler kurmuşlardır...*"¹⁵³ Şeklinde anlatmıştır. Sinop'u ele geçiren Kimmerler Lidya'ya akınlar yapmışlardır. Kimmerler'in birlikleri, köylerin ortasına gelerek baştanbaşa yağmalamışlardır.¹⁵⁴

¹⁴⁷Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 110.

¹⁴⁸Homeros, *Odessa*, XI/10, çevr. Azra Erhat vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020, s.185.

¹⁴⁹Strabon, *Geographika*, XII.8/7, s. 76.

¹⁵⁰Veli Ünsal, "Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3, Amasya, 2018, s. 127.

¹⁵¹İlhami Durmuş, "Anadolu'da Kimmerler ve İskitler", *Belleten*, C.LXI, S.231, TTK, Ankara, 1997, s. 277-278.

¹⁵²Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 112.

¹⁵³Herodotos, *Herodot Tarih*, IV/12, s. 291-292.

¹⁵⁴Charles Texier, *Küçük Asya*, çevr. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, C.2, Ankara, 2002, s. 37.

Antik Yunan ve Latin kaynaklarında Sinope'nin '(Sinop) doğusunda yer alan bölge "Themiskyra" olarak tabir edilmiştir. Themiskyra, başka bir şekilde ifade edilecek olursa Amisos 'un (Samsun) doğusuna kadar uzanan Thermodon (Terme Çayı) havzası ve çevresi, at üstünde savaşıyan Amazonların yaşadıkları coğrafya olarak gösterilmiştir.¹⁵⁵ Bu coğrafyada yaşayan Amazonların Kimmerlerle bağıntılı olduğu oldukları düşünülmektedir.¹⁵⁶ Karadeniz'i istila eden Yunan kolonistleri, at üstünde savaş aletleriyle savaşıyan Kimmer ile İskit kadınları ve kızlarına rastladıkları zaman şaşırılmışlardır. Bu durum bir mitosa dönüşerek antik çağ kaynaklarında tarihe "*Amazon Kadınlar*" şeklinde yer almasına neden olmuştur.¹⁵⁷

Kimmerler'in Karadeniz bölgesinde yaşadığını kanıtlayan önemli bir önemli bir bilgi ise Trabzon yakınlarındaki Ağırmiş Dağ'ın antik çağda "*Kimmerius Dağı*" olarak kullanılmasıdır.¹⁵⁸ Antik kaynaklarda Karadeniz Ereğlisi'nin, Mariandynoi kabilesinin topraklarında kurulmuş bir Megara kolonisi olduğu yer almaktadır. Balkanlardan gelen "Mariandynoi" kabilesinin efsanevi lideri olarak ifade edilen "Heros Kimmerios" doğrudan Amazon efsanesine benzemektedir. Kimmerler, Sinop'ta olduğu gibi bu bölgede de Yunan kolonistleri ile savaşmışlardır.¹⁵⁹ Mitolojik verilerce Mariandynoi kabilesinin Kimmerler'e bağıntılı oldukları görülmektedir. Bu mitosla alakalı "François Vazosu" üzerinde Mariandynoi kabilesinin atası "Heros Kimmerios", ok atan tipik bir bozkır savaşçısı olarak tasvir edilmiştir.¹⁶⁰

Anadolu coğrafyasında Kimmer'e ait arkeolojik veriler az bulunmaktadır. Elde edilen materyallerin neredeyse tamamı Kimmerler'in yağmaladıkları kentlerin içinde yapılan kazılarda bulunmuştur.¹⁶¹ Bu bağlamda Kimmerler'in Gordion'a bıraktıkları kalıntılar büyük oranda yangın ve tahrip tabakasıdır. Gordion'da Kimmerler'e ait

¹⁵⁵Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", s. 605-606.

¹⁵⁶Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 113.

¹⁵⁷Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler", s. 605.

¹⁵⁸Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", s. 606.

¹⁵⁹Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 113.

¹⁶⁰Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler", s. 606.

¹⁶¹Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", s. 117.

çeşitli küçük buluntular içinde İskit tipi ok uçları ve 2 at gömüsüne de rastlanmıştır.¹⁶² Gordion’da bulunan bu arkeolojik buluntular dışında “tavşan kaçırان kartal” motifli kemik plakette bulunmuştur. Sardies’te, Ephesos’ta ve Boğazköy’de bulunan materyaller de “bozkır hayvan üslubu” olarak nitelendirilen ve önem arz eden buluntular arasında yer almaktadır.¹⁶³

Amasya Gümüşhacıköy ilçesi, İmirler köyü, Yedi Pelitler Mevkii’nde kaçak kazılar neticesinde bir kurgan mezara rastlanılmıştır. Açığa çıkarılan kurganda insan ve at gömüsü, duvarları örtülü mezar odası yer almaktadır.¹⁶⁴ Bunun yanı sıra demir bir kılıç, demir ve tunçtan bir savaş baltası ve baltanın tunç kabzası, tunç bir at gemi parçasıyla yedi tane tunç İskit tipi ok ucu gün yüzüne çıkarılmıştır. Gün yüzüne çıkarılmış bu buluntulara Amasya Müzesi tarafından kaçak kazılardan sonra el konulmuştur.¹⁶⁵ Öte yandan Maşat Hüyük’e bakıldığında ele geçen bulgular arasında yer alan bir çanak parçasının dış yüzeyindeki, başı sorguflu at figürünün koşum takımı üzerinde iki tane domuz dişi biçimli kayış dağıtıcısının benzerlerinin Avrasyalı Savaşçı-Atlı Göçebeler tarafından üretilmiş ve kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Oluz Höyük’te ise İskit tipi ok uçları, at koşum takımları ve krater parçası üzerindeki at figürü de göçebe kültürü olarak değerlendirilecek nitelikte görülmektedir.¹⁶⁷

Kimmerler’in Karadeniz’de bu denli varlık göstermesine rağmen onlarla alakalı azımsanacak derecede arkeoloji verilere ulaşılmıştır. Ancak Anadolu’nun çeşitli bölgelerine yoğunlaştığımız zaman birçok bölgeye yaptıkları istilalar neticesinde iz bıraktıkları görülmektedir. Bütün bunları yanı sıra “Kimmerios Dağı”

¹⁶²Şevket Dönmez, “Ön Asya’da İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.4, Ankara, 2002, s. 36.

¹⁶³Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, s. 608.

¹⁶⁴Tarhan, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, s. 117.

¹⁶⁵Şevket Dönmez, “Yeni Arkeolojik Gelişmelere Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, S.19, İstanbul, 2010, s. 158.

¹⁶⁶Şevket Dönmez- Ahmet Çakmak, “Karadeniz’in Avrasyalı Atlı Göçebeleri İskitler”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.18, İstanbul, 2010, s. 89.

¹⁶⁷Fatma Bağdatlı Çam, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar: Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük Dergisi*, TTK, S.8, Ankara, 2015, s. 88.

olarak nitelendirilen Ağrımış Dağı da onların bu bölgede geniş bir hakimiyet sahasına sahip olduklarını bize kanıtlar niteliktedir.

4.5. Doğu Karadeniz’de Diauehi Krallığı

Diauehi Krallığı, Asur ve Urartu tarihi açısından önemlidir. Diauehi Krallığı, yerli ve yabancı çoğu araştırmacının dikkatini çeken bir konu haline gelmiştir. Diauehi Krallığı, kaynaklarda farklı isimlerde yer almıştır. Asur kayıtlarında geçen "Daiaeni Ülkesi" olarak geçerken Urartu kayıtlarında "Diauehi Ülkesi" olarak geçmektedir. Diauehi Krallığının lokalizasyonu birçok araştırma için tartışma konusu haline gelmiştir ve ortaya farklı görüşler çıkmıştır. Melikişvili ve Diakonov, Diauehi Krallığı’nın sınırlarını Yukarı Fırat (Karasu’nun kaynak bölgesi) ve Erzurum çevresi ile Güneybatı Gürcistan arasına yerleştirmektedirler. C. A. Burney bu görüşün aksine Diauehi Krallığı’nın daha geniş topraklara egemen olduğunu savunarak krallığı, Erzincan-Erzurum ovalarından Doğu Karadeniz dağlarının eteklerine kadar uzanan bölgeye yerleştirmiştir. Meyer ise, Nairi Konfederasyonları zamanında Diauehi Krallığı’nın topraklarının Karadeniz’e kadar ulaştığını savunmuştur.¹⁶⁸ M. Salvini, Diauehi Krallığı’nın konumunu Erzurum’un kuzeyi ile Çoruh’un kaynak bölgesini göstermiştir ve daha sonraki çalışmalarında bu konumu genişleterek Oltu (Taokhoi) ile Erzurum’u da dahil ettiği görülmektedir. Pehlivan ise bu krallığı, Sarıkamış ile Aşkale arasındaki bölgeye yerleştirmiştir ve krallığın en geniş topraklarının kuzeyde Çoruh Vadisi, güneyde Erzincan-Varto arasında bulunan bölgede kaldığını savunmuştur.¹⁶⁹ Bazı bilim adamları ise Diauehi Ülkesini, Aras Irmağı’nın kuzeyinde, bugünkü Horasan ilçesinin doğusundan başlamak üzere Sarıkamış ve Kars Bölgesi’ne yerleştirmişlerdir.¹⁷⁰ Bu görüşe ilişkin olarak bu bölgede yer alan

¹⁶⁸Mahmut Pehlivan, *Daya (e)ni /Diau(e)hi, (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu’nun Yıkılışına Kadar)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991, s. 29-30.

¹⁶⁹Alpaslan Ceylan, "Yeni Bulgular Işığında Kuzey Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, Kars, 2017, s. 524.

¹⁷⁰Alparslan Ceylan- Oktay Belli, "Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi", *TÜBA-AR*, S.5, Ankara, 2002, s. 124.

yazıt ve yerleşim yerlerinin çoğunluğu göz önünde bulundurulmuştur ve bu bölgeyi Diauehi Ülkesi olarak kabul etmişlerdir.¹⁷¹

Asur kaynaklarındaki Yukarı Deniz olarak kastedilen bölge Mahmut Pehlivan'a göre Karadeniz'dir. I. Tiglat-Plaser, Diauehi Krallığı'na karşı gerçekleştirdiği seferinde 16 önemli dağı ve dağ geçitlerini aşmıştır. Asur ve Van Gölü arasında bu kadar fazla geçit olmadığı göz önünde bulundurularak tek alternatifin Karadeniz olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşten hareketle Karasu nehri, Fırat kaynaklarından biridir ve Karadeniz'e en yakın nehirdir. Kuzeydoğu Anadolu'nun doğal yolları, ticari ve askeri sebeplerden ötürü tarih boyunca kullanılmıştır. Karadeniz limanlarına varabilmek maksadıyla farklı yol güzergahlarının düşünülmesi tarihi ve coğrafi araştırmalara zıt gelmektedir.¹⁷²

Asurlar, I. Tukurti-Ninurta döneminde önemli siyasal problemler yaşamışlardır ve duraklama sürecine girmişlerdir. Asurlar, yaşadıkları bu problemlerden dolayı kuzeye yaptıkları seferleri durdurmuşlardır. İlerleyen dönemlerde I. Tiglath-Pileser'in başa gelmesiyle Asurlar tekrardan güç kazanarak etkin bir rol oynamaya devam etmişlerdir.¹⁷³ I. Tiglat-Pileser'in dönemine ait Prizma Yazıtı'nda;¹⁷⁴

“...İç kısımlarını önceki hiçbir kralın bilmediği engebeli patikalara ve tehlikeli geçitlere, kapalı izlere (ve) açılmamış ücra ülkelere ilerlerdim...Onaltı yalçın dağ-arazinin düzgün olduğu yerde arabama bindim (ve) arazinin bozuk olduğu yerde sivri bakır baltalarla yol açtım. Dağlarda yetişen Urumu ağaçlarını kestim, (orada) ordumun geçmesi için büyük köprüler kurdum. (ve) Fırat'ı geçtim... Nazabia ülkesinin kralı, Abarsiunu ülkesinin kralı, Dayenu ülkesinin kralı, Nairi ülkelerinin 23 kralı hep birlikte ülkelerinde, arabalarını ve ordularını topladılar (ve) savaşmak ve çarpışmak üzere ilerlediler. Korkunç silahlarımın şiddetli saldırı ile onlara yaklaştım (ve) onların geniş ordusunu fırtına tanrısı Adad gibi tahrib ettim...

¹⁷¹Pınar Pınarcık, “Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Yayınları, C.XXVII, S.2, İzmir, 2012, s. 470.

¹⁷²Pehlivan, “Daye (e)ni/Diau(e)hi”, s. 32.

¹⁷³Ceylan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzey Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular”, s. 522.

¹⁷⁴Pehlivan, “Daye (e)ni/Diau(e)hi”, s. 24.

Muharebede onların teçhizatlı 120 arabasını ele geçirdim. Nairi ülkelerinin 60 kralını onların yardımına gelenlerle birlikte okumun ucunda Yukarı denize kovaladım..."¹⁷⁵ Yazıttan anlaşılacağı üzere Asur kaynakları Diauehi Krallığı'yla alakalı önemli bilgiler barındırmaktadır ve krallığın bulunduğu konumla alakalı detaylar vermektedir. Bu yazıt dışında Ninive'deki İstar Tapınağı'nın restorasyonu hakkında bir yazıtta da Diauehi Krallığı'ndan bahsedildiği görülmektedir. Bu yazıtta krallığın bahsi şu şekilde geçmektedir;

*"Efendim [tanrı Aşşur'un yardımı ile] geniş Nairi ülkelerini Tammu ülkesinden Dayaenu ülkesine ve [batıda] Yukarı Deniz'e kadar fethettim. Onların 30 kralına ayaklarımın önünde boyun eğdirdim. Öküzler gibi onların burunlarına ipler geçirdim [ve] onları şehrim [Aşşur'a] götürdüm. [Onlardan tutsaklar] aldım. Onları tribut ve vergi ödemekle yükümlü kıldım."*¹⁷⁶ Yazıtlardan da anlaşılacağı üzere Diauehi Krallığı, Asur krallarını uğraştıran bir beylik olmuştur. Bu krallığın üstüne birçok sefer yapıldığı görülmektedir.

Daha sonraki dönemlerde Diauehi Krallığı'nın tamamen Urartu topraklarına katıldığı görülmektedir. Bu krallığın Urartu hakimiyetine girmesi ise Urartu krallarından Menua'dan sonra başa gelen I. Argişti devrine rastlamaktadır. Horasan Yazılıtaş Yazıtı'nda Kral Menua'nın, Diauehi Ülkesi'ne saldırarak ele geçirdiğini ve başkenti Şaşilu'yu yakıp yıktığını, Zua şehrine kadar ulaştığını, Diauehi Kralı Utupurşini'nin önünde secde ettiğini, miktarını belirtmediği altın ve gümüş karşılığında hayatını bağışladığını anlatmaktadır. Fakat Menua'nın Diauehi Krallığı'nı tamamen ortadan kaldırdığı söylenemez. Menua'dan sonra başa geçen I. Argişti, Diauehi Krallığı'nın üzerine seferler gerçekleştirerek Diauehi Krallığı'nı topraklarına katmayı başarmıştır.¹⁷⁷ Daha sonraki Urartu krallarının dönemlerinde ise Diauehi Krallığı'nın bahsi geçmemektedir.¹⁷⁸ Karadeniz, hammadde açısından

¹⁷⁵Hakan Sivas, *Urartular ile İlgili Assur Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 23.

¹⁷⁶Sivas, *Urartular ile İlgili Assur Kaynakları*, s. 27.

¹⁷⁷Süleyman Çiğdem, "Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2007, s. 95-96.

¹⁷⁸Altan Çilingiroğlu, "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)", *Anadolu Araştırmaları*, S.8, Ankara, 2011, s. 194.

zengin bir bölgeydi ve Urartular dış güçler tarafından uğradıkları saldırılar sebebiyle uzak bölgelere gitmek yerine Karadeniz'i tercih etmişlerdir.¹⁷⁹ Bu sebeple her dönemde dikkat çeken bir bölge olmuştur. Diauehi Krallığı, bulunduğu konum itibarıyla hem batıya hem de Karadeniz'e giden yolların tam merkezindedir.¹⁸⁰ Urartular, Diauehi Krallığı'nın bu konumu sayesinde ticari ve ekonomik faaliyetlerini Karadeniz bölgesiyle geliştirmeyi sağlamışlardır ve Karadeniz'in hammadde zenginliklerinden yararlanmışlardır.

¹⁷⁹Mehmet Işıklı, “İÖ I. Bin Yılda Erzurum Bölgesi: Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Diauehi Krallığı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü*, Erzurum, 2006, s. 62.

¹⁸⁰Çiğdem, “Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü”, s. 102.

BEŞİNCİ BÖLÜM

M.Ö. BİRİNCİ BİNYILDA DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE YAŞAYAN YEREL HALKLAR

Karadeniz Bölgesi stratejik konumu sayesinde çağlar boyu tercih edilen bir bölge olmuştur. Karadeniz'in doğu bölgesine baktığımızda da bu durum böyledir. Doğu Karadeniz, konumu itibariyle ekonomik, siyasi ve ticari olarak çok elverişli bir bölgeydi.

Doğu Karadeniz'in, Yunan kolonilerinin M.Ö. 750'de Anadolu'ya yavaş yavaş yerleşmesinden önce de bazı halklara ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Bu halkların çoğuna Ksenophon'un Onbinlerin Dönüşü eserinde rastlamak mümkündür. Bu bölgede bulunan halklar, tarihçiler tarafından araştırıldıktan sonra farklı görüşler meydana gelmiştir. Araştırmacıların bazıları burada bulunan halkları Pelaglar'ın, Oğuzlar'ın ya da Kimmerler'in atası olarak kabul etmişlerdir. Ancak ortaya atılan bu görüşler yapılan arkeolojik ve bilimsel çalışmalar neticesinde bu halkların hakkında kesin bir bilgi elde edilememesi sebebiyle varsayımdan öteye gidememiştir.¹⁸¹

5.1. Makronlar

Herodotos, Strabon, Ksenophon gibi antikçağ yazarlarının Makronlar hakkında detaylı bilgiler verdikleri görülmektedir. Makronlar, Sanlar olarak da adlandırılmıştır. Bu halk, Pharnakeia (Giresun) ve Trapezous'un (Trabzon) güneyinde yaşamıştır. Makronlar'ın bulundukları bölge Skythenler'in memleketinden bir nehirle ayrılmaktaydı, bu nehrin Harpassos (Çoruh Nehri) olduğu muhtemeldir.¹⁸² Ancak Herodotos, onların Thermodon ve Partheinos (Bartın) Irmakları arasında yaşadığını söylemektedir.¹⁸³ Plinius ise Makronlar'ın yaşadığı bölgede Makrokephaloi (Büyük Kafalılar) adlı vahşi bir halkın yaşadığından

¹⁸¹Emir, Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi, s. 51.

¹⁸²Adem Işık, "Karadeniz Bölgesinde Eskiçağ Halkları", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.16, Sakarya, 2008, s. 181.

¹⁸³Serkan Demirel, "M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.5, C.8, Giresun, 2019, s. 136.

bahsetmiştir. Farklı kaynaklarda da Makronlar'ın ve Makrokephaloi'nin aynı halk olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁴ Makronlar bu ismi Yunanlar'dan almışlardır. Yunan dilinde "Makron" uzun/iri anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁵ Strabon, Makronların lokalizasyonunu şu şekilde belirtmiştir: "*Trapezsosia ve Pharnakia'nın üst tarafında Tibaran'lar ve eski zamanlarda Makron'lar denen San'lar ve Küçük Armenia bulunur...*"¹⁸⁶ Rodoslu Apollonios ise; "...*adanın karşısındaki topraklarda Philyresler, onların ardında Makronlar ve kalabalık Bekheiri kabileleri yaşar.*"¹⁸⁷ Şeklinde ifade etmiştir (Harita 4).

Herodotos, Makronlar'ın sünnet olmak gibi bir geleneklerinin olduğunu ve bu geleneği Kolkhisliler'den öğrendiklerini ifade etmiştir.¹⁸⁸ Makronlar, Herodotos döneminde Pers İmparatorluğu'nun 19. Satraplık bölgesinde üç yüz talant vergi ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁸⁹ Bu halk, sorgun ağacından yapılmış kalkan ile mızraklar kullanmışlardı. Elbiseleri ise kıldan yapılmıştır.¹⁹⁰ Makronlarla alakalı en detaylı bilgileri Ksenophon'un eserinden öğrenmekteyiz. Makronlar'ın tarımsal, ticari ve sosyal hayatları hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği görülmektedir.

Ksenophon, Anabasis adlı eserinde Makronlar'da şöyle bahsetmektedir: "...*Yunanlılar ırmağa yaklaşıncı, burdan elden geldiğince çabuk kurtulmak istedikleri için ağaçları kesmeğe başladılar. Sorgun ağacından kalkanlarla ve mızraklarla silahlanmış olan ve kıldan elbiseler giyen Makron'lar, ırmak geçidinin öbür kıyısında savaş düzeninde beklemekteydiler; birbirlerine cesaret veriyor ve ırmağa taş savuruyorlardı; attıkları taşlar Yunanlılara erişmiyor ve hiçbir zarar vermiyordu. O zaman Atina'da kölelik ettiğini ileri süren bir hafif piyade,*

¹⁸⁴Uğur Tuna Koca, "Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme", *Dergi Karadeniz*, S.31, 2016, s. 282.

¹⁸⁵Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002 s. 32.

¹⁸⁶Strabon, *Geographika*, XII.3/18, s. 28.

¹⁸⁷Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, II/390-395, çevr. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.59.

¹⁸⁸Herodotos, *Herodot Tarihi*, II/104, s.173.

¹⁸⁹Demirel, "M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları", s. 133.

¹⁹⁰Koca, "Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme", s. 282.

Ksenophon'un yanına gidip bu halkın dilini bildiğini söyledi. "Sanırım burası benim anayurdum. Bir sakınca yoksa onlarla konuşmak isterim" diye ekledi. Ksenophon "Hiçbir sakınca yok, haydi konuş onlarla ve önce kim olduklarını öğren" dedi. Hafif piyade, soruyu onlara sordu. "Makron'lar" diye cevap verdiler. Ksenophon "Şimdi de bize karşı neden savaş düzenine girdiklerini ve neden bize düşman olmağa gerek duyduklarını sor" dedi. "Çünkü ülkemizi istila ediyorsunuz" diye cevap verdiler. Hafif piyade, komutanların buyruğuyla onlara şu açıklamayı yaptı: "Ama ülkenize asla kötülük için giriyor değiliz. Kralla savaştıktan sonra ülkemize dönüyor ve denize ulaşmak istiyoruz." Makron'lar bu niyetlerini doğrulayacak teminat verip vermeyeceklerini sordular. Komutanlar, vermeğe ve almağa hazır olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine Makron'lar Yunanlılara bir Barbar mızrağı Yunanlılar da onlara bir Yunan mızrağı verdiler. "Ülkemizde kullanılan teminatlar bunlardır" dediler. İki taraf da tanrıları tanık aldı. Karşılıklı teminatlar verilir verilmez, Makron'lar hemen Yunanlı'ların ağaç kesmesine yardım ettiler, yol açtılar ve aralarına karıştılar, ellerinden geldiğince bir pazar kurdular ve onlara Kolkh'ların sınırına kadar üç gün eşlik ettiler..."¹⁹¹ Anabasis (Onbinlerin Dönüşü) eserine baktığımız zaman Makronlar'ın topraklarına gelenlerin niyetini öğrenip ona göre davrandıklarını görmekteyiz. Bunun dışında üstlerine giydikleri kıldan elde edilmiş giysilerinden hayvancılıkla da uğraştıklarını anlamaktayız. Yunan askerleri için oluşturdukları pazar yeri de Makronlar'ın ticari hayatını da gözler önüne sermektedir.

5.2. Kolkhlar

Ksenophon, Trapezous'u Sinope'nin Kolkh bölgesinde kolonisi olan bir Helen kenti olduğundan bahsetmektedir. Kolkhların, kentin etrafında bulunan düz yerlerde, ürünü bol köylerde yaşadıkları, hayvancılık yaptıkları ve bal ürettikleri de anlaşılmaktadır.¹⁹² Trapezous'un batısında bulunan ve üç günlük bir yol uzaklığındaki Kerasos (Giresun) da Kolkh ülkesinde bulunmaktadır.¹⁹³ Ksenophon, şu şekilde aktarmaktadır; "...Üç günlük yürüyüşten sonra Kolkh'lar ülkesinde, deniz

¹⁹¹Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/1-8, s. 143-144.

¹⁹² Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/ 19-22, s.146.

¹⁹³Demirel, "M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları", s. 135-136.

*kıyısında Sinope'nin kolonisi olan Yunan şehri Kerasus'a varıldı. Orada üç gün kaldılar... ”*¹⁹⁴

Arrianus, Kolkhlar'dan bahsederken, bu topluluğun Trapezouslular ile sınır olduklarını belirtmiştir.¹⁹⁵ Ksenophon'dan elde edilen bilgiler ile Kolha kültürünün batıda Harşit nehrinin denize döküldüğü kısımdan Zigana Dağları'na¹⁹⁶ kadar bütün sahil şeridine hakim olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁷ Kolha kültürünün geniş alanları yayıldığı Anabais eserinde Kolkhlar'ın yayıldıkları bölgelere bakıldığında da anlaşılmaktadır. Ksenophon şu şekilde aktarmıştır; *“Denizden yol almış olanlar Kerasus'tan aynı yolla ayrıldılar, öbürleri yollarına karadan devam ettiler. Mossynoik'lerin sınırına varılınca bu halkla ilişkileri olan Trapezos'lu Timesitheus, topraklarını aşarken düşman mı yoksa dost mu sayılmaları gerektiğini sormak için elçi gönderildi...”*¹⁹⁸ (Harita 4)

“Kolkh” kelimesi genel anlamı ile Doğu Karadeniz ile Kafkas Dağları arasında kalan bölgeye Yunan kaynaklarında verilen bir isimdir. Ksenophon da bu bölgede varlık gösteren toplumu “Kolkhlar” şeklinde adlandırmıştır. Kolkhlar, kendir bitkisinden keten kumaş ve bez elde etmişlerdir.¹⁹⁹ Kolhlar, Makronlar gibi Ksenophon'un ordusuna dostane bir tavır sergilememişlerdir. Kolhlar, onları tuzağa düşürmüşlerdir ve terk ettikleri bölgelere bolca deli bal bırakmışlardır. Ksenophon'un ordusu bu balı tattıktan sonra birkaç gün balın etkisine girmişlerdir ve üç dört gün ordunun aynı bölgede kalmasına neden olmuştur. Bahsi geçen olay Ksenophon'un Anabasis eserinde şöyle geçmektedir;

“Doruğa ulaşan Yunanlılar bol erzak dolu birçok köyde konakladılar. Bu köylerde onları şaşırtan bir tek şeyle karşılaştılar: birçok kovan vardı ve bu kovanlardaki peteklerden bal yiyen askerler kustular, ishal oldular ve içlerinden hiç

¹⁹⁴Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.III/1-3 s. 156-157.

¹⁹⁵Arrianus, *Arriani Periplus PontiEuxini/ Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, XI/1 s. 21.

¹⁹⁶ Koca, “Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme”, s. 284.

¹⁹⁷Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, s. 11.

¹⁹⁸Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.IV/1-3, s. 158-159.

¹⁹⁹ Bilgin, *Doğu Karadeniz*, s. 34.

biri ayakta duramıyordu; az yiyenler körkütük sarhoş olmuş insanlara, çok yiyenlerse azgın çılgınlara, hatta can çekişen insanlara benziyorlardı. Bu durumda birçoğu bir bozgun sonrasındaymış gibi yere serilmiş büyük bir umutsuzluk başlamıştı. Ertesi gün kimsenin ölmediği görüldü ve sarhoşluk yaklaşık olarak bir gün önce başladığı saatte geçti...”²⁰⁰

Daha sonra Ksenophon’un ordusu Trapezous’a doğru hareket etmişlerdir, erzak sıkıntısı yaşadıkları için bu bölgeyi yağmalamışlardır. Ksenophon bu olayları şu şekilde aktarmaktadır;

*“...Yunan şehri Trapezos'a ulaştılar. Pontos Eukseinos kıyısındaki bu şehir Sinope'nin Kolch ülkesindeki kolonisidir. Orda otuz gün kadar Kolch köylerinde kaldılar. Bu köyleri üs gibi kullanarak Kolch'lar ülkesini talan ettiler. Trapezos'lular, onları şehirlerine kabul edip konukseverlik armağanı olarak öküzler, arpa unu ve şarap verdikten sonra ordugahlarında bir pazar kurmuşlardı. Ayrıca çoğu ovada yaşayan komşuları Kolch'larla onlar lehine görüştüler ve Kolch'lar da Yunanlılara konukseverlik teminatı olarak öküzler verdiler.”*²⁰¹

Eserin ilerleyen kısımlarında Ksenophon’un ordu ile Kolhların münasebetleri devam etmiştir. Anabasis’den de anlaşılacağı üzere Kolhlar’ın varlık gösterdiği bölge oldukça verimli bir arazidir. Tarımsal ve iklimsel getirileri olan bir bölge olması açısından Kolhlar’ın yaşamsal faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir.

5.3.Driller

Driller’in konum itibarıyla hangi bölgede yaşadıkları belli değildir. Fakat birçok araştırmacı ve antikçağ yazarları Driller’i Düzköy, Tonya veya Maçka bölgesinin batısına yerleştirmektedir.²⁰² (Harita 4).

Ksenophon, Driller’in Pontus bölgesinin en savaşçı topluluğu ve aynı zamanda Trapezouslular’ın düşmanı olduğundan bahsetmiştir. Eserde şöyle geçmektedir; *“...Trapezos'lularsa, Yunanlıları yiyecek sağlamanın kolay olduğu yerlere*

²⁰⁰Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/19-21, s.146.

²⁰¹Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/22-24, s.146.

²⁰²Demirel, “M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz’in Yerel Toplulukları”, s. 135.

götürmüyor (buraları dost bölgelerdi çünkü) ama zarar gördükleri Dril'lerin ülkesine seve seve götürüyorlardı. Bu halk dağlık ulaşılması güç bir bölgede oturuyordu ve Pontos'un en savaşçı halkıydı."²⁰³

Ksenophon'a göre Driller, Yunanlıların ilerleyişi karşısında bir ırmak ile çevrili, ahşap kulelerle korunan, iç ve dış kaleden oluşan ve anakent olarak tabir edilen bir bölgeye çekilmişlerdir. Bu alanın çevresinde ise ahşap evler yer almıştır. Bu bölgede Ksenophon'un ordusu domuz, öküz ve koyun gibi pek çok hayvanı yağmalamışlardır. Bu olay Anabasis'de şu şekilde geçmektedir; *"Yunanlılar yüksek bölgeye varınca, Dril'ler alınması kolay gözüyle baktıkları her yeri yakarak geri çekildiler; alevlerden kurtulan birkaç domuz, birkaç öküz ya da davar dışında alınacak hiçbir şey kalmamıştı. Ama başkentleri olan ve tümünün içine toplandığı müstahkem bir yer vardı. Bu kale olağanüstü derinlikte bir ırmak yatağıyla çevriliydi ve içine girilmesi çok zordu..."*²⁰⁴ Eserin ilerleyen kısımlarında Ksenophon'un ordusu bölgeleri yağmalamaya devam etmiştir. Yağmalayacak bir yer kalmadığı zaman yola çıkma kararı almışlardır. Ordunun bir bölümü gemilere binip yol alırken bir bölümü yaya olarak ilerleyip Kerasos'a (Giresun) ulaşmışlardır.

Arrianus, Ksenophon'un "Drill"ler olarak tanımladığı bu halkı "Sanlar" (Sannoi) olarak tanımlamaktadır. Bu topluluğun bugün de savaşçı bir halk olduğunu ve Trapezous'lulara karşı o dönemde de ileri derecede düşmanlık beslediklerini belirtmiştir. Kralsız yaşayan bu topluluğun eskiden Roma'ya vergi verirken artık yağmacılık yaptıkları için vergi ödemeye hevesli olmadıklarını da belirtmiştir;

*"...Gene Ksenophon'un, son derece cengaver ve Trapezouslulara karşı son derece düşman olduğunu bildirdiği ve Drillai olarak adlandırdığı kavmin ben, Sannoi olduğunu düşünüyorum. Zira bu kavim günümüzde bile son derece savaşçıdır ve Trapezouslulara karşı hala son derece düşmandırlar; tahkimli bir ülkede ikamet ederler ve kralsız bir halktırlar. Eskiden Romalılara tributum vermelerine karşın, artık haydutluk/korsanlık yaptıkları için vergi ödemeye hevesli değiller..."*²⁰⁵ Eserde

²⁰³Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.II/2, s. 151-152.

²⁰⁴Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.II/3, s. 152.

²⁰⁵Arrianus, *Arrianus'un Karadeniz Seyahati, (Arrianı Periblus Ponti Euxini)*, XI/1-2, s. 21.

bu şekilde geçmektedir. Çoğu kaynakta Driller ile alakalı pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Driller, kaynaklarda çok savaşçı bir halk olarak yer almaktadır.

5.4. Mossynoikoslar

“Mossyn” olarak tabir edilen bu halk, ağaçtan ev ve kulübelerde barındıklarından dolayı “Mossynoikler” olarak adlandırılmıştır. Strabon, “Heptakometler” şeklinde tabir ettiği Mossynoiklerin, Trapezus ile Kerasos’un (Giresun) dağlık kesimlerinde yaşayan vahşi bir topluluk olduğundan bahsetmektedir.²⁰⁶ (Harita 5).

Strabon, Mossynoikler’i şu şekilde anlatmıştır: “...Bazıları ağaçlarda veya seyyar ahşap kulelerde yaşarlar. Bu kuleler Mossyn dendiğinden, antik devirde bu insanlar Mossynoik’ler olarak adlandırılmışlardır...”²⁰⁷ “Mossynoikos”, eski Helen dilinde “odundan tahtadan yapılmış ev” anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda bu kelime “odundan tahtadan yapılmış evde oturan” anlamını taşımaktadır.²⁰⁸ Mossynoikler hakkında en ayrıntılı bilgileri Ksenophon, Herodotos ve Strabon’dan öğrenmekteyiz. Herodotos’a göre bu halk, Kserkes’in Yunanistan seferine katılan 19. satraplık bölgesinde yer almaktaydı.²⁰⁹ Strabon’a göre:

“...Bunlar, vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşarlar ve kulelerden atlayarak yolculara saldırırlar. Heptakomet’ler, Pompeius’un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmiştir. Bunlar, ağaç süngülerinden elde edilen deli balı kaselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler...”²¹⁰ Mossynoikler, hayvan eti ile ceviz tüketen ve gıda maddeleriyle düşmana tuzak hazırlayan bir halktır. Bunun yanı sıra balıkçılıkla geçinmişlerdir. Ksenophon, Mossynoikler’den şu şekilde bahseder:

²⁰⁶Demirel, “M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz’in Yerel Toplulukları”, s. 134.

²⁰⁷Strabon, *Geographika*, XII.3/18, s. 28-29.

²⁰⁸Salih Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2013, s. 84.

²⁰⁹Herodotos, *Herodot Tarihi*, III/94, s. 257.

²¹⁰Strabon, *Geographika*, XIII.3/18, s. 29.

“...Yunanlılar kaleleri yağmalayıp evlerde Mossynoik'lerin dediğine göre babadan oğula geçen ekmek dolu ambarlar ve ayrıca yeni hasat edilmiş buğdayla, özellikle kızılca buğdayla birlikte saklanmış saman sapı buldular. Ayrıca tuzlanarak küplere bastırılmış yunusbalığı eti, çanaklarda yunusyağı vardı; Mossynoik'ler bu yağı Yunanlıların zeytinyağı kullanması gibi kullanırlar. Ambarlarda yassı ve dilimsiz pek çok ceviz vardı; başlıca besinleriydi bu; kaynatıp ekmek gibi pişiriyorlardı. Şarap da bulundu; sertliği yüzünden biraz kekreydi; su katılınca hafif hoş kokulu bir şarap oluyordu...”²¹¹ Anabasis eseri sayesinde Mossynoikler'in besin maddeleri, sosyal yaşamı ve ekonomik geçimlerini öğrenmekteyiz.

Mossynoikler'in bir kolu olan Khalybler, geçimini madenlerde çalışarak sürdürmekteydi. Bu durum maden işletmeleri ile maden ticaretinin Mossynoikler'in kontrolünde olduğunu düşünmemizi sağlamaktadır. Aristo Külliyyatında doğrudan doğruya Mossynoikler ile ilişkilendirilmese de Mossynoik bakırından bahsedilmektedir. Mossynoik bakırının parlak ve beyaz olduğu belirtilmiştir. Bu bakır, birçok işlemden geçirilerek üretildiğinden bahsedilmiştir.²¹² Mossynoikler, ikiye ayrılmış durumdadır. Bu yüzden birbirleriyle çarpışmışlardır. Mossynoikler 'in arasında geçen bu ikilikten haberdar olan Yunanlar bu durumu kendi lehine çevirerek Mossynoikler'in bir bölümüyle ittifak kurmuşlardır. Mossynoikler, ülkenin en yüksek yerinde bulunan ve ana şehir olarak adlandırdıkları şehrin önünde toplanmışlardır. Bu halk, bu kale yüzünden birbirleriyle savaşmıştır. Mossynoikler'in bu mücadelesinin sebebi ise bu kaleyi kim ele geçirirse Mossynoikler'in tamamının efendisi olacak olmasıdır. Mossynoikler, kalelerine saldıran Yunan ordusuna karşı koyamamışlardır. Fakat kralları kaleyi terk etmeyince Yunan ordusu tarafından diri diri yakılmışlardır.²¹³ Ksenophon, Anabasis eserinde Mossynoikler'in örf ve adetlerine yer vermiştir. Bu halkın geleneklerini şu şekilde tanımlamıştır:

“Mossynoik'ler, Yunanlıların yanlarından getirdikleri fahişelerle herkesin gözü önünde birleşmeğe çalışıyorlardı; adetleri böyleydi. Yunanlılar seferleri boyunca

²¹¹Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.IV/27-29, s.162.

²¹²Demirel, “M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları”, s. 134.

²¹³Ksenophon, *Anabasi (Onbinlerin Dönüşü)*, V.IV, s. 160-162.

böylesine Barbar ve Yunan gelenek ve göreneklerinden böylesine uzak bir halkın arasından geçmediklerini söylüyorlardı. Başka halkların ancak yalnızken yapacakları şeyleri herkesin ortasında yapıyor, ama yalnızken topluluk içindeymiş gibi davranıyorlardı: kendi kendilerine konuşuyor tek başlarıyken gülüyor, akıllarına esen yerde seyirciler önündeymiş gibi dans ediyorlardı.”²¹⁴

Pseudo Skylax’a göre, Mossynoikoi halkı, Makrokephaloi’dan (Makronlar) sonra gelmiştir ve bu halk dağlarda yaşamaktadırlar. Mossynoikoiler’den sonra da Tibarenoi (Tibarenler) halkı ve sonrasında ise Khalybesler gelmektedir.²¹⁵

5.5.Tibarenler

Tibarenler, Pharnakia’nın (Giresun) güney kısmında yaşayan sakin ve neşeli bir kavim olarak bilinmektedir. Bu halk aynı zamanda Khalybler ve Mossynoikler’e komşuydular.²¹⁶ Ksenophon’a göre Tibarenler’in yaşadıkları bölge bulundukları çevreye oranla daha düzdür ve deniz kenarında müstahkem mevkiilerde yaşamaktadırlar. Tibarenler’in memleketinden iki gün yürümenin ardından Sinope kolonisi olan Kotyora’ya (Ordu) varılmaktadır.²¹⁷ Tibarenler, Piraziz’in (Giresun) doğusunda denize kavuşan Pazar Suyu vadisi ile Turna Suyu vadisi ve batıda Vona Burnu’na kadarki bölgede yaşamışlardır. Tibarenler’in sınırları Paphlagonia Krallığı’nın sınırlarına kadar uzamıştır.²¹⁸ (Harita 4).

Herodotos, Tibarenler’in Pers İmparatorluğu’nun 19. satraplık bölgesinde yaşadıklarını ve Yunanistan seferine katıldıklarını ifade etmiştir.²¹⁹ Antik kaynaklar, Tibarenler’in ahşap kulelerde yaşadıkları ve vücutlarını dövmelerle işaretlediklerini aktarmaktadır. Ayrıca bu halk, krallarını oylama ile seçmiştir.²²⁰ Amasia (Amasya)-

²¹⁴Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.IV/33, s. 163.

²¹⁵ Koca, “Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme”, s. 283.

²¹⁶ Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi*, s. 89.

²¹⁷ Emir, “Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi”, s. 55.

²¹⁸ Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi*, s. 89.

²¹⁹Herodotos, *Herodot Tarihi*, III/94, s. 257.

²²⁰ Demirel, “M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz’in Yerel Toplulukları”, s. 134.

Sinope (Sinop) bölgesinde kurulan Pontos Devleti'ne katılan Tibarenler, ilerleyen dönemlerde Anadolu'yu Roma işgallerine karşı ayaklandıran Pontos kralı Mithradates'in Pompeus ile arasında gerçekleşen savaşlarda önemli bir yer edinmişlerdir.²²¹

5.6.Khalybler

Khalybler, Herodotos'a göre Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan ve maden işçiliğiyle uğraşan bir halktır.²²² Ortaya atılan görüşlere göre, 1200lerdeki Phryg-Thrak göçleri neticesinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber demir işçilerinin Kızılırmak'taki demir cevheri havzasına yayılmışlardır. Bu göç eden toplumlar arasında yer alan Khalybler, Halys vadisinden kuzeydoğuya göç ederek VI. Yüzyıldan beri demir madenini işlemekle ün sahibi olmuşlardır.²²³ (Harita 5).

İşledikleri maden cevheri sayesinde deniz aşırı coğrafyalarla bir etkileşim hali içine girerek farklı coğrafyalara demiri ihraç etmişlerdir.²²⁴ Bu halk zamanla işledikleri maden cevheri olan demir sayesinde Eski Helen dilinde “demir” ve “çelik” anlamına gelen “Khalyps” ve ya Khalybosismiyle anılmaya başlanmıştır.²²⁵ Antik çağ yazarları, demir ile çelik madeninin keşfinin Khalybler tarafından olduğunu ve ya bu cevherlerin ilk kez bu halk tarafından kullanılmış olduğu görüşündeydiler.²²⁶ Strabon, Geographika eserinde Khalybler 'den şu şekilde bahsetmektedir;

“Bugünkü Khaldia Kavmine eskiden Khalybes denirdi; ve ülkelerinin tam karşısında Pharnakia kurulmuştur. Bu denizlerde yapılan palamut avı, doğanın sağladığı bir avantajdır. Bu balık ilk defa burada yakalamıştır. Karada madenler vardır, daha eski devirlerde gümüş madenleri de olduğu halde, bugün sadece demir

²²¹Emir, “Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi”, s.55.

²²²Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, s. 95.

²²³Muzaffer Demir, “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri 1*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 2008 s.72.

²²⁴Koca, “Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme”, s. 283.

²²⁵Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, s. 95.

²²⁶Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi*, s. 86.

madeni kalmıştır. Bu bölgedeki kıyı olağanüstü dardır, zira orman ve madenlerle dolu olan dağlar bunun hemen üstündedir ve kıyının çoğu işlenmiştir. Böylece, madencilere hayatlarını kazanabilmeleri için madenler ve denizle meşgul olanların da geçimlerini sağlayabilmeleri için balıkçılık, özellikle palamut ve yunus avı kalır..."²²⁷

Homer, İlyada adlı eserinde Truvalılar'ın tarafında çarpışmak için bu bölgeden gelenlerden "Erkek yürekli Pylaimenes komuta eder Paphlagonialılara, gelmişler yaban katırlarıyla ünlü Enetlerin yurdundan, Kytoros'ta Sesamos'ta otururlar, Parthenios Irmağı çevresinde kurmuşlardır ünlü saraylarını, kentleri Kromna, Aigialos, yüksek Erythinoi'dur. Odios'la Epistrophos komuta eder Alizonlara, ta uzaklardan gelirler, gümüşün yurdu Alybe'den."²²⁸ şeklinde bahsetmiştir. Homer'un "gümüşün çıktığı yer" olarak adlandırdığı Alybe, bazı araştırmacılar tarafından Khalybles kabul edilmektedir.²²⁹

Ksenophon'a göre Khalybler çok da kalabalık bir halk değildi ve Mossynoikler'in bir koluydular. Yine Ksenophon'a göre Khalybler, geçimlerini madenlerde çalışarak sağlamaktaydılar.²³⁰ Khalybler'in Thermodon'dan (Terme) Pharnekeia'nın (Giresun) karşısında yer alan Paryadros Dağları'na kadar uzanan sahada yaşadıkları bilinmektedir. Bu halkın savaşçılık konusunda organize olan ana grubu ise günümüzde Bayburt, Erzurum, Gümüşhane ve hatta Erzincan ilinin bir bölümünü içeren Otlukbeli ve Gümüşhane Dağları'nda dağınık olarak yaşadığı görülmektedir.²³¹ (Harita 5).

²²⁷Strabon, *Geographika*, XII.3/19, s. 29.

²²⁸Homer, *İlyada*, II/855, s. 51.

²²⁹Ayrıntılı bilgi için bk.: Strabon, *Geographika*, s. 30.

²³⁰Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.V/1, s. 164.

²³¹ Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 87-88.

ALTINCI BÖLÜM

TİCARET'İN ORTAYA ÇIKIŞI

Eski çağın hemen hemen her döneminde ticaret var olan bir eylemdi. Tarih öncesi devirlere bakıldığında zaman ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu dönemlerde toplumlar kendi iç bölgelerinde aynı ürünleri tükettikleri için aynı toplumda bir alışveriş söz konusu değildi. Bu toplumlar var oldukları kültürlerle ayak uydurarak bulundukları toplumun normlarına uygun bir üretim gerçekleştirmişlerdir. Örneğin her toplumun kendine özgü çanak çömleği, kumaşı, değerli eşyalar ile süs eşyası bulunmaktaydı. Toplumların zamanla birbirlerinin bölgelerine gelmesiyle ticaretin ilkel hali olan takas usulüyle bir alışverişin hikayesi başlamıştır.²³² İlk ticari etkileşimlerin Üst Paleolitik Çağ'da ortaya çıktığı ve Neolitik Çağ ile bu ticari etkileşimin giderek arttığı bilinmektedir. Paleolitik devrin insanları, barınma ihtiyacını gidermek için kullandıkları mağaralardan elde edilen maddeler, farklı türde ürünlere rastlanılması kültürler arası bir değiş tokuşun söz konusu olduğunu göstermektedir.²³³ Pre-Neolitik (Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem) dönemde ekonomik öğelerin artmasıyla beraber avcı-toplayıcı toplumlar palamut, çekirdek, lale soğanından kurutulmuş et ve balığa kadar çoğu çeşidi belirli bir işleminden sonra depolama ihtiyacı duymuşlardır. Bu dönemde görülen iş bölümü, üretimin artması ve nüfusun çoğalması insanları birbirine bağımlı kılmıştır. Avcı toplayıcı bir insan toplayamadığı ya da üretemediği bir ürünü ticaret vasıtasıyla temin ederek o işte uzmanlık sağlayabilmiştir ve meydana gelen bütün bu gelişmelerden dolayı doğan “iş bölümü” kavramı ticareti gerekli kılmıştır. Ürünlerin artması ticaretin gelişmesini sağlamıştır.²³⁴

²³²V.Diakov- S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi I*, çevr. Özdemir İnce, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 58-59.

²³³Fatma Şeker- Sevgi Şeker, “Tarihöncesi Ticaretin Hesaplama ve Kaydetme Araçları: Token’lar”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019, s. 2.

²³⁴Fatih Mehmet Berk, “Ticari Hayata Katkı Bağlamında Yol- Medeniyet İlişkisi: Eski Çağ Anadolu Tarihinden Örnekler”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.76-77.

Barter usulü (değiş-tokuş) ile artan ticari faaliyetler, hem Epi-paleolitik hem de Neolitik toplumlar için vazgeçilmez bir etkinlik haline gelmiştir. Bu iki dönemde bölgeler arasında gerçekleştirilen iktisadi ilişkiler, sosyal, sembolik ve ticari etkileşimler vasıtasıyla toplumların gelişmesini de sağlamıştır. Toplumlar, yeni tanıştıkları insanlardan yeni inançlar, farklı fikirler ve farklı yaşamsal faaliyetler öğrenmişlerdir. Bütün bu tecimsel etkileşimlerle beraber meydana gelen sosyal unsurlar insanların yeni ekonomik stratejiler öğrenmesini de sağlamıştır.²³⁵

Kalkolitik Çağ'da taş aletlerin yanı sıra bakır madeninin kullanılmasıyla beraber ticaretin ilk adımları atılmıştır. Bu dönemde varlık gösteren insanlar bakır madenini elde etme amacıyla değerli eşyalarını bakır madeniyle değiş tokuş yapmışlardır. Böylelikle ticaret kavramının temelleri atılmıştır. Ticaretin yavaş yavaş yaygınlaşmasıyla beraber insanların değerli eşyalara ve ihtiyaç duydukları maddelere talepleri artmıştır bu da toplumlar arası haberleşmeyi doğurmuştur. Tüm bu gelişmeler birbirini takip ederek semboller ve işaretlerle iletişimin sağlanması neticesinde yazı ortaya çıkmıştır.²³⁶ Ticaret eylemi ile meydana gelen ve Mezopotamya ve Yakındoğu'dan bilinen, gelişmiş yazının ilk adımı olarak kabul edilen "calculi" (hesap taşı) yazının icadını sağlamıştır. Her calculi, tek bir malı ifade etmekteydi. Ancak o dönemlerde hesap taşları ile sadece malların sayısı kaydedilebilmekteydi. Çivi yazısı gibi gelişkin yazılarda ise daha kapsamlı içerikler bulunmaktaydı. Gelişkin yazı sayesinde tüccarların isimleri, vatanları, malları nereye ve kimlere verdikleri ve birçok içeriğe ulaşılabilmekteydi.²³⁷

Eski Önasya'da ticari faaliyetler erken dönemlerde varlık göstermeye başlamıştır. Tarihöncesi dönemlerde, Mezopotamya'ya Van Gölü'nün çevresinden obsidyen ticareti yapıldığı bilinmektedir.²³⁸ Ancak bu tarz faaliyetler, arkeolojik veriler vasıtasıyla bilgi edinildiği için ticaret yapılan bazı maddelerin dışında o

²³⁵Abu Bakar Siddiq, "Epipaleolitik- Neolitik Dönem Anadolu Toplumlarının Üretim ve Ticari Faaliyetleri", *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 71-72.

²³⁶Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 8.

²³⁷Metin Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5.

²³⁸Sırrı Tiryaki, "Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXXVII, İzmir, 2018, s. 632.

döneme ait ticaretle alakalı bilgilere sahip olmak mümkün değildir.²³⁹ M.Ö. IV. Binyılın sonlarına doğru Sümer ülkesinin güneyinde çivi yazısının icadı ve yayılmasıyla beraber bölgedeki ticari faaliyetlerin kaydı tutulmaya başlanmıştır. Bu kayıtların bazıları günümüzde arkeolojik veri olarak kullanılmaktadır. M.Ö. III. binyılda Önasya'da tunç cevherine olan ihtiyaç artmıştır ve Önasya'nın hammaddesi olan bakır ile kalay Mezopotamya'ya ithal edilen en önemli madenler haline gelmiştir. Tunç madeni, İran'ın güneyinden tedarik edilmekteydi. Tunç cevherine olan ilgi ve alaka Basra Körfezi üzerinden yapılan deniz ticaretini de arttırmıştır. Ticareti yapılan maddelerin arasında diğer madenler ve değerli taşlar da bulunmaktaydı. Artış gösteren ticari faaliyetlerle beraber ticaretin kaydını tutmak zorunlu bir hale gelmiştir.²⁴⁰ Ticarete ilişkin ögeler kanunlarda da yer almaya başlamıştır. M.Ö. II. binyılda Mezopotamya'da hüküm süren Babil kralı Hammurabi'nin de kanunlarda ticarete geniş yer verdiği görülmektedir.²⁴¹

6.1. Ticaret'in Anadolu'ya Gelişi ve Yayılımı

Neolitik Çağ'da ticari etkinlikler ve bu etkinliklerin beraberinde ortaya çıkan değiş-tokuş ile meydana gelen kültürel faaliyetlerde Kuzey Anadolu kökenli obsidyenler önem arz etmekteydi. Obsidyen, özellikle Ankara bölgesinin bazı Neolitik yerleşimler arasında var olan bölgesel ticari faaliyetlerde kullanılan hammaddeler arasındadır. Epi-paleolitik ve Neolitik dönemde Anadolu'da obsidyenin dışında başka malzemeler de birbirine uzak bölgeler arasında ticari faaliyetlerde yer almıştır. Bu dönemde, boncuk yapımı için kullanılan deniz kabukları, turkuaz, egzotik taşlar ya da bakır gibi değerli hammaddeler de obsidyen gibi ticari malzeme olarak kullanılmıştır ve uzak bölgelere ihraç edilmiştir. İhraç edilen bu malzemelerin yanısıra mühürler ve kil figürleri gibi soyut sanat örnekleri olan çeşitli eşyalar ile çeşitli çanak çömlekler de bölgeye özgü olmayan farklı

²³⁹Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 5.

²⁴⁰Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 4.

²⁴¹Mehmet Şen, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetlerinde Ekonomik Hayatın Gelişim Süreçleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2012, s. 48.

malzemelerle beraber Neolitik dönemdeki ticaret ve değiş tokuş faaliyetlerinin önemli ürünlerindendi.²⁴²

Anadolu, Protohistorik Döneme M.Ö. 2340-2248 yılları arasında, Akad kralı Sargon 'un hükümdarlığı zamanında geçmiştir. Bu dönemde Anadolu'da yazı kullanılmadığı için dönemle alakalı bilgileri komşu bölgelerin yazılı kaynaklarından elde edilmektedir. Yazılı belgelere göre Sargon, Puruşhandalı (Acmhöyük) tüccarları tarafından yardıma çağrılmıştır. Sargon, bu tüccarların çağrısı üzerine Anadolu'ya seferler düzenlemiştir. Seferler sonucunda gerçekleştirdiğı faaliyetler ise torunu Naram-Sin'e ait şartamhari metinlerine eklenmiştir. Metinlere bakıldığında zaman Akadlar devrinde Hatti ülkesi olarak bilinen Anadolu'da birçok şehir devletinin bulunduğı da görölmektedir.²⁴³ Prehistorik döneme ilişkin Anadolu'da gerçekleşen ticari faaliyetlerle alakalı bilgiler mevcut değıldir. Bilindiğı üzere ticaretin Anadolu'ya gelişi genel manada Asur ticaret kolonilerinin etkileşimleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. M.Ö. 2. Binyılın başlarında Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, ticaretle birlikte yazıyı da Anadolu'ya taşımışlardır. Kayseri/ Kültepe'de yer alan belgeler vasıtasıyla Anadolu'nun bu dönemdeki siyasi, sosyal, kültürel, unsurlarının yanı sıra coğrafyası, şehirleri ve yolları da tespit edilebilmiş, Anadolu ile bu tüccarlar arasında yapılan ticaret ile alakalı bilgiler elde edinmiştir.²⁴⁴ Bu sayede Anadolu, ilk kez ticari faaliyetlerle beraber yazıyı da kullanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler vasıtasıyla Anadolu, kültürel ve iktisadi anlamda ileri boyuta ulaşmıştır.

²⁴²Sıddıq, "Epipaleolitik- Neolitik Dönem Anadolu Toplumlarının Üretim ve Ticari Faaliyetleri", *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistory'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 71-72/81-82.

²⁴³Özlem Balkozak, *Tunç Çağ'da Doğı Akdeniz'de Ticaret ve Gemi Teknolojisi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 10.

²⁴⁴Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 4.

6.2. Tunç Çağı'nda Anadolu'da Ticaret

Tunç Çağı Anadolu'suna bakıldığında zaman, farklı sosyal sistemlere sahip ve Anadolu'nun hemen hemen her yerinde ilerlemenin ve kentleşmenin benzerlik göstermediği ve hatta kent olgusunun tam olarak ortaya çıkmadığı görülmektedir. Alacahöyük kral mezarları, Horoz Tepe mezarları, Troya hazineleri, Poliochni hazinesi, Mahmatlar ve Çukur definesi gibi arkeolojik değer taşıyan buluntular; krali yapıya sahip olmalarıyla siyasi bir organizasyonun varlığını işaret etmektedir. Bugüne değin var olan arkeolojik verilerden yola çıkarak, yerleşimlerde farklı iş kollarında ustalaşmayla meydana gelen sosyal sınıflı bir toplum ile bu toplumun etrafı surlarla çevrelenmiş merkezleri bulunmaktaydı. Bu merkezi yapılaşmaya bakıldığında bu toplumların yönetici bir sınıfın etrafında toplandığını göstermektedir.

Tunç Çağı'nın yerleşimlerinde üretimin devam etmesi, malların çevre bölgelere dağılması, depolanması veya ticaretinin yapılması belli bir plan program gerektiren unsurlardandır. Büyük ihtimalle toplum içinde söz hakkına sahip olan ya da güçlü bir ailenin liderliğinde yönetilen bir toplumsal yapıdan bahsedilebilmektedir. Bilhassa bölgeler arasında ya da uzak mesafelerde ticaret eylemini gerçekleştiren tüccarlar, bir siyasi otoritenin ya da üst sınıf bir birimin gözetimi altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bilindiği üzere Anadolu'nun en eski ticari ürünlerinden biri obsidyendir, obsidyenin Anadolu'da Neolitik Dönemden beri ham ya da işlenmiş bir şekilde Yakın Doğu ve Ege'ye kadar ulaşmıştır.

Mezopotamya'da tarımsal olarak "Bereketli Hilal'de" meydana gelen ilk toplumlarda özellikle metal kaynakları gibi farklı kaynaklara ulaşım, üretim ve kontrol sisteminin koloni yerleşimleriyle beraber Ubeyd Dönemi sonunda kurulmaya başladığı ve Akad dönemi kralları, Sargon ve Naram-Sin'in Anadolu'nun içlerine kadar ulaşan askeri seferlerle kuvvetlendirilmiştir.²⁴⁵ Şöyle ki; Akad kralı olan Sargon'un torunu Naram -Sin'e ait Şar-Tamhari metinlerinde, adı geçen kralın Sedir Ormanları'nı (Amanoslar) ve Gümüş Dağları'nı (Toroslar) aşarak Anadolu'nun içlerine girdiği ve Hatti kralı Pampa'nın liderliğinde 17 şehir devletinden meydana

²⁴⁵Derya Yılmaz, "Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da Ticaret", *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemine*, s. 196-197.

gelen Anadolu koalisyonuna karşı savaştığını anlatmaktadır. Şartamhari metinleri, Anadolu hakkında bilgi veren en eski belgelerdir. Bu metinden anlaşıldığı üzere M.Ö. III. Binyılının sonlarında Anadolu’da büyük bir devlet bulunmamaktaydı. Ancak, her şehirde küçük krallıklar yönetici olarak varlık göstermekteydi, Bu küçük krallıklar, dıştan gelen tehlikelere karşı içlerindeki en güçlü krallığın çatısı altında birleşerek tek bir güç halinde mücadele etmişlerdir. Akad kralı Naram-Sin, Anadolu krallarının oluşturduğu bu koalisyonu yendikten ve çok sayıda ganimet aldıktan sonra memleketine dönmüştür. Naram-Sin’in Anadolu seferinden elde ettiği ganimetler arasında çoğunlukla bakırdan ve gümüşten eşyalar bulunmaktadır. Akadlar, bu ilk seferde Anadolu’nun yeraltı ve yerüstü zenginliklerini tanımaya çalışmışlardır.²⁴⁶ Şartamhari metinlerinden de anlaşılabacağı üzere Sargon ve Naram-Sin Anadolu’ya sadece bölge medeniyetlerini denetlemek için değil Anadolu’daki elde ettikleri ganimetleri Akad ülkesine götürmek için çaba sarf etmişlerdir. Akad Devleti’nin Anadolu’da bulunan şehir krallıklarına birçok etkisi olduğu görülmektedir. Akadlar’ın Anadolu’daki medeniyetlere en büyük etkisi yazı etkileşimidir. Hattuşa’da bulunan Akadça yazılı belgelerin daha sonraki dönemlerde varlık gösterecek olan Hititler’i Akadça’yı tercüme ederek bu belgeleri Hititçe’ye çevirdikleri görülmektedir. Bir diğer göze çarpan husus ise Akadça’nın Hurrice’ye olan etkisidir. Şöyle ki; Mısır el-Amarna arşivinde bulunan Hurri kralı Tuşratta’ya ait mektuptur. Hurriler’in Mısır’a gönderdikleri mektubun neredeyse tamamının Akadça olduğu görülmektedir.²⁴⁷ Bu da Akadlar’ın dil açısından Anadolu medeniyetlerini en birincil şekilde etkilediklerini göstermektedir.

Akad Devleti’nin bulunduğu dönemlerden çok sonra Anadolu’da varlık gösterecek olan Hitit Eski Devlet döneminde, I. Hattuşili zamanına ait belgelerin Akadça ve Hititçe kaleme alınmış çift dilli tabletler bu görüşü kanıtlayacak niteliktedir. Hurriler’in belgelerinin çoğunun Akadça olması ve bu dili yazışma dili olarak kullanmaları Hititlere Akadça’yı ve çivi yazsını öğrettikleri görülmektedir. Akadça, Akad Devleti’nin varlığından sonra da Anadolu’da zamanla diplomasi dili

²⁴⁶Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 21-25.

²⁴⁷Yusuf Kılıç, “Eski Ön Asya Toplamları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, Denizli, 2009, s. 137- 138.

olarak kullanmış ve varlığını sürdürmüştür ve Hitit devrine kadar olan medeniyetleri de etkilemiştir. Akadça'nın diplomasinin yanında kült kuralları, edebi metinler, kanunlar gibi hususlarda da kullanıldığı görülmektedir.²⁴⁸

Erken Tunç Çağı Anadolu'sunda tüketim ihtiyacından fazla ürünün toplanması bu dönemin yerleşim yerlerinin ekonomisine katkı sağlamıştır. Bu da dokumacılık, madencilik gibi ekonomik alanlarda işlerde uzmanlaşmayı sağlamıştır. Ekonomik açıdan sağlanan bu gelişim yerleşim yerlerinin birbirleriyle iletişime geçerek kendilerinde var olan bir ürünle başka ürünlü değiştirerek ticaret yapmalarını sağlamıştır. Anadolu'da varlık gösteren toplumlar, bulundukları coğrafyanın yapısı gereği kültürel açıdan geniş alanlara bir yayılma gerçekleştirememişlerdir, bu nedenle sahip oldukları kültür bölgeseldir. Bu nedenle farklı toplumların sahip olduğu kültürler ile bölgeler arası yapılan ticaret sayesinde gerçekleşmiştir. Erken Tunç Çağı boyunca Anadolu'da kara ve deniz ticareti yapıldığı bilinmektedir. Troya, Limantepe, Çeşme-Bağlarası, Panaztepe ve Tarsus-Gözlükule gibi Anadolu kentlerinin büyük ihtimalle deniz ticareti yaptığı ve limanlara sahip olduğu bilinmektedir. Troya'yı kuranlar, tüccarlar ve ticaretle uğraşanlar, tekne seyahatlerinden sonra Troya'yı tercih etmişlerdir. Troya, Karadeniz-Ege Denizi arasında fırtına ve rüzgara karşı korunmayı sağlayan bir liman görevi görmekteydi.

Kalay ticaretiyle birlikte farklı tarzda değerli öğelerin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Buna, 1977 yılında Troya III yerleşmesinde bulunan ve büyük olasılıkla yeşimden olan bir kuş figürü örnek olarak verilebilir. Erken Tunç Çağı'nda Anadolu hem kara hem de deniz ticaretinde uzak bölgeler ile kültürel ilişkilerini geliştirmiştir. Bu döneme bakıldığında zaman ticaret, deniz yoluna nazaran eşek ve öküz arabalarından oluşan kara yolu kervanı ile gerçekleştirilmiştir. Troya, Limantepe, Tarsus-Gözlükule gibi önemli liman kentleri deniz ticaretinin önemli merkezleri arasında yer almaktadır. Bu dönemde Orta Anadolu tüccarları büyük ihtimalle Düdartepe'de yaşamaktaydılar, Düdartepe'den kuzeybatı Anadolu ve hatta Balkanlar'a kadar ulaşan bir deniz ağında ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bu deniz

²⁴⁸Turgut Yiğit, "Akadlar Devrinde Anadolu'nun Siyasal Yapısı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Dergisi*, C.40, S. 3-4, Ankara, 2000, s. 142-143.

ticaretine kanıt olarak buralarda elde edilen Anadolu kökenli ve tipolojisini yansıtan malzemeler örnek gösterilebilir. Troya ile Orta Anadolu’da bulunan metal malzemeler birbirine benzerlik göstermektedir, özellikle delikli balta, ok uçları ve hançerler bize Orta Anadolu ve Karadeniz arasında bir ticaret gerçekleştiğini göstermektedir. Bu dönemde Anadolu’da yazı henüz kullanılmamaktaydı. Ancak ele geçen çok sayıdaki mühür ve mühür baskıları yönetici sınıfın faaliyetleriyle ticari ilişkilere kanıt olarak gösterilebilir. Anadolu’da Akad dönemine denk gelen zaman diliminde az sayıda mühür ve mühür baskıları yönetici sınıfa ve ticari ilişkilere işaret etmektedir.²⁴⁹

Bu dönemde para tanımını değerli madenler karşılamaktaydı. Yakındoğu’da ekonomik faaliyetler gümüş mallar ile karşılanmaktaydı, Sümerler’in III. Ur Dönemi’ne bakıldığında zaman ticari metinlerde gümüşün değeri farklı ticari mallar için belirlendiği görülmektedir. Ancak gümüş, ufak çaplı ticari faaliyetler için müsait değildi. Bu sebeple geniş çaplı ticaretin modeli pek çok açıdan çeşitlenerek saraylar ve mabetlerin izniyle III. Ur Dönemi sonunda gerçekleştirilmiştir.²⁵⁰ Ticari araç olarak kullanılan gümüşün yanında altın, tunç ve tahılın da önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu dönemde ödeme aracı olarak gümüş halkaların da kullanıldığı görülmektedir. Gümüş halkalar birden beşe kadar numaralandırılarak kullanılmıştır. Değerli madenlerin ticari araç olarak kullanılmasındaki en büyük etken taşıma kolaylığıydı.²⁵¹

6.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Ticaret

Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkilerin Neolitik Çağ’dan itibaren obsidyen ticaretiyle beraber başladığı herkes tarafından bilinen bir göstergedir. Neolitik Çağ’dan sonraki devirlerde meydana gelen değişimlerle beraber ortaya çıkan madenlerin hayatı kolaylaştıran unsurlar haline getirilmesiyle kültürel, siyasal

²⁴⁹Yılmaz, “Erken Tunç Çağı’nda Anadolu’da Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemine*, s. 198-202.

²⁵⁰Fatma Şeker- Sevgi Şeker, “Tarihöncesi Ticaretin Hesaplama ve Kaydetme Araçları: Token’lar”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, s. 5.

²⁵¹Alparslan, *Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 9.

ve ekonomik anlamda toplumlar arasında gelişmeler yaşanmıştır.²⁵² Orta Tunç Çağı'na gelindiğinde Anadolu'da etkin bir ticaret söz konusuydu, Asurlular ile Anadolu arasında ticari faaliyetlerin hat safhada olduğu bir dönemdir diyebiliriz. Bilindiği gibi M.Ö. 1920-1750 yılları arasında Asurlular ile Anadolu arasında ticari faaliyetler gerçekleşmiştir.²⁵³ Anadolu'dan bakır alıp karşılığında kalay ve kumaş veren Asurlu tüccarlar iki asır boyunca bu ticareti sürdürmüşlerdir. Asurlar, Anadolu ile Mezopotamya arasında bir köprü vazifesi yaparak doğuyla batının kültürel etkileşimini sağlayan ilk devlet olmuştur. Anadolu ile ticari ilişkilerine bakıldığı zaman Asurluların daha devlet kavramı oluşmadığı zamanlarında dahi “Asurlu Tüccarlar” kavramını oluşturarak dış ticaret sistemini ortaya çıkarmışlardır. “Kapadokya Tüccarları” olarak anılan bu Asurlu tüccarlar,²⁵⁴ Anadolu'ya çivi yazısını öğretmişlerdir, bu öğretisi sayesinde Anadolu'da tarih devirleri başlamıştır.²⁵⁵

Kolonizasyon döneminde Mezopotamya'da III. Ur Hanedanlığının son bulmasıyla beraber Asur ticaretinde esaslı değişiklikler ortaya çıkmıştır. Asur bölgesinde yapılan ticaretlere ilk olarak kral İluşuma destek vermiştir, ardından ise İluşuma'nın halefi olan Erişum ticaret alanında yapılan faaliyetlere bazı özgürlükler tanımıştır. Asur bölgesinde meydana gelen bu değişimler neticesinde Asurlu tüccarlar kısa zamanda ticari faaliyetlerini geniş alanlara yayma fırsatı yakalamışlardır.²⁵⁶ Bu yayılım sayesinde Asurlular, Anadolu'nun zengin kaynaklarını elde etmek amacıyla Anadolu'ya yönelmişlerdir.²⁵⁷ Anadolu'da son derece önemli olan bakır ve gümüş madenleri bulunmaktaydı. Böylece Anadolu ile Asur Devleti arasında yoğun bir ticari münasebet başlamıştır. Bu ticari münasebetler Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleriyle beraber Anadolu'nun çeşitli

²⁵²Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 151.

²⁵³Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıcından Persler'e Kadar)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 103.

²⁵⁴Şen, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetlerinde Ekonomik Hayatın Gelişim Süreçleri*, s. 53.

²⁵⁵Suna Doğaner, “Tarih Öncesi Çağlarda Anadolu'da Savaş ve Coğrafya”, *Jeopolitik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.10, 2004, s. 60.

²⁵⁶Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 11.

²⁵⁷Leyla Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 179.

bölgelerinde gerçekleşmiştir.²⁵⁸ Asurlu tüccarlar bu bölgesel yayılım sayesinde birçok ticari ürün elde ederek alım-satım yapmışlardır.

M.Ö. II. binyılın başlarında Anadolu topraklarında irili ufaklı yerleşim yerlerinin yerini büyük merkezler almıştır. Bu merkezleşmenin sonucunda sosyal sınıflar meydana gelmiştir. Sosyal sınıfların meydana gelmesiyle beraber çevre bölgelerdeki halklar Anadolu'ya yönelerek bir göç akımını başlatmışlardır. Göçler sonucunda nüfus artışıyla beraber kentlerin tüketim kanalları da artış göstermiştir. Bilhassa Anadolu'nun bazı kentlerinin coğrafi verimliliği bu kentleri önemli birer pazar haline getirmiştir.²⁵⁹ Bu dönemde Anadolu'da, çeşitli ticari yerleşim yerlerinin varlığı bilinmektedir. Bu ticari yerleşim yerlerinin büyük merkezleri bulunmaktaydı, bu merkezler Asurca kent limanı ve alışveriş mahalli anlamına gelen “karum” adıyla anılmaktaydı. Daha küçük ticaret merkezlerine ise “wabartum” denmekteydi.²⁶⁰ Karum ve wabartum olarak isimlendirilen bu ticaret merkezleri bulundukları bölgedeki kentlerin surlarının dışında yer almaktaydı, bu merkezler kent beylerinin izin almak ve her yıl belli bir miktarda vergi vermek suretiyle kent çevresinde varlık gösterebilmekteydi.²⁶¹ En önemli ve en merkezi karum ise Kaneş/Kültepe'dir. Kaneş'in güzergahı kuzeyde Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü bölgeye, kuzeydoğuda Sivas bölgesine ve güneybatıda Anadolu'nun en bilinen siyasi merkezleri olan Purushhattum ve Wahshushana'ya kadar uzayan ticari merkezler ağının merkezini oluşturmaktaydı.²⁶² Baş karum Kaneş belgelerine göre; Turhumit, Zalpa, Kaştama, Tawiniia, Tumana gibi kentler, Hititçe çivi yazılı belgelere bakıldığında Karadeniz bölgesinde yer aldığı örülmektedir. Bu dönemdeki kentlerin bazılarında karum ve wabartum bazılarında ise ya karum ya da wabartum bulunmaktaydı. Karadeniz'de bulunan bu önemli merkezler ya az nüfuslu ya da çok

²⁵⁸Esma Reyhan- Tülin Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 61.

²⁵⁹Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 9.

²⁶⁰Amelie Khurt, “Eski Asur Tüccarları”, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, Yay. Haz. Helen Parkins- Christopher Smith, çevr. Ömür Harmanşah, Homer Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 33.

²⁶¹Ekrem Memiş, “M.Ö. 2. Binyıl Anadolu'sunda Zirai ve Ticari Faaliyetler”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında Zirai ve Ticari Hayat*, s. 265.

²⁶²Khurt, “Eski Asur Tüccarları”, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, s. 33.

nüfuslu yerel krallıklara sahip veya da krallıklardan birinin sınırlarında yer almaktaydı.²⁶³

Asurlu tüccarlar için Anadolu'da önem arz eden iki hammadde bulunmaktaydı. Bu hammaddeler bakır ve gümüştü. Bakır madeni, tunç cevherini elde etmek maksadıyla kullanılmaktaydı ve tunç yapımında %90 oranında kullanılmaktaydı. Tunç madeninin diğer kalan %10'luk kısmını ise kalay oluşturmaktadır.²⁶⁴ Mezopotamya'da bakır madeni olmadığı için bu madenin dışardan ithal edilmesi gerekiyordu, bakırın en bol bulunduğu bölge ise Anadolu olduğu için Asurlular için Anadolu toprakları her zaman cazip gelmiştir.

Gümüş madeni ise Anadolu için para yerine geçmekteydi bu yüzden çok önemliydi. Genellikle yapılan alışverişlerde gümüş ile ödeme yapıldığı ya da ölçü olarak gümüş madeninin kullanıldığı dönemin ticari belgelerine bakıldığında görülmektedir.²⁶⁵ Asurlu tüccarların Anadolu'dan elde ettiği bakır ve gümüş madeninin yanı sıra keçi kılı, yapağı, keten, deri ve az miktarda arpa, buğday, susam gibi ürünler de aldıkları bilinmektedir. Asurlu tüccarlar ise Anadolu halkına kalay madeni, değişik renk ve kalitede kumaş çeşitlerini ederinden fazla fiyata satmışlardır. Yeraltı ve yerüstü kaynakları açısından zengin bir yapıya sahip coğrafyada yaşayan Anadolu halkının ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Bu toprakların verimliliğini keşfeden Asurlu tüccarlar, Anadolu'yu bir sömürge olarak kullanmışlardır ve aslında hammaddesini Anadolu'dan elde ettikleri ürünleri kendi ülkelerinde mamul hale getirip tekrar Anadolu halkına ederinden fazla değere satmışlardır.²⁶⁶ Böylelikle sürekliliğini koruyan bir ticari anlayış oluşarak karşılıklı ihtiyaçlar giderilmiştir.

Anadolu halkının ticaretini yaptığı mallara baktığımız zaman kumaş, yün, maden ve değerli taşlar bulunmaktadır. Pirikannum, saptinnum ve menunianum

²⁶³Murat, "Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret", *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 179.

²⁶⁴Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 11.

²⁶⁵Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 11.

²⁶⁶ Memiş, "M.Ö. 2. Binyıl Anadolu'sunda Zirai ve Ticari Faaliyetler", *Anadolu'nun Eski Çağlarında Zirai ve Ticari Hayat*, s. 266.

olarak bilinen bu kumaşlar Anadolu’da en çok dokunan ve ticareti yapılan kumaş türleridir. Bu kumaşlardan en çok bilineni pirikannum kumaşıdır. Bu döneme ait metinler incelendiğinde pirikannum’un Kaniş, Luhuzattiya ve Mama şehirlerinde üretildiğiyle alakalı bilgilere rastlanmaktadır.²⁶⁷ TC 1, 43, 3-4 no’lu metinde, *pì-ri-kà-niša Ma-ma* “Mama’nın *pirikannumu*”, BIN 4, 162, 33 no’lu belgede Luhuzattiya ile, EL 226, 6ff no’lu belgede Wahşuşana ile, CCT 5, 12a, 6f no’lu belgede ise Kaniş şehri ile bağlantılı ifadeler bulunmaktadır. Bu metinlerden hareketle pirikannum kumaşının Anadolu kökenli bir kumaş türü olduğunu savunabiliriz. Pirikannum kumaşı, Asurlular’ın Anadolu’da ticaretini yaptıkları en önemli dokuma kumaşıdır. Öyle ki bu kumaş vergiye de tabii tutulmuştur. Asurlu tüccarlar ile Kaniş arasında Kt 00/k 6 no’lu anlaşma metninde bu kumaşla alakalı içerik şu şekildedir: “*Her 10 parakannum kumaşından 1 parakannum-kumaşını sen nishātumvergin (olarak) alacaksın. Eğer kumaş (nishātum-vergisi ödenmeden!) şehir kapısından içeri alınırsa, kumaş belirlenmiş fiyatta olacak.*” Bu ifadeye göre normal zamanda ithal kumaşlardan %5 oranında vergi alınırken pirikannum’dan %10 oranında vergi alındığı görülmektedir.²⁶⁸ Bu döneme ilişkin bir tablette yer alan kayıtlara göre Asurlu bir tüccar öldüğü vakit evinde 70 pirikannum bulunduğu ve bu kumaşın satışın yaptığı bilinmektedir. Bu tablette yer alan kayıttan anlaşılabacağı üzere hizmetkarların, fakirlerin, kölelerin kıyafetleri için dokuma tüccarı olan Asurlular’ın Anadolu’dan mal ithal ettiği görülmektedir.²⁶⁹

Asurlu tüccar İmdilum’un kızı olan İştâr-baştî’nin kumaş ticaretiyle alakadar olduğu bilinmektedir. Kt n/k 1385 no’lu metinde, İştâr-baştî pirikannum kumaşının Purushattum şehrinde satışından bahsetmektedir. Asur kumaşlarıyla kıyaslandığı zaman bu kumaş türü ucuz kalmaktadır. Pirikannum kaba, kalın ve yünlü bir yapıya

²⁶⁷Cahit Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2017, s. 67.

²⁶⁸Gül Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2017 s. 16.

²⁶⁹Muhibbe Darga, *Anadolu’da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 119.

sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁰ Bir diğer kumaş türü olan ve Eski Asur metinlerinde “ebišu”, “ebiššu”, “ibi(š)šu”, “ip/bi(š)ša”, “epišu”, “ipišu(m)” gibi farklı isimlerle anılan, elbise anlamı taşıyan ēb/pīšum, pirikannum kumaşından daha düşük kalitede ve daha düşük fiyatlı bir kumaştır. Ēb/pīšum kelimesi ēpēšum fiilinden türemiş bir isim olarak incelenmiştir. Bu inceleme doğrultusunda ēb/pīšušapatim“(kalın) yünlü kumaş”, “battaniye” tabirleri için uygun görülmüştür.²⁷¹ Kumaşlar üretildikleri yerin ismiyle anılmıştır. Eski Asur kaynaklarına bakıldığı zaman, Aniani isimli bir kumaş görmekteyiz, bu kumaşın “Ani” ya da “Anie” şeklinde ifade edilen yer isimleriyle bir alakası olabileceği düşünülmektedir. Aniani terimi de bu bölgede üretilen kumaşı tabir etmek için kullanılmıştır. Bu kumaş, Kt n/k 527 no’lu metinde:4)Šu-mi-a-bi4-a 1túgA-ni-a-ni-aam 5)SĠG5 wa-at-ra-am 6)ha-bu-lam, “Šumi-abia 1 (adet) fevkalade iyi Aniani kumaşını bana borçludur.” Şeklinde geçmektedir. Kt b/k179 no’lu metinde ise bu kumaş biraz farklı bir yazılışla ifade edilmiştir: 16) iſ-tù A-ni-a-ni-kà-ni 17) a-naŠí-ma-ni-zi-tí18)ùtup-pé-e a-dí-i eš-ra 19)áš-ta-na-pá-ra-ku-ma, “Anianikani’den Şimaniziti’ye kadar ve belgeleri 20 defa devamlı sana gönderiyorum!”²⁷² Anadolu kökenli kumaş türlerinden biri de menunian(um) olarak adlandırılan üründür. Menunian(um), düşük kaliteye sahip bir kumaştır ve metinlerde usitumve pirikannum kumaşlarıyla beraber anılmaktadır. Bu da menunian(um) yünlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. İnbi-İſtar’ın siparişinin yer aldığı BIN 4, 78. 6-11 no’lu belgede: “hizmetçilerin elbiseleri için pirikannum (kumaşları); ister menuniānumlar ister ēb/pīšumlar isterse pirikannumlar olsun, giysi için gönderilen (kumaşlar) yeterli sertlikte ve kırmızı renkte (?) (olsun)” ifadesi yer almaktadır.²⁷³ Bu metin ve diğer metne bakıldığı zaman Anadolu kökenli bu kumaşları genellikle hizmetçi, köle ve sosyal statüsü alt tabakada olan halkın kullandığı söylenebilir. Bu dönemin üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra meydana gelen çeşitli iklim koşulları sebebiyle tekstil ürünlerinin kalıntılarına rastlanılmamıştır. Acemhöyük’te Asur Ticaret Kolonileri dönemine tarihlenen bir odada, beyaz renkli ketene benzeyen

²⁷⁰Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 16-17.

²⁷¹Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 15.

²⁷²Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 14.

²⁷³Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 16.

küçük parçalar halinde bir dokuma ürününe rastlanmıştır. Bu kumaşın bir yüzünün altın iplikle koyu ve açık mavi renkli fayans boncuklarla işlendiği görülmüştür. Yine aynı döneme tarihlenen ve yine Acemhöyük'te, “dokuma evi” şeklinde ifade edilen, dikdörtgen yapılı bir oda bulunmuştur. Bu odada gün yüzüne çıkarılan tezgah ağırlıkları bu yerin ne amaçla kullanıldığını göstermektedir.²⁷⁴

Kumaş dışında Asur ve Anadolu arasında yün ticareti de yapıldığı bilinmektedir. Asur ticaret kolonileri çağında ticareti yapılan ürünler arasında yün, ilk sıralarda bulunmaktadır. Metinlerde yünden “şaptum” olarak bahsedilmektedir. Yine metinlerden hareketle Kaniş ve diğer krallıkların yün ticaretinden büyük gelirler elde ettiklerini söylemek mümkündür. Yün alışverişinin en canlı olduğu şehirlerden olan ve işlek bir yol üzerinde bulunan, Elbistan civarında aranan Luhuzittiya en rövanşta olan şehirlerin başında gelmektedir. Yün ticaretinin canlı olduğu diğer şehirler ise Mama ve Timelkiya'dır. Elde edilen metinlerden (BIN 6, 176)'ya bakıldığında zaman Luhuzattiya'dan 5335 mina (yaklaşık 2,660 kg.) yün alındığından bahsedilmektedir. Bir şeqel gümüşe yaklaşık 3 kg yün satın alınmaktaydı. 1 kg yünün fiyatı 2,5 gr gümüşü denebilir. Tüccarlar, bu bölgelerden aldıkları yünü Anadolu'nun diğer bölgelerine satmaktaydılar.²⁷⁵Bazı metinlerde de “*şaptumina ālim waqrat*” (yün Asur'da pahalıdır) tabirinin geçtiği görülmektedir. Asur ülkesindeki dokumacıların yünü kullanamaması yünün pahalı olmasına dayanmaktaydı. Yünün pahalı olması yün ithalatının yapılması gerektiğini göstermektedir. Bu da Asurlu tüccarların Asur ülkesi dışındaki bölgelerden yün alışverişi yapması ihtiyacını doğurmuştur. Kaniş 'in tanınmış tüccarlarından olan Puşu-kin'in karısı Lamassi'nin gönderdiği mektuplara bakıldığında kumaşların daha önceden gönderilen kumaşlara oranla niteliğinin farklılık göstermesi kumaşta bulunan yün miktarındaki değişikliklerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta kadınların yüne olan isteği ve duyulan ihtiyaca rağmen Anadolu'dan Asur'a yün

²⁷⁴Nimet Özgüç, “Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu (Anatolia) Dergisi*, S.10, Ankara, 1966, s. 21.

²⁷⁵Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, s. 69.

gönderilmediği de ifade edilmiştir.²⁷⁶ Yünün Asur ülkesinde pahalı olması Anadolu'yu Asurlu tüccarlar için bir miktar daha çekici kılmıştır ki bu durum arz-talep meselesiyle alakalı olmalıdır.²⁷⁷ Hahhum ülkesinden olan ve ülkeyle isimdaş olan hahhum yünü de bulunmaktadır. Hahhum yününe ilişkin bilgilere metinlerde rastlamak mümkündür. OIP 27, 7 no'lu belgede Hahhum yünü, şaptummakritum yani “kırmızı yün”le beraber anılmaktadır. Metinde şu şekilde ifade edilmiştir; “3 mana yün[ü....] Adad-naşir bana ge[tirdi]. 3 mana yünü ve 20 mana kırmızı yünü Adad-naşir ve Malui taşıdılar. Hahhum'un 3 mana yününü ve 15 mana kırmızı yünü Adad-naşir taşıdı. 10 mana kırmızı yünü Şiwinala'nın oğlu Ennam taşıdı...”²⁷⁸ Görüldüğü üzere Anadolu, verimli toprakları, yeraltı zenginlikleri ve hammadde açısından yüksek potansiyele sahip bir yapıdadır. Bu açıdan Anadolu, tarihin ilk devirlerinden itibaren komşu bölgelerde bulunan toplulukların her zaman dikkatini çeken bir bölge konumundadır.

Asur ticaret kolonileri devrinde Asurlu tüccarların Anadolu'nun en mahrum olduğu maden olan kalay madenini Anadolu halkına getirerek maden ticaretine de el attıkları bilinmektedir. Kalay madeni, tüccarların Anadolu'ya pazarladıkları ürünler arasında ilk sırada yer almaktaydı. Asurlu tüccarlar, kalay madenini Afganistan, Özbekistan ve Tacikistan gibi uzak bölgelerden elde ederek Anadolu'ya taşımışlardır. Anadolu halkı bu madene oldukça ilgiliydi.²⁷⁹ Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan Durmuhit'te kalitesiz bakırın daha kaliteli bakırla değiştirildiği ayrıca külçeler halinde gelen bakırın değerinin ve kalitesinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu kentte parçalandığı ve diğer kentlere gönderildiği ya da işleme alındığını göstermektedir. Anadolu'da yer alan Puruşhattum kenti Asurlu tüccarların, Kaniş'ten sonra kalay ve bakır ticaretini yaptıkları en önemli merkezlerden biridir. Asurlu tüccarlar, Puruşhattum kentinde yer alan pazara bol miktarda bakır getirerek

²⁷⁶Hüsrem Çelik, *Eskiçağ 'da Anadolu'da Dokuma (M.Ö. 1974-1719)*, Pamukkale Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2014, s. 55.

²⁷⁷Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, s. 69.

²⁷⁸Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 55.

²⁷⁹Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, s. 71.

gümüş ile takas etmişlerdir.²⁸⁰ Para karşılığında kullanılan unsurların başında gümüş külçeler gelmektedir. Koloni çağında gümü madeni, para karşılığı olarak kullanılmıştır. Gümüşün belirli bir ağırlık üzerinden hesaplandığı Acemhöyük ve Kültepe’de ele geçen buluntulardan ve yazılı belgelerden tespit edildiği görülmektedir.²⁸¹

Asur ticaret kolonileri döneminin en önemli ticari ürünü olan gümüş, altın, kurşun gibi madenler Anadolu’nun hemen hemen her yerinde bulunmaktaydı. Asurlu tüccarlar için Anadolu’nun madenleri ileri derece önem arz etmekteydi çünkü bu Asur ülkesi ve Asur’un etrafında yer alan Mezopotamya bölgesi hem yeraltı hem de toprak verimliliği açısından Anadolu kadar doğurgan, verimli ve zengin bir yapıya sahip değildi. Bu yüzden Anadolu’nun doğal madenleri Asurlu tüccarlar için her zaman kolay elde edebilecekleri hammaddeler arasında yer almaktaydı. Bu dönem, sistemli madencilikğin ilk aşamalarının olduğu bir dönemdir. Kalay, gümüş, altın vb madenlerin yanında demirin de önem arz eden bir cevher olduğu Kültepe metinlerinden anlaşılmaktadır. Kültepe’de göze çarpan bir metinde demir madeninin, bakır ile değil altın ve gümüş karşılığında değiştirildiği görülmektedir. Metne göre; bir şekel demir (amutum) ticareti yapmak için sekiz şekel altın bile yeterli değildir. Kültepe yer alan diğer metinlerde ise, demirin gümüştən 40 kat daha değerli olduğu ve demir ticaretinin yakından kontrol edildiği ifade edilmektedir.²⁸² Elde edilen tabletlerde bazı kişiler ya vergi ödemeyerek gizlice ticaret yapıyordu ya da yasak olan bazı malların ticaretini yapıyorlardı. Yasak olan mallardan biri de “meteorik demir”di. Meteorik demir, bu dönemde Anadolu Beyliklerinin tekelindeydi. Bu sebeple kaçakçılığı önlemek adına beylerin bazı tedbirler aldığı ve başarılı sonuçlar elde ettikleri bilinmektedir. Kaçakçılık yapan tüccarlar çoğunlukla tutuklanıp hapse atılmaktaydı.²⁸³ Maden, Asur ülkesi ile Anadolu arasında ticareti gerçekleştirilen

²⁸⁰Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı* s. 62.

²⁸¹Ebru Mandalcı, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu’sunda Gümüş İşlemeciliği”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 244.

²⁸²İlkay Atav, “Antik Çağ’da Demir Üretimi ve Ticareti”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, s. 237.

²⁸³Alparslan, *Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 23-24.

ögeler arasında en önemlisiydi. Bu nedenle Asurlu tüccarların yerleştikleri bölgelerde birden fazla maden atölyesi bulunmuştur. Atölyelerle evlerin mimari yapıları benzerlik gösteren niteliklere sahiptir. Bu binalardan elde edilen taş kalıplar, eritme kapları, üfleme çubukları ve körükler bu binaların maden atölyesi olarak kullanıldığını göstermektedir. Asurlu tüccarlar, Anadolu'da yaptıkları maden alışverişlerinde elde ettikleri altın ve gümüşü Kaniş'te toplamışlardır. Toplanan bu cevherler Asur ülkesine gönderilmek üzere Kaniş'te işleminden geçirilerek gönderilmiştir. Asurlu tüccarların topladıkları gümüş madeni eritme yoluyla rafine edilmiştir, rafine işlemi demirler tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁸⁴ Gümüş, bakır, kalay gibi madenlerin yanı sıra altın madeninin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Altın, tüccarların Asur ülkesine götürmek için büyük uğraşlar verdikleri madenlerden biridir. Asur ülkesinde büyük işletmelerin ana sermayesini altın madeni oluşturmaktaydı ve en büyük yatırım unsuru ile ödeme aracıydı. Anadolu'da kaliteli altının bir şeqel 8-10 şeqel gümüş arasında değişiklik göstermekteydi. Asur ülkesinde de hemen hemen Anadolu'daki değer gibi işlem yapılmaktaydı. İki Asurlu arasındaki ticaret içerikli yazışma olan bir metinde, barındırdığı gümüşü ayırtmak için altının Hahhum sarayında eritildiğine rastlamaktayız. Bu durum metinde şu şekilde geçmektedir; *"Bu, Puzur-Anna'nın bana ödediği 1/3 mina altına (gelince), Hahhum'da saray onu eritti ve gümüşe çevirdi. (Bu yüzden) beni 5 gün bekletti ve (ücret olarak) benden 10 şeqel ince (levha halinde) gümüş aldı.....Lütfen onun sana ödeyeceği altını ateşe iki kez atın!....."*²⁸⁵ Döneme ait metinlere bakıldığı zaman bakır, gümüş vb. cevherlerin yanı sıra altının da önem arz eden bir maden olduğunu görmekteyiz.

Maden ticaretinin yanı sıra Asurlu tüccarların Anadolu'dan keçi kılı ya da yapağı toplayarak Asur'a gönderdikleri de görülmektedir. Anadolu'nun yerli halkı ise hayvancılık ve ziraatla uğraşmaktaydı ve Asurlu tüccarlara borçlarını hasat zamanı geldiğinde ödemekteydi.²⁸⁶ Zirai faaliyetlere bakıldığı zaman tahıl tarımının

²⁸⁴Mandalcı, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu'sunda Gümüş İşlemeciliği", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 242-244.

²⁸⁵Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, s. 76.

²⁸⁶Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 230.

yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Kültepe kazılarında elde edilen arkeolojik verilerden hareketle evlerde tahıl ezmek için öğütme taşları kullanıldığı bilinmektedir.²⁸⁷ Bu döneme ilişkin zirai faaliyetler hakkında Kültepe'ye ait arkeolojik ve yazılı kaynaklardan hareketle yanmış hububat taneleri ve el değirmenleriyle zahirelerin korunması amacıyla üretilmiş büyük küpler ya da taş ambarlara rastlanmıştır. Yine bu dönemde Kültepe'de elde edilen tabletlerde mısır, buğday, arpa vb. ürünlere yer verilmiş olması yerli halkın tarımla alakadar olduğunu kanıtlamaktadır. Hatta rastlanan bir tablette yerli halktan olan bir kadının Asurlu tüccarlara olan borcuna karşılık tarlada çalışacağına ilişkin senet verdiğinden bahsedilmektedir.²⁸⁸

Bu dönemde Anadolu, sosyal yapısı itibariyle irili ufaklı kent devletlerinden oluştuğu için siyasi bir bütünlük söz konusu değildi bu da Asurlu tüccarların, Anadolu'nun belirli bölgelerindeki krallıklara ödedikleri belli bir vergi karşılığında Anadolu'nun hammadde verimliliğinden yararlanmalarını sağlamıştır. Koloni çağında, Anadolu'da yaşayan halk; Hürler, Köleler ve "Sahurru" olarak isimlendirilen ayrı ayrı hukuka sahip üç çeşit sosyal sınıftan oluşmaktaydı.²⁸⁹ Anadolu'ya gelen bu tüccarlar, en önemli ticaret merkezlerinden olan Kaniş' in dış mahallesine konumlanarak burada varlık sürdürmüşlerdir. Fakat bu durum yerel yöneticilerin dış mahalleleri özellikle Asurlu tüccarlara ayrılmamıştır bu mahallelerde oturup ticari faaliyetlerini sürdüren yerli tüccarlar da bulunmaktaydı. Kaniş/Kültepe, "Tepe" ve "Aşağı Şehir" olarak iki kısma ayrılmıştır. "Tepe" olarak isimlendirilen kısım ova seviyesinden belli bir yüksekliğe sahip olmasına rağmen burada yaşayan insanların tahribatı sonucunda zarar görmüştür. "Aşağı Şehir" olarak isimlendirilen kısım ise elde edilen arkeolojik verilerden anlaşıldığı üzere Tepe'den sonra kurulmuştur ve iskan edilerek Tepe'den çok daha önce terk edilmiştir. Aşağı Şehir'in Tepe'den sonra kurulup Tepe'den önce terk edilmesi bu dönemdeki insanların, yerleşecekleri bölgenin güven teşkil etmesini düşünerek ilk önce Tepelere yerleşmiş

²⁸⁷Bilcan Gökçe- Pınar Pınarcık, "Anadolu ve Mezopotamya'da Saban (Başlangıcından Orta Demir Çağı Sonuna Kadar)", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Hayat*, s. 189.

²⁸⁸Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 231.

²⁸⁹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 229.

ilerleyen süreçlerde zamanın gerektirdiği ve çağın koşullarına ayak uydurmak adına Aşağı Şehir’e yerleşmiş olabilecekleridir. Az önce de belirttiğimiz gibi bölgeye gelen Asurlu tüccarlar ve yerli tüccarlar, Aşağı Şehir ’in belirli bölgelerine yerleşmişlerdir.

Asurlu ve yerli tüccarların yan yana yaşamaları dil, yazı ve silindir mühür dışında Asurlu tüccarların kendilerinininkinden farklı, yerli evlerde yaşadıklarını, Anadolu seramiğini ve günlük eşyasını kullandıkları Asurlu tüccarlar ile aralarındaki sosyal statünün farklı olduğunu göstermektedir. Asurlu tüccarlar, yerli halkla anlaşarak kendilerine yeni evler yaptırmıştır. Bunun yanı sıra yerli halktan bir eş seçerek evlenebilme hakları bulunmaktaydı. Bu evlilik sayesinde de ticari ilişkilerinin gelişmesini sağlamışlardır.²⁹⁰ Asurlu tüccarların Anadolu halkı gibi birçok sosyal hakka sahip oldukları bilinmektedir. Bu da Asurlu tüccarların Anadolu krallıkları tarafından benimsendiğini, onlara imtiyazlar tanındığını göstermektedir. Asurlu tüccarlar ile Anadolu halkının arasındaki ilişkilere bakıldığı zaman, tüccarların Anadolu halkını haraca bağladığı, veresiye ürünler verdiği, belli şartlar içeren sözleşmeler yaptığı, çek-senet gibi evraklarla kendilerine bağımlı hale getirdikleri ve halkın borcunu ödeyememesi sonucunda özgürlüklerinin elden alınmasıyla beraber tüccarlara köle olarak gittikleri de görülmüştür. Anadolu halkının borç ödeyememesi halinde çocuklarından birini tüccarlara köle olarak verdiklerini içeren birçok yazılı metin bulunmaktadır. Anadolu halkı ile Asurlu tüccarların aralarındaki ilişkiye bakıldığı zaman çeşitli borç, faiz ve kredi senetleri, hesap vb. yazılı belgeler olduğu görülmektedir. Bu belgeler Kültepe tabletlerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu belgeler her ne kadar hukuki ve ticari nitelik taşısa da bize bu dönemdeki Anadolu halkının sosyal, ekonomik, siyasi ve dini yaşantısını göstermektedir. Bunun yanı sıra halkın sınıfsal yapısı, hukuki yapısı ve aile yapısıyla alakalı bilgi edinmemizi sağlamaktadır.²⁹¹

Asur ticaret kolonilerinin Anadolu’ya gelmesini sağlayan en önemli ulaşım aracı siyah eşek kervanlarıydı. Metinlerde siyah eşekler “emerum sallamum” olarak

²⁹⁰Çelik, “Eskiçağ ’da Anadolu’da Dokuma (M.Ö. 1974-1719)”, s. 34-35.

²⁹¹Memiş, “M.Ö. 2. Binyıl Anadolu’sunda Zirai ve Ticari Faaliyetler”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat* s. 267.

geçmektedir.²⁹² Bu ulaşım çoğunlukla eşek sırtında, eşek ya da öküzlerin çektiği arabalardan oluşmaktaydı.²⁹³ Bu yük arabaları “eriqqum” olarak ifade edilmekteydi ve dört tekerlekliyidiler.²⁹⁴ Taşınan ticaret ürünleri beş ila altı haftalık bir yolculuk süresinde Anadolu’ya ulaştırılmaktaydı ve eşek kervanları genellikle küçüktü. Anadolu’ya ulaşan tüccarlar, eşek dahil her şeyi satıyordu.²⁹⁵ Eşeklerden oluşan bu kervanlar, Asur ülkesinden Anadolu’ya Kültepe ve Mari vesikalarından öğrendiğimiz kadarıyla iki yol üzerinden gerçekleşmekteydi. Güney ve kuzey yolu olarak adlandırılan iki yol da Fırat üzerinden geçmekteydi. Kuzey yolu Malatya üzerinden dolaşarak Darende yoluyla Kayseri’ye ulaşmaktaydı.²⁹⁶ Bu yol Akad kralı Sargon döneminde de kullanılmaktaydı, Malatya-Elazığ-Diyarbakır olarak kullanılan bu yola Karadeniz üzerinden bazı yollar da birleşerek Mezopotamya’ya kadar ulaştığı bilinmektedir. Kullanılan bu yolun Dicle Irmağı’nın vadisi oluşu ve bazı durumlarda da Dicle Irmağı üzerinde sal ya da kayıklar ile mal taşındığı bilinmektedir.²⁹⁷ Asurlu tüccarların karayolu yanında nehir vadilerini de kullandıkları görülmektedir. Kullanılan bu kayık ya da sandallara “İlippum” olarak metinlerde ifade edilmiştir. En önemli metinlerden biri olan ve 2000 yılında Kültepe’de bulunan, Hahhum ile Assur arasında yapılmış antlaşmayı içeren metindir. Metin şu şekildedir;

“...Yalan(cı) ve kötü olan bir göçebeye (hāpirum), (bir Asurlu ’ya ait olan) gemiyi batırması ve yükünün kaybına sebep olması için emir vermeyeceksiniz. (Eğer) sizin kırlık bölgenizde veya ülkenizin (diğer bir yerinde) nehirde bir gemi batarsa, kaybolacak malı (ve gemiye ait), ip ve kıvrık kazıklara varıncaya kadar, her şeyi tam olarak ödeyeceksiniz.” Bu metinden hareketle nehir yolları kullanarak ticaret mallarının taşındığını ve ticari faaliyetleri yöneten şehirler tarafından, nehir

²⁹²Reyhan- Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 62.

²⁹³Enver Akın- Cevat Başaran, “Güneydoğu Anadolu Ticaret Yolları: Neolitik Dönem ’den Roma Dönemi’ne”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 127.

²⁹⁴Kahveci, *Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti*, s. 13.

²⁹⁵Khurt, “Eski Asur Tüccarları”, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, s. 35.

²⁹⁶Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 231.

²⁹⁷Akın- Başaran, “Güneydoğu Anadolu Ticaret Yolları: Neolitik Dönem ’den Roma Dönemi’ne”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, s. 127.

taşımacılığının da kontrol altında tutulmaya çalışıldığını da altına alınmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.²⁹⁸

Güney yolu ise Asur'dan Kaniş'e ulaşabilmek için Urşu (Urfa) üzerinden geçmek gerekiyordu.²⁹⁹ Güney yolu, Fırat Nehri'ni Kargamış ya da Samsat yakınlarında aşarken, Mardin yakınlarında kuzeye dönerek yine, Diyarbakır-Ergani, Maden-Elazığ, Malatya üzerinden Kayseri ve Orta Anadolu'ya bağlanmaktaydı. Bu yol üzerinden gelen tüccarların Ergani'den bakır aldıkları da bilinmektedir.³⁰⁰

6.2.2. Hititler Dönemi'nde Ticaret

Asur Ticaret Kolonileri devri, yaklaşık M.Ö. 1750 yıllarında son bulmuştur. Bu devrin son bulmasıyla beraber M.Ö. III. bin yılın sonlarına doğru Anadolu'ya göç etmeye başlayan Hint-Avrupa kökenli topluluklar gittikçe Anadolu'da belli bir güç elde etmeye başlamışlardır. M.Ö. 1650 yıllarında Anadolu'nun tarihi kaderini değiştirecek olan Hititler, kendi dönemlerinden önce Karum olan Boğazköy-Çorum'u kendilerine başkent seçerek buraya "Hattuşa" adını vermişlerdir. Hititler böylece Anadolu'nun ilk devletini oluşturmuşlardır.³⁰¹ Bu devletin kurulması ile Labarna, ismini "Hattuşa kentine ait", "Hattuşalı adam"³⁰² anlamına gelen "Hattuşili" olarak değiştirmiştir ve böylece yaklaşık olarak 450-500 yıl sürecek olan Hitit Devleti'nin ilk kralı, kurucusu olmuştur. Hitit Devleti'nin siyasi tarihine bakıldığında Hitit kralı Hattuşili/ Labarna, kısa zamanda devleti hangi yönde genişletmesi gerektiğini algılayıp Güneydoğu'ya kadar ilerleyerek topraklarını genişletmiştir. Hattuşili/ Labarna'dan sonra tahta geçen I. Murşili de aynı siyasi politikayı izleyerek sınırları genişletmek amacıyla Babil'e sefer düzenleyerek Babil Hanedanı'na son vermiştir. Bu seferlerden elde edilen zengin ganimetleri başkent Hattuşa 'ya

²⁹⁸Hamza Ekmen, "Filolojik ve Arkeolojik Verilere Göre Anadolu'da M.Ö. II. Binde İletişim ve Ulaşım Aracı Olarak Nehirlerin Önemi", *İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon Sempozyumu-Tematik Arkeoloji Serisi 2*, Ege Yayınları, 2015, s. 52.

²⁹⁹Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 231.

³⁰⁰Akın- Başaran, "Güneydoğu Anadolu Ticaret Yolları: Neolitik Dönem 'den Roma Dönemi'ne", *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 127.

³⁰¹Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*,s. 25.

³⁰²Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 66.

taşıyarak kısa sürede ülkenin refah seviyesini arttırmıştır. Hitit kralları her zaman genişlemeci bir politika izleyerek hem toprak bütünlüğü hem de siyasi üstünlük elde etmişlerdir. Bunun yanı sıra fethettikleri bölgelerden topladıkları ganimetler sayesinde de ülke ekonomisini arttırmışlardır. M.Ö. 13. Yüzyıl içinde Hitit Devleti altın çağını yaşamıştır ve birçok ülkeyi vassal olarak kendine bağlamayı da başarmıştır.³⁰³ Hitit Devleti'nin iktisadi yaşantısına bakacak olursak devletin kurulmuş olduğu Anadolu topraklarının elverişliliği sebebiyle büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Bu bağlamda Hitit ülkesi tanrılar tarafından krala atfedilmiştir haliyle kral tüm ülkenin tek sahibi konumuna gelmiştir. Kral, istediği kişiye toprak verebilirdi ve karşılığında onlardan bazı şeyler talep edebilirdi. Metinlerdeki hububat isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Hititler 'in yetiştirmiş oldukları belli başlı zirai ürünler arasında arpa, çavdar, buğday yer almaktadır. Arkeolojik verilerde de bu tarz ürünlere rastlanması metinlerde verilen bilgileri doğrular niteliktedir. Bu dönemde bir Hititli için tarlası her şeyi demekti. Hitit ekonomisinin yapı taşı olan tarım kanunlarında da önemli bir yere sahipti. Hitit kanunlarında, ekilmiş bir tarlaya yeniden tohum atmak ölüm cezası ile sonuçlanırdı. Arpa, buğday vb. ürünlerin yanı sıra bağcılık ve meyvecilik de yapıldığı görülmektedir. Hitit kanunlarında “*eğer bağlar bahçeler*” şeklinde yer alan bir ifade halkın bağcılık ve meyvecilikle uğraştığını göstermektedir. Meyve ağaçlarından elma ağacı (GİŞMAHLAN) ve incir ağaçları (GİŞMA) şeklinde tabir edilmiştir. Metinlerde ılgın ağacı (GİŞ. SİNG), zeytin ağacı (GİŞ. SİR. TUM) , ve sedir ağacından da (GİŞ. ERİN) bahsedilmektedir.³⁰⁴ Hitit ekonomisinin tarımdan sonraki dayanak noktası hayvancılıktı. Hitit kanunlarından hareketle sığır, at, eşek, domuz gibi büyük baş hayvanlar yetiştirildiği bilinmektedir. Hitit savaş arabaları için kullanılan atların gidiş geliş yönünü arttırmak ve dayanırlıklarını arttırmak maksadıyla at yetiştirme talimatnameleri bulunmaktadır. Hurri kökenli Kikkuli tarafından hazırlanan talimatnameler atların askeri amaçla yetiştirildiğini kanıtlar niteliktedir. Askeri seferler sonucu elde edilen ganimetler arasında hayvanlar da yer almaktaydı ve elde edilen hayvanların sayısı kralların başarı seviyesini

³⁰³Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 25.

³⁰⁴Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 265-266.

göstermektedir.³⁰⁵ Tarım ve hayvancılığın yanı sıra yeraltı zenginlikleri de Hitit ekonomisine katkı sağlayan bir alan olmuştur. Bu dönemde bakır ve tunç en çok kullanılan madenlerdi. Hemen hemen her malzeme tunç ve bakırdan elde edilmiştir, bu cevherlerden özellikle silah elde edilmiştir. Yine bu dönemde elde edilen madenlerden biri de demir madeniydi ancak demir, günlük hayatta nadir olarak kullanılsa da değerli görülen cevherler arasındaydı.

Hititler, bilindiği üzere Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın hemen hemen her bölgesinde hakimiyetini sağlamış güçlü bir uygarlıktır. Tunç Çağı'nın son evresinde varlık gösteren bu imparatorluğun döneminde Anadolu ve Mezopotamya'nın birçok bölgesiyle ticari amaçlı alışveriş yapılmıştır. Bu ticari amaçla yapılan alışverişler sosyal, dinsel, kültürel ve diplomatik etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Fakat Hitit belgelerine bakıldığı zaman ticarete ilişkin maddeler azımsanacak derecededir. Bu da bize Asur Ticaret Kolonileri devrine oranla bu dönemde ticaretin çok da etkin olmadığını düşündürür. Eski ve Yeni Hitit Krallığı dönemlerine bakıldığı zaman Kuzey Suriye ve Mezopotamya'ya giden yollar güvenilir değildi ve bu bölgelerde bulunan kervan yollarının kavşak noktalarında yer alan Halpa (Halep) ve Kargamış (Cerablus) şehirlerini zapt etmek için yapılan bölgesel mücadeleler bu yolların güvenilirliğini sağlamak için yapılmıştır.³⁰⁶ Hitit Devleti, bu bölgelerde hakimiyet sağlarken ticari ve sosyal etkileşimlerde de bulunmuşlardır. Bu bölgesel egemenliklerin yanı sıra Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde varlık gösteren yarı yerleşik kabilelerin zaman zaman Hitit Devleti için tehdit oluşturduğu da görülmüştür.³⁰⁷ Anadolu'nun batı, orta ve doğu Karadeniz bölgesi dağlık ormanlık, çayırılık iç kısımlar ovalık ve bol yağmur alan bir yapıya sahiptir. Ayrıca bakır gibi maden yataklarının var olması da bölgenin yeraltı kaynakları açısından zengin olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun eski çağlarında Karadeniz bölgesinde hayvancılık, dokumacılık ve yaylacılık yapan yarı yerleşik toplumlar veya tarım ve

³⁰⁵Reyhan- Cengiz, *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 102.

³⁰⁶Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 266.

³⁰⁷Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 41-43.

madencilik yapan yerleşik toplumların yaşadığı bilinmektedir.³⁰⁸ Anadolu topraklarında varlık gösterdikleri süre boyunca Anadolu'nun kuzeyinde bulunan Pala halkıyla uyum içinde yaşayan Hititler, yine kuzeyde bulunan Kaşkalar ile çoğu zaman sürtüşme yaşamıştır.³⁰⁹ Hattuşa'nın kuzeyinde yer alan ve yarı yerleşik yaşayan Kaşkalar, hemen hemen her Hitit kralının döneminde devletin sınırlarına kadar ilerleyerek Hititlere büyük sorunlar yaşatmışlarsa da ticari olarak aralarında bir ilişkinin de var olduğu bilinmektedir.³¹⁰ Hititçe bir kaynakta Kaşkalar (LÜ MEŞ) SIPAD. ŞAH “domuz çobanları” ve LÜMES E-Pİ-İŞ-GADA HI. A “keten dokumacıları” olarak nitelendirilmektedir. Metinde şu şekilde ifade edilmektedir; “Ayrıca bunlar Hatti Ülkesinin ülkeleri, Kaşka Ülkeleri. Onların domuz çobanları ve keten dokumacıları idiler.” Hitit Devleti'nin yazılı kaynaklarında Kaşkalar'dan bolca bahsedildiği görülmektedir. Bu kaynaklarda yer alan metinlerden çıkarılan sonuca göre Hitit-Kaşka çatışmalarının temel sebebi ilk olarak kendi ekonomilerini güçlendirerek karşı tarafı ekonomik anlamda çöküntüye uğratmaktır. Hitit-Kaşka sürtüşmesine bakıldığı zaman Hitit ve Kaşka hakimiyeti altındaki kent ve ülkeler, Hitit krallarının ve Kaşka beylerinin gücüne göre sürekli el değiştirmiştir. Bu durum hakimiyet altında bulunan kent ve ülkelerin üretim ve ticaretini sekteye uğratmıştır.³¹¹

Hitit kaynaklarında Kaşka boylarının bazılarını LU kurura-“düşman”, bazılarını da LU taksul- “dost” şeklinde hitap edilmiştir. Bu durum dost Kaşka ile düşman Kaşka kentlerini birbirinden ayırmak için yapıldığını göstermektedir. Öyle ki Kaşkalar ve Hititler arasında çok fazla husumet yaşanmıştır ve bu durum zaman zaman çok ciddi seviyelere ulaşmıştır. Bu sebeple Hititler, aynı sorunları tekrar tekrar yaşamamak adına antlaşmalar yaparak sorunları çözüme kavuşturacak sınırlamalar getirmiştir. Fakat Kaşkalar'ın siyasi bir bütünlüğünün olmaması

³⁰⁸Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 180.

³⁰⁹Serkan Demirel, “Hitit Devleti'nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.33, Kütahya, 2012, s. 234.

³¹⁰Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 41-43.

³¹¹Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 179-180.

yapılan barış dönemlerinin kısa sürmesine neden olmuştur. Dost Kaşkalar antlaşma kurallarına kısa dönemli uyarken, düşman Kaşkalar Hititler için tehlike arz etmeye devam etmiştir.³¹² Kaşkalar, Anadolu'nun kuzey bölgesinde tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir topluluktan ve sığır, koyun vb. hem büyük hem de küçükbaş hayvancılıkla ilgilenmekteydiler, bu sebeple otlak alanlar Kaşkalar için son derecede önemliydi. Bu yüzden de Hititlerle menfaatleri doğrultusunda birçok antlaşma yaparak sorunları çözmüşlerdir. Hitit-Kaşka arasında yapılan bir antlaşmaya göre;

“Siz dost olduğunuz için, Hatti ülkesinin koyun ve sığırları sizin sığır ve koyunların arasına karışmıştır. Ve sığır ve koyun çobanları birlikte otla[tırlar.] Fakat düşman el koyarsa, bu nedenle (?) biz de sadece sizi tutacağız. [] Siz yalnız başınıza tehlikeli bölgeden kendi sürülerinizi ve koyun (ve) sığır çobanlarınızı yurdunuza götürürsünüz. [] Ve onlar (düşman Kaşkalar) birini vurarak öldürürse, ya bir adamı, ya b[ir sığırı, ya da bir koyunu.] Böylece siz başka biriyle değiştireceksiniz. Ve gerçi siz Hatti ülkesinin sığır, [koyun (ve) insanlarına (?) karşılık] bir adam için daha sonra 3 adam vereceksiniz ve bir sığır [için 3 sığır vereceksiniz], bir koyun içinde aynı şekilde 3 koyun vereceksiniz.”³¹³

Kaşkalar, tarımla beraber sahip oldukları üzüm bağları sayesinde bağcılık yapıp üzüm yetiştirerek şarap üretebilmişlerdir. Ancak Hititler, Kaşkalar'ın ürettikleri şarabı ele geçirmiştir ve egemenliği altına aldığı şarap üreticisi Kaşka yerleşimlerini şarap vermeye zorunlu hale getirmişlerdir. Bu duruma örnek verecek olursak; I. Murşili, Takkuwahina ve de Tahantattipa ülkelerindeyken, diğer Kaşka bölgelerine giden Hitit ordusu, ganimet olarak tahıl ve şarap getirmiştir. Hitit kralı tarafından haraca bağlanan Kapperi, Karasuwa ve Hurna Kaşka yerleşimleri, haraç olarak başkent Hattuşa 'ya şarap vermek zorunda kalmışlardır. Bu durum bir metinde şu şekilde ifade edilmiştir;

“Gün ağarınca ise İştaluppa ülkesine gittim. Takkuwahina ülkesine girdim. İştaluppa ülkesine doğru yürüdüğümde Kappupa düşman ülkesi ve bütün Kaşka

³¹²Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 181-182.

³¹³Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar 'da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne*, s. 183.

ülkeleri kalktı. Ve onlar bana geldi- ler. Kappupa kentinde (bir) dağda (bana) karşı (saldırıya) geçti (ler). Ben majeste ise gittim ve Takkuwahina ve de Tahantatippa ülkesini tamamen yıktım. Bu ülkelere karşı hiçbir Hatti kralı daha önce saldırmadığı için yukarıda daha fazla bekledim. Ordu başka yere ganimet için gitmişti, tahılı ve şarabı getirdi. Kummeşmaha Nehri ülkesi düşmanı duyduğu zaman ve o Takkuwahina halkına yardıma geldi.”³¹⁴

Hitit-Kaşka arasında kurulan ilişki sadece diplomasi, tarım ve hayvancılığa dayanmamaktaydı. Kaşkalar’ın ticari hayatta da var olduğu bilinmektedir. Hitit kaynaklarına bakıldığı zaman Kaşkalı bir grup ile Hitit kralı arasında yapılan birçok antlaşma metnine rastlamak mümkündür. Bu metinlerden birinde; Hatti ülkesine gelen Kaşkalı tüccarların, yalnızca Hitit sınır beyinin belirlediği yerlerde ticaret yapabileceklerini ve bir başka kente gidip orada ticaretle uğraşılmasının yasak olduğunu ifade ettiği görülmektedir.³¹⁵

“[dost olan biri Hattuşa’ya girirse] o. O kentte askeri valinin izin verdiği [ticareti yapabilir] başka bir kentte ticaret yapamaz. [bir düşman, başka bir düşmanla alışveriş yapamaz.]”

Başka bir metinde ise;

“4 [düşman fakat (?) saldır[ıya (?)]

5 [onu getirmenize izin verilmez .]

6 [siz (sizin) (?) ülkenizde (?) başarırısanız ve]

7 [ticaret yapmanıza izin verilmez.]

8 [ticarete alıp götürmenize izin [verilmez] (?)

9 [Hattuşa’da ticaret yapmanıza izin verilmez]

10 [ona, [] valiye?]

11 [... hangi yeri vali [size] [gösterdi. (?)]

³¹⁴Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar ’da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, s. 185-186.

³¹⁵Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, s. 50.

12 [orada (?) ticaret yapmanıza izin verildi, fakat izinsiz ticaret yapmamanıza [izin verilmez.]” Hititler, bu tarz ticari kısıtlamalar uygulayarak Kaşkalar’ın ticarete daha etkin bir rol oynamasını, diğer Kaşka gruplarıyla da ilişkileri kuvvetlendirip bütünlük sağlamalarını engellemeyi amaçlamışlardır.

Kaşkalar’ın kendilerinin üretemediği malları çevre bölgelerden satın almak ya da tüketim fazlası ürünlerini çevreye satmak amacıyla ticari etkileşimler yapmış olabilirler. Kaşkalar’ın ellerinde bulunan kaynaklara bakıldığında hayvansal ve tarımsal ürünlerin yanı sıra yün, keten, dokuma ürünleri, tuz, bakır ve bakır madeninden elde edilen ürünleri sattıklarını söyleyebiliriz. Maşat / Tabikka’da gün yüzüne çıkan mektuplara göre Orta Hitit Devleti krallarından II. /III. Tuthalya döneminde dost Kaşkalar, krallar ile barış yaparken düşman Kaşkalar süreklilik arz eden saldırılarıyla Hitit topraklarına kadar ilerleyip tarım ürünlerine zarar vermişler, sığır, koyun ve çobanlarını ganimet olarak almışlardır.³¹⁶

Yine Hititler ’in varlık gösterdiği M.Ö. II. binyılın ikinci yarısı olan çağda Ege bölgesinde hakim olan Miken uygarlığının Ege Denizi’nin de ticari hakimiyetini eline aldığını görmekteyiz. Miken ülkesi Hitit metinlerinde Ahhiyava ülkesi olarak geçmektedir.³¹⁷ Aslında Mikenler her ne kadar hem Ege bölgesinin hem de Ege Denizi’nin egemenliğini ellerinde tutsalar da belli bir noktadan sonra Hititler ’in ambargolarına maruz kalmıştır. Şöyle ki; Hitit kralları bazı durumlarda ticari faaliyetleri siyasi çıkarlar için kullandığı görüşmüştür. Bu da haliyle başka uygarlıkları baskı altında tutabilme lüksünü elde etmelerini sağlamıştır.³¹⁸ Mesela Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Amurru Kralı Şauşgamuva arasında yapılan antlaşma metnine bakıldığında; “...Assur kralı majesteme nasıl düşman ise, o sana da aynı şekilde düşman olsun. Senin tüccarın, Assur ülkesine gitmesin! Onun tüccarını ise ülkene bırakma, senin ülkenden de geçmesin! Fakat eğer o senin ülkene gelirse, onu yakala ve majesteme gönder...” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu durum

³¹⁶Murat, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar ’da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, s. 188-189.

³¹⁷Alparslan, *Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 41.

³¹⁸Ekin Kozal, “Son Tunç Çağında Anadolu ve Komşuları”, *Arkeoatlas Dergisi*, S.7, İstanbul, 2010, s. 19.

Ahhiyavalılar'ı da etkilemiştir ve Ahhiyava gemilerinin Asur'a gitmesi yasaklanmıştır.³¹⁹ Hititler'in bu tutumu Anadolu'daki uygarlıkların Akdeniz'deki uygarlıklarla aralarında bulunan ticari etkileşimlere ket vurarak siyasal gücün kimde olduğunu göstermektedir.

Ahhiyava'nın daha kuzeyinde olan Çanakkale boğazındaki Troia da (Hitit kaynaklarında Wiluša) Ege Denizi ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştur. Troia, Anadolu'nun deniz ticaretini oluşturan bölgelerden olan Karadeniz'e açılan tek kapı olma özelliğini taşımaktaydı ve her türlü ticari malzeme için aktarma noktasıydı. Yaklaşık M.Ö. 1700lerde Troia'nın öneminin artmasıyla beraber Güney ve Doğu Karadeniz bölgesinden demir, güney kıyılardan ağaçlık ve step bölgelerinden atlar Troia 'ya getirilmiştir. Yine Doğu ve Güney Karadeniz bölgesinden dokuma ürünleri, değerli taşlar ve kölelerin de Troia 'ya taşındığı bilinmektedir.³²⁰ Hitit Devleti, izlediği politika sayesinde sadece Orta Anadolu, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'i değil Karadeniz ve Ege Denizi'ni de egemenliği altında tutan bir imparatorluk olmuştur.

6.3. Erken Demir Çağı'nda Anadolu'da Ticaret

II. Şuppiluliuma Hitit İmparatorluğu'nun bilinen son kralıdır. II. Şuppiluliuma'nın dönemi artık Hitit İmparatorluğu'nun son demlerini yaşadığı bir dönemdir. Bu dönemde meydana gelen kıtlıklar, siyasal huzursuzluklar, Suriye ve Mısır gibi bölgelerden Anadolu'ya yapılan tarımsal sevkiyatlar, uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar gibi birçok sebep Hitit İmparatorluğu'nun sonunu hazırlayan en büyük etkenlerdir. Öyle ki Hitit ülkesinde, kral II. Mutavalli dönemiyle ile başlayıp III. Hattuşili dönemiyle yoğunlaşan ve sonraki kralların döneminde de iyice imparatorluğun temelini sarsan bir yönetim söz konusu olmuştur. Tüm bu problemler sebebiyle imparatorluk resmi olarak olmasa da Hattuşa ve Tarhuntaşşa merkezli olarak ikiye bölünmüştür. Bu olanları fırsat bilen ve Kuzey Anadolu'da yaşayan daimi düşman Kaşkalar, Kızılırmak'ın kuzeyindeki bütün Orta Anadolu'yu ele

³¹⁹Metin Alparslan, "Hititler 'de Ticaret", *Arkeoatlas Dergisi*, S.3, İstanbul, 2004, s. 57.

³²⁰Alparslan, *Eski Anadolu'da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, s. 41-43.

geçirmişlerdir. Güneybatı Anadolu’da yer alan Lukkalar ise imparatorluğun merkezine baskınlar gerçekleştirmiştir.³²¹

M.Ö. 1190 yıllarına doğru Hitit İmparatorluğu’nun Anadolu’daki etkilerinin büyük oranda sona ermesiyle beraber başkent Hattuşa yakılıp yıkılmıştır ve bölgeyi sessizlik ele geçirmiştir. Bununla birlikte Anadolu, büyük bir kargaşa ve çöküntü yaşamıştır. Bu tarihe kadar Hattuşa’da yaşamını sürdüren kral sülalelerinin bir kısmı güneye yönelerek Tarhuntaşşa, Kargamış ve Malatya’da yeni sülaleler oluşturarak küçük beylikler halinde yaşamaya başlamışlardır. İmparatorluk zamanında huzur içinde olan bölgeye artık göçebe halklar farklı yönlerden gelmeye başlamışlardır. Göçlerle beraber gelen topluluklar kendilerine belli bölgeler tahsis ederek uygarlıklarını oluşturmuşlardır. Bölgeye; Kafkaslar yoluyla gelen Muşkili halklar Doğu Anadolu’yu ellerine geçirdiler; Kafkaslar yoluyla gelen Muşkili halklar Doğu Anadolu’nun batısına, Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu’ya, Trakyalı göçmenler de Batı Anadolu’nun kuzeyine yerleşmişlerdir. Bu yerleşimler dahilinde bütün Ön Asya’yı etkisi altına alan ve Mısırlılar tarafından “Deniz Kavimleri” olarak adlandırılan toplulukların yarattıkları kargaşalar da Hitit İmparatorluğu’nun sonunu hazırlamıştır. Deniz Kavimleri Göçleriyle Anadolu toprakları, ikinci kez irili ufaklı güçler arasında paylaşım ve çekişme sahası haline gelmiştir. II. binyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu’da törensel silah yapımında ve özellikle mücevher yapımında demir madeninin kullanımı giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. IX. Yüzyılın sonlarında ise çoğu alet edevatın yapımında demir cevheri üstünlük kazanmıştır. Bu gelişmeler Tunç Çağı’nın sonlanmasına ve yeni bir dönem olan Demir Çağı’nın başlamasına zemin hazırlamıştır.³²² Demir çağı olarak adlandırılan bu dönemde Anadolu’da varlık gösteren uygarlıklar bulundukları toprakları benimseyerek kendilerine has kültürel, sosyal yaşantı, siyasi, iktisadi ve ticari bir yapı oluşturarak birbirleriyle etkileşim halinde yaşamışlardır.

³²¹Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 79-80.

³²²Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 194-195.

6.3.1. Phryg Krallığı ve Lydia Devleti Döneminde Ticaret

Demir Çağı'nda ortaya çıkan irili ufaklı uygarlıklardan olan Phrygler, M.Ö. 13. ve 12. Yüzyıllardan itibaren Çanakkale Boğazı (Hellasontos) ile İstanbul Boğazı üzerinden Anadolu'ya gelerek uygarlığın asıl merkezini oluşturan Sakarya (Sangarios) Nehri ile Menderes (Maiandros) Nehri'nin üst kısmında oluşan kaynakları arasında yer alan bölgede var olmuşlardır.³²³ Asur kaynaklarında Muşki şeklinde tabir edilen kavim Phrygler olarak kabul edilmektedir ve yine Asur kaynaklarında “Muşkili Mita” olarak adı geçen kişinin Phryg kralı Midas olduğu iddia edilmektedir. Phrygler'in geniş alanlara yayılımı kral Midas döneminde yaşanmıştır. Phryg uygarlığı, M.Ö. 11. Yüzyıl'a doğru Polatlı bölgesine yakın konumda bulunan Gordion'a (Yassihöyük) yerleşmiştir. M.Ö. 8. Yüzyılda, güçlü bir siyasi bütünlük kazanan Phrygler, Orta Anadolu'yu hakimiyet altına almıştır. M.Ö. 1000 yıllarından beri başkent Gordion'da yerleşim olduğu arkeolojik kazılar sayesinde ortaya çıkmıştır. Ancak Yunan kaynakları, başkent Gordion'u Phrygler'in ilk kralı kabul edilen Gordios'un M.Ö. 9. Yüzyılda kurduğunu belirtmektedir. Kral Gordios'tan sonra tahta geçen Midas, Phrygia'nın sınırlarını Orta Anadolu'dan Güneydoğu'ya kadar genişleterek krallık haline getirmiştir. Krallığın sınırlarının Midas devrinde, batı yönünde Burdur'dan kuzey yönünde Zile civarındaki Maşathöyük ve Samsun yakınlarında yer alan Akalan, güney yönünde ise Niğde yakınlarında bulunan Kemerhisar bölgesine kadar uzandığı anlaşılmaktadır.³²⁴

Midas'ın Phryg topraklarında hüküm sürdüğü dönemlerde İskit baskınlarından kaçarak Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya giren Kimmerler, bu bölgede karşılaştıkları Urartulara alt etmişlerdir. Orta Anadolu'ya yönelen Kimmerler, Midas ile karşı karşıya kalmışlardır. Kral Midas, Kimmer tehdidine karşın çağdaşı olan Asur kralı II. Sargon'dan yardım istemiştir, Asur ile kurulan dostane ilişkilerden sonra batıya yönelerek Yunanistan'daki Delphoi Apollon Tapınağı'na değerli hediyeler göndermiştir.³²⁵ Daha sonra Midas, Batı Anadolu kıyılarında bulunan Kyme (Nemrut

³²³Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 139.

³²⁴Veli Sevin, “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.2, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982, s. 235.

³²⁵Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 141.

Kale) kentinin kızıyla evlenmiştir. Lydia Krallığıyla da dostane ilişkiler kurmuştur.³²⁶ Midas'ın müttefiki olan Asur kralı II. Sargon 'un, Kimmerlerle yapılan savaşlar sonucu ölmesi Midas'ın desteğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu durumun üzerine Kimmerler'in, Phrygia'nın başkenti Gordion 'nu yağmalayıp yakıp yıkmasını da kaldıramayan kral Midas M.Ö. 696'da öküz kanı içerek canına kıymıştır.³²⁷

Midas'ın güçlü döneminde Phryg Krallığı'nın kültürel etki alanı güneybatıda Elmalı yöresinden, doğuda Amasya'ya kuzeyde Samsun'dan güneyde Konya'ya ve Niğde civarına kadar yayılır.³²⁸ Kimmerle yapılan savaşlar, başkent Gordion'a yapılan yağmalar, kral Midas'ın ölümü gibi bütün olumsuzluklara rağmen Phryg Krallığı, hem başkent Gordion'da hem de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde küçük beylikler halinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir.³²⁹ Phrygler'in bazıları Çorum'un kuzeyinde yer alan Pazarlı ve Geçmiş çağlarda varlık gösteren uygarlıklardan olan Hititler 'in başkenti Boğazköy'e yerleşmişlerdir. Phrygler'in bir kısmı da krallığın güçlü olduğu bölge olarak kabul edilen Yukarı Sakarya Vadisi'nde, Eskişehir-Afyonkarahisar arasındaydı. İlerleyen zamanlarda küçük Phrygia olarak anılacak olan bu bölgede Pers istilalarına kadar Lydia'ya bağımlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Phrygler, Batı Anadolu kavmi olsa da Kelkit Vadisi'nin batısında bulunan Çekerek, Tozanlı, Kelkit Irmağı boylarında kurulmuş olan Hitit kentlerini de hakimiyet altına alarak Anadolu'ya yayılmışlardır. Öncelikle Maşathöyük olmak üzere, Horoztepe, Kale, Tanoba/ Tepecik'te de Phryg kalıntılarına rastlanılması Phrygler'in kültürel açıdan bu bölgeleri de etki altına aldığını kanıtlamaktadır.³³⁰

Phrygia, önemli ticaret yollarının kullanıldığı güzergah üzerinde bulunmaktaydı ve bu yollar üzerine kurulmuş olan kentlerden dolayı Anadolu ticaretinde önemli bir yere sahip konumda olmuştur. Doğu'daki ve Batı'daki liman kentlere ulaşan yollar Phrygia'nın sınırlarında yer almaktaydı. Bu kentlere ulaşan

³²⁶Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 241.

³²⁷Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 64.

³²⁸Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 241.

³²⁹Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, s. 141.

³³⁰Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 65.

yollar üzerindeki Hermos (Gediz), Kaystros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes) nehirlerinin batıya kadar uzandığı dağlar arasında yer alan vadiler, yolların doğal güzergahını oluşturmaktadır. Phrygia'dan geçerek liman kentlere ulaşan dört tane karayolunun var olduğu ve bu yolların herhangi bir güzergah vasıtasıyla birbirlerine bağlandıklarını söylemek mümkündür. Bu ticari önem taşıyan karayollarından iki tanesi Anadolu'yu doğudan batıya bağlayan Kral Yolu ve Güney Karayoludur. Diğer iki yol ise Helenistik Dönemle beraber gelişme gösteren ve Roma Dönemi'nde aktif olarak kullanıldığının düşünüldüğü Karadeniz Ticaret Yolu ile Akdeniz Ticaret Yolu'dur.³³¹ Phrygler, ticaret için oluşturulmuş olan bu yollar üzerinde bulunan başkent Gordion sayesinde kısa sürede ticaretten büyük kar elde etmiştir. Bunun yanı sıra kendi topraklarının ötesinde var olan uygarlıklardan kendi topraklarında olmayan ürünleri ithal etmişlerdir. İthal edilen ürünler arasında kereste de bulunmaktadır. Phryg krallığının ilk dönemlerinde hakimiyet sahasında yer alan ormanların hızlıca yok edilmesi bu bölgedeki avcılığı ve ahşap ürün yapımını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Phrygler'in kendilerine özgü ölü gömme geleneği olan Tümülüslerin yapımında kereste büyük rol oynamaktaydı. Bu sebeple de keresteye duyulan ihtiyaç ithalatı zorunlu kılmıştır ve uzak bölgelerden kereste getirilmiştir. Bununla birlikte Şimşir kütükleri Karadeniz bölgesinden getirtilirken sedir kütükleri Afyonkarahisar bölgesinden getirtilmiştir. Ayrıca uzmanlık alanları olan maden işlemeciliğinin ürünü olan eşyaları ve çanak-çömlek ürünlerini de ihraç etmişlerdir.³³²

Phrygia'nın mallarını ihraç ettiği güzergahlar arasında Karadeniz Ticaret Yolu da yer almaktadır. Dokimeion mermerinin Karadeniz Havzası'na nakliyesi için önem arz ettiği düşünülen Karadeniz Ticaret Yolu güzergahını Bithynia'nın önemli limanlarından olan Nikomedia'dan başlatılabilmesi mümkündür. Dokimeion mermerinin deniz yolu ile Nikomedia'ya Sangarios (Sakarya Nehri) üzerinden taşınması gerekmektedir. Karayoluyla taşınması ise Karadeniz Ticaret Yolu ile

³³¹Sedat Akyol, *Phrygia Bölgesinde Ticaret*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2006, s. 15.

³³²Osman Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 28-30.

yapılmış olması gerekmektedir. Nikomedia'dan başlayan bu karayol ikiye kola ayrılarak güneye ve güneydoğuya uzanmaktadır. Güneydoğu'ya uzanan yol Orkistos (Sivrihisar) civarından güneybatıya yönelerek Dokimein'a ulaşmaktadır. Güneye uzanan yol ise Dorylaion'dan (Şarhöyük) Afyonkarahisar yakınlarında Kral Yolu ie keşşerek Apameia'ya ulaşmaktadır. Lykos Vadisi'nde üretilip ticareti yapılan dokumaların Kuzey Phrygia ve Karadeniz'e alım- satım yapılmasında Karadeniz Ticaret Yolu'nun kullanılması muhtemeldir.³³³ Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu bu dönemde kıta Yunanistan'da, Samos, Khois Adaları ve Lindos ile Anadolu'daki Bayraklı, Efes, Lidya ve Urartu yerleşim yerlerinde Phryg Uygarlığına ait maden buluntularına rastlanılmıştır.³³⁴ Phrygia'nın önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması ile gelişmiş ulaşım ağı sayesinde sadece Anadolu ile değil batı dünyasıyla da ticari ilişkiler kurularak Phryg kültürünün yayıldığını söylemek mümkündür.

Demir Çağı'nın en önemli halklarından biri de Lydialılar'dır. Batı Anadolu'da Gediz ve Küçük Menderes bölgesinde var olan bu halkın nereden, nasıl ve ne şekilde geldikleri ile ilgili pek bilgi bulunmamaktadır. Lydialılar, antikçağ yazarlarına göre güneydeki Kariahılarla Mysialılar ve Phryglerle akrabadır. II. bin yılın ikinci yarısından beri Batı Anadolu'da var olan ve kökenlerinin Hitit-Luvi'ye dayandığı bilinmektedir. Hitit vesikalarına göre Lydia, Şeha (Gediz) Irmağı Ülkesi olarak adlandırılan ufak bir krallığın merkezidir.³³⁵

Herodotos, Lydia'ya birden fazla hanedanlığın hakimiyet sağladığından bahsetmektedir. Bu hanedanlıklar Atyadlar, Heraklidler ve Mermnadlar'dır;

“Heraklesoğullarının elinde bulunan devlet, Mermnadlar denilen Kroisos soyunun eline geçmiş zamanlave bakınız bu nasıl olmuş: Yunanlıların Myrsilos dedikleri Kandaules adında bir kral vardı. Sardes kralıydı ve Heraklesoğlu Alkaaios soyundan geliyordu (zira Alkaaios'un oğlu Belos, onun oğlu Ninos, onun oğlu Argon, Sardes'te hüküm süren Herakleslerin birincisiydi, Myrsos oğlu Kandaules de

³³³Akyol, “Phrygia Bölgesinde Ticaret”, s. 18-19.

³³⁴Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, s. 29.

³³⁵Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 266.

sonuncusu oluyordu. Buralarda Argon'dan önce hüküm sürmüş olanlar, eskiden Maionialılar denilen Lydia halkına kendi adını vermiş olan Atys oğlu Lydos'un soyundan üremişlerdir. Herakles ile İardanos'un bir kölesinden üreyerek Myrsos oğlu Kandaules'e kadar, yirmi iki nesil, beş yüz beş yıl babadan oğula hüküm sürmüş olan Heraklesoğullarına egemenliğini, tanrısız yanıtı uyararak bunlar bırakmışlardır) ”³³⁶

M.Ö. VII. Yüzyılın başlarında Lydia'da yönetim Mermnad sülalesine geçmiştir. Mermnadlar'ın 141 yıl süren hakimiyeti sadece Anadolu ile sınırlı kalmayarak yakın Doğu'nun da önde gelen devletlerinden olmuştur. Lydia'nın ve topraklarda hakimiyet süren Mermnad sülalesinin bu kadar önemli bir konumda bulunmasındaki en büyük ana etken bölgede yer alan altın madenleridir. VII. Yüzyılın başlarından itibaren Lydia bölgesinin başkenti Sardies'te bu madenin işletilmeye başlamasıyla beraber Lydialılar aniden zenginleşerek ticari, siyasi ve kültürel açıdan güçlenmiştir.³³⁷ Bölgede bulunan altın cevheriyle alakalı Herodotos şöyle söylemiştir;

“Lydia toprağı öbürlerinde olduğu gibi, öyle pek adı anılacak olağanüstü şeylere sahip değildir, yalnız Tmolos'tan akıp gelen altın kumu vardır...”³³⁸

Lydia'nın hakimiyetini elinde tutan Mermnadların ilk kralı Gyges'tir. Mermnad sülalesinin ilk kralı Gyges'tir. Kral Gyges, M.Ö. 665 yılında Asur kralı Assurbanipal ile diplomatik ilişkiler kurmuştur ve Phrygler'den sonra Lydia üzerine gelmekte olan Kimmer tehlikesini püskürtmeye çalışmıştır. Öte yandan Lydia'nın sınırlarını genişletmeyi amaçlayarak Marmara Denizi'nin güney kıyıları ile Çanakkale Boğazı bölgesine kadar yayılmayı başarmıştır.³³⁹ Bu bölgelere yaptığı yayılımların ardından Ege kıyılarına yönelerek Magnesia, Efesos, Miletos, Smyrna, Kolofon gibi güçlü İon kentlerini hakimiyeti altına almıştır. Anadolu'nun iç kesimlerine ticaret yapan Efesos, Lydia ile anlaşmaya varmıştır. Miletos ise

³³⁶Herodotos, *Herodot Tarihi*, I/7, s. 33-34.

³³⁷Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 267.

³³⁸Herodotos, *Herodot Tarihi*, I/93, s. 73.

³³⁹Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 267.

Karadeniz’de kurduğu kolonileri genişletmek istediği için Gyges’e karşı çıkmıştır. Ancak Gyges’in bu kentlere karşı yaptığı seferlerin sonucunun olumlu olup olmadığı konusunda kesin veriler bulunmamaktadır. Gyges, askeri ve siyasal gücünün yanı sıra ekonomik gücünü de arttırmak için Efes’ten başlayıp Susa’da biten Kral Yolu’nu da aktifleştirmiştir. Kral Yolu boyunca birçok bölgede konaklama tesisleri kurarak tüccarları da desteklemiştir. Bu yol sayesinde Gyges, Asur, Mısır, ve Babil gibi bölgenin diğer güçlü devletleriyle diplomatik ve ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.³⁴⁰ Asur egemenliğinden kurtulmaya çalışan ve Ldyia ile hiçbir teması olmamasına rağmen Gyges, Mısır kralı I.Psammetikhos’a İonialı ve Karialılardan oluşan paralı askerleri destek amacıyla yollamıştır. Ancak kral Gyges, gerçekleştirdiği siyasi ve askeri hamlelerine karşı M.Ö. 645’te Kimmerlerle yaptığı bir savaşta ölmüştür. Gyges’in ölümünden sonra onu oğlu Ardys izlemiştir. Ardys’in yedinci saltanat dönemi olan M.Ö. 639’da Kimmerler ile kuzey batılı göçebe Treler birleşip başkent Sardies’i yağmalamışlardır.

Ardys’i, Sadyattes ve Alyattes gibi krallar takip etmiştir. Alyattes devrinde Lydia’nın sınırları doğuda Kızılırmak’a kadar uzanmıştır, Kimmer tehdidi tamamen ortadan kalkmıştır ve Anadolu’nun batı kıyılarında yer alan İon kent devletlerine karşı başarılar kazanılmıştır. Yine bu dönemde Miletos (Balat) ile yapılan saldırılmazlık antlaşmasını M.Ö. 600 yıllarına doğru Smyrna’nın (Eski İzmir, Bayraklı Höyüğü) yıkılışını izlemiştir. Tüm bu gelişmeler sayesinde Lydia krallığı, Önsya’nın önde gelen devletlerinden biri haline gelmiştir. İnsanlık tarihinin dönüm noktalarından biri olan elektron ve altın cevherinden yapılmış ilk paraların kullanılması Alyattes devrinde yaşanmıştır. Paranın kullanımıyla birlikte ticarete önemli ilerlemeler kaydedilmiştir ve büyük oranda kolaylık yaşanmıştır. Bu icat ile Lydia’dan çevre bölgelere yayılan para, devletlerarası ticaretin ve ekonominin ileri seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.³⁴¹ Herodotos, Lydia’nın para keşfiyle alakalı şu ifadeleri kullanmıştır;

³⁴⁰Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 146.

³⁴¹Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 147-148.

“...Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır...”³⁴²

Alyattes döneminde İran’ın hakimiyeti Medler’e geçmiştir. Medler, İskitler ve Babilliler ile birleşip M.Ö. 612’de Asur İmparatorluğu’na son vererek Kızılırmak’ın doğu kıyılarına kadar Anadolu’yu ele geçirmişlerdir. Medler, Yozgat-Sorgun yakınlarında yer alan Pteria dağ kentini (Kerkenesdağ) 7 km. uzunluğunda surla kuşatmıştır. Böylece Lydialar ve Medler karşı karşıya gelmişlerdir. İki devletin orduları M.Ö. 590-585 yılları arasında Kızılırmak kavsi içinde sonu gelmeyen savaşlar yapmıştır. Beş yıl süren savaş, 28 Mayıs 585’te çarpışma meyhanını güpegündüz karanlık yapan bir güneş tutulmasıyla sona ermiştir. Yaşanan güneş tutulması, iki taraf için de tanrıların barış uyarısı olarak algılanmıştır. Bütün bu olaylar sonucunda Kızılırmak iki devlet arasına sınır olarak çizilmiştir. İlerleyen dönemlerde Alyattes’i oğlu Kroissos izlemiştir. Mermnad sülalesinin son hükümdarı olan Kroissos, zenginliği ve cömertliği sayesinde büyük bir ün sahibi olmuştur.³⁴³ Kroissos, önemli bir yeniliğe öncülük ederek Sardies’te kullanılan elektron paraların yerine saf altın ve saf gümüşten basılan bir para sistemini ortaya atmıştır. Bu yenilik sayesinde krallık, en güçlü ve en zengin devrini yaşamıştır. Bu reform Lydia krallığının en güçlü ve en zengin olduğu döneme denk gelmiştir. Lydia’nın ilk parayı bastırmasının temel öğelerinden biri de insanların zenginliklerini göstermesiydi. Paranın icat edilmesinin asıl sebepleri, işlevi ve amacı her ne kadar tam manasıyla anlaşılmamış olsa da ticareti kolaylaştırmak için veya ödeme yapmak, vergi ödemek gibi bir güç göstergesi için kullanıldığı bilinmektedir. Lydia paralarının üzerinde genellikle boğa figürlerine rastlanılmaktadır. Boğaya atfedilen güç, kudret gibi kavramlar göz önünde bulundurulduğunda güç göstergesini görmek de mümkündür.³⁴⁴ Lydia Devleti altın çağını, zenginliği ve Hellen dostluğunu kral Kroissos sayesinde elde etmiştir. Kral Kroissos, akılcı ve hümanist tavırlarıyla Delphi’deki Apollon Mabedi’ne çeşitli altın ve gümüş eserler hediye etmiştir. Bunun

³⁴²Herodotos, *Herodot Tarihi*, I/94, s. 74.

³⁴³Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 267.

³⁴⁴Mutlu, “Antikçağ Kolkhis’te Boğa Figürü”, s. 74-75.

yanı sıra Artemis Efes Tapınağı'nın sütunlarını da dikilmesi için yardımcı olmuştur.³⁴⁵

Kroissos döneminde, İran'da Med hakimiyeti son bulmuştur ve 'de hakimiyet Kyros yönetiminde olan Persler'in eline geçmiştir. M.Ö. 547'de ilkbahar aylarında Kızılırmak kavsi içinde Lydia ve Pers ordusu karşı karşıya gelmiştir. Yaza denk gelen ve üç ay süren bu karşılaşma sonuçsuz kalmıştır. Kroissos, yaklaşan kış sebebiyle gelecek yıl yine aynı yerde olmak üzere savaştan geri çekilmiştir. Ancak Kyros, pes etmeyerek onu gizlice izlemiştir ve başkent Sardies'in önlerine gelerek 14 günlük bir kuşatmayla kenti ele geçirerek Lydia Devleti'ne son vermiştir. Böylelikle Anadolu tamamen Pers hakimiyeti altına girmiştir.³⁴⁶ Lydia Krallığı'nın son bulmasıyla İon kent devletleri de Pers egemenliğine girmiştir.³⁴⁷

Lydia Krallığı'nın parayı icat edip, geliştirip kullanması ve çevre bölgelere de paranın kullanımını yaygınlaştırması şüphesiz ticaret hacmini arttırarak krallığın ekonomisini zirveye taşımıştır. Lydia'nın Karadeniz bölgesiyle iletişim içinde olduğunu gösteren çok fazla veri bulunmamaktadır. Ancak M.Ö. 600 yıllarına tarihlenen ve antikçağın en sıra dışı parfüm kapları olan Lydion'ların kullanımının Lydia kültüründe başladığı düşünülmektedir. Lydionlar ve içinde barındırdıkları parfüm demir çağı boyunca popülerliğini koruyarak Karadeniz kıyılarından İtalya yarımadasına kadar yayılmıştır. Bu bölgelerde yapılan kil analizleri sayesinde bu ürünlerin Lydia'da üretildiği ve Lydia'dan ithal edildiği anlaşılmıştır.³⁴⁸ Bu veriler Lydia'nın Karadeniz bölgesi ile ticari anlamda etkileşim içinde olduğunu göstermektedir.

6.3.2. İskitler'in Doğu Karadeniz Ticareti

M.Ö. 645 ile M.Ö. 617 arasında Suriye ve Filistin bölgelerine giren İskitler, M.Ö. 7.Yüzyılda Avrupa ve Asya'nın batısında yer alan Tanrı Dağları ile Fergana

³⁴⁵Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 287.

³⁴⁶Sevin, *Anadolu Arkeolojisi*, s. 267-269

³⁴⁷Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 287.

³⁴⁸Özden Ürkmez, "Eski Anadolu'nun Zirai, İktisadi ve Sosyal Yaşamında Parfümeri", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 756.

Vadisi arasında bulunan bölgeye yayılmışlardır. Daha sonraki zamanlarda ise Anadolu'ya gelerek Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'yu kendilerine yurt edinmişlerdir. Ksenophon, Onbinlerin Dönüşü eserinde Harposos (Çoruh) Irmağı'nın kıyısına geldiklerini ve İskitler'in ülkesine girdiklerinden bahsetmiştir.³⁴⁹ Eserde;

*“...Yunanlılar bu ülkeden çıkınca dört yüz ayak eninde olan Harposos Irmağının kıyısına vardılar. Sonra Skythen'ler ülkesine girip ovada dört konakta yirmi fersenk aşarak köylere vardılar ve üç gün kalarak erzak sağladılar. Ordan günde yirmi parasange aşip Gymnias adlı zengin ve kalabalık bir şehre ulaştılar. Bu şehirde oturan bölge valisi, Yunanlılara, onlara düşmanlarının topraklarında yol göstermesi için bir kılavuz gönderdi...”*³⁵⁰ şeklinde bahsetmiştir. Bu veriler hakkında Sagona, Ksenophon'un ifade ettiği Harposos Irmağı'nın Harşit Çayı olabileceğini ve Harşit Çayı'nın yüksek dağları izlediği ve bu yolu takip eden Ksenophon'un Gymnias olarak bahsettiği yerin Gümüşhane olabileceğini savunmuştur.³⁵¹

İskitler'in Anadolu'da var olduğu süre zarfında konumlandıkları bölge olan Karadeniz'in çevresiyle birçok ticari faaliyetleri gerçekleşmiştir. Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Yunan kolonilerinin ihtiyacı olan tahıl İskitler'in en önemli gelir kaynaklarından biriydi. M.Ö. 4. Yüzyılda Peleponnessos Savaşı nedeniyle Kerç Boğazı, Yunanistan'ın en önemli ticaret yolu olmuştur ve tahıl alışverişini bu boğaz sayesinde gerçekleştirmiştir.³⁵² İskitler, tahılın yanı sıra kenevir gibi bitkilerle de uğraşmışlardır. Herodotos, İskit topraklarında kenevirin yetiştiğinden şu şekilde bahsetmiştir;

“Topraklarında kenevir yetişir, tıpkı keten gibidir, yalnız daha kalın ve daha büyüktür. Hem insan eliyle ekilir, hem kendiliğinden yetişir. Thraklar bundan tıpkı ketene benzer giyecekler yaparlar. Hattabu işten çok iyi anlamayanlar için, bu

³⁴⁹Kaymakçı, *Eskiçağ 'da Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 71.

³⁵⁰Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, s. 141.

³⁵¹Kaymakçı, *Eskiçağ 'da Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 71.

³⁵²Kaymakçı, *Eskiçağ 'da Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 71.

*giyecekler ketenden mi yapılmış, yoksa kenevirden mi hiç belli olmaz ve keneviri bilmeyenler, ketendir diye yemin edebilirler.”*³⁵³

Bilindiği üzere İskit kavminin büyük bir bölümü altı-göçebe bir yaşam tarzını benimsese de yerleşik hayatı benimseyen boyları da bulunmaktadır. Yerleşik yaşamı benimseyen kavimler, kısıtlı alanlarda da olsa tarımla ilgilenerak toprağı işlemişlerdir. Öyle ki İskitler’in yurt edindiğı Kuzey Çin’den ve Güney Sibirya’dan başlayıp Orta Avrupa’ya kadar ulaşan bölgelerde geniş çaplı tarım yapmak imkansız denecek kadar zordur. Bunun yanı sıra hayvanların otlak alanları da kısıtlıdır. İskitlerin tarım alanlarının kısıtlı olması ekonomik yapılarının temelini hayvancılığa dayandırmıştır. İskitler’in yaşam tarzının temelini at besiciliğı oluşturmaktaydı, bilinen ilk at yetiştiriciliğini Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan İskitler yapmıştır. İskitler için at önemli bir yere sahipti, Herodotos’a göre İskitler’in kolu olan Massagetler tek tanrı olarak gördükleri güneşe at kurban etmekteydiler. Atın yanı sıra sığır ve koyun da yetiştirdikleri bilinmektedir. Hippokrates, Hava, Su ve Toprak adlı eserinde bu konudan şu şekilde bahsetmiştir;

*“İskitler başka bir yere giderken kadınlar ve çocuklar iki ya da üç çift öküzün çektiğı arabalarda, erkekler ise at üstünde onların yanında gitmektedir. Onları ise koyun sürüleri, sığırlar ve atlar izlemektedir.”*³⁵⁴

İskit kavminin ekonomik unsurlarından biri de ticarettir. İskitlerin ticari faaliyetlerinden en fazla Yunanlar faydalanmıştır. Yunanlar, İskitler ile ticareti arttırmak için Karadeniz’e gelerek koloniler kurmuşlardır. Karadeniz’in kuzey sahillerine yerleşen kolonilerden Bug Nehri’nin ağız kısmında bulunan Olbia, Kırım’da bulunan Cherson ve Kimmer Bosporus’unda bulunan Panticapeum (Modern Kerç) en önemli kolonilerdendir.³⁵⁵ Yunan karakolu olan Olbia, Yunan-İskit ticaretinde önemli bir merkezdi. Ancak M.Ö. 2. Yüzyılda Persler’in bu gelişen ticari faaliyetlere darbe vurmasıyla beraber Yunan-İskit ticareti duraksamıştır ve

³⁵³Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV/74, s. 314.

³⁵⁴Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kùltürlerinin Mukayesesi*, s.24-26.

³⁵⁵Ayhan Balaban, *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 32.

İskitler Ege dünyası ile ticaret yapamaz hale gelmiştir. Böylece İskitler bölgeyi denetleyemezken İonlu tüccarlar da Pers idarecilerin tutumundan dolayı istedikleri gibi hareket edememişlerdir.³⁵⁶

İskitler'in Pontuslu Yunanlar'a tahılın yanı sıra tuz, uskumru, bal, balmumu, et, süt, deri ve kürk de ihraç ettikleri bilinmektedir. Bu temel ihtiyaçların ticaretinin yanı sıra kereste ihracatı da yapıldığı bilinmektedir. İskitya'dan sevk edilen keresteler gemi yapımı için kullanılmıştır. Yazılı kaynaklara göre bu kerestelerin büyük bir kısmı Kolkhis' den getirilmekteydi. İskitler ihraç ettiği kadar ithal de yapmışlardır. İthalata örnek verecek olur isek Yunanlar'dan dokuma ürünleri, şarap, zeytinyağı, sanat ürünleri ve lüks eşyalar satın alınmıştır. Bilindiği üzere İskitler, altına çok önem vermektedir. Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklardan hareketle İskitler'in altına olan ilgisi ve beğenisini anlamaktayız. Daha eski dönemlerden beri İskitler için Yunanlar'dan ithal edilen kap-kacak arasında bulunan şarap içmek için kupa ve kaseler önemli bir yere sahipti. Büyük Kolonizasyon Çağı'nda ise kupa ve kaselerin yanı sıra deniz yoluyla yapılan şarap ticareti esnasında kullanılan büyük amforalara rastlanılmıştır. Bu amforalarla İskit ülkesine zeytinyağı götürülmüştür.³⁵⁷ İskitlerin ticari faaliyetlerine bakıldığı zaman bulundukları coğrafya itibariyle ekonomilerinin temelini ticarete dayandığını söylemek mümkündür. Karadeniz, tarım ve hayvancılık açısından her ne kadar kısıtlı araziye sahip olsa da elinde barındırdığı deniz gücü sayesinde deniz aşırı seferler ile en uzak bölgelerle dahi ticari etkileşimler kurarak ekonomilerini canlı tutmayı başarmışlardır. Aynı zamanda bu ticaret yollarının kontrolünü ellerinde tutarak da hakim oldukları bölgelerden geçen mallardan vergi aldıkları bilinmektedir.

6.3.3. Urartuların Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Faaliyetleri

Urartu Krallığı, iki kısımdan oluşan bir tarihi geçmişe sahiptir. Urartuların tarih sahnesine çıkışları ise M.Ö. VIII. Yüzyıl ve M.Ö. VI. Yüzyılları arasında gerçekleşmiştir. Krallığın birinci kısmı M.Ö. "Uruatri ve Nairi Konfederasyonları"

³⁵⁶Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, s. 27.

³⁵⁷Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, s.28-29.

ya da “Urartu’nun Proto-Tarihi” olarak isimlendirilmiştir. Krallığın ikinci kısmını ise M.Ö. VIII. Yüzyıldan başlayıp M. Ö. VI. Yüzyıla kadar uzanan “Urartu Devleti” oluşturmuştur.³⁵⁸ Asurlular kaynaklarında Urartulardan “Uruatri” şeklinde bahsetmişlerdir. “Uruatri” daha sonra “Urartu” haline gelmiştir. Urartular’ın sınırları doğuda Hazar Denizi, batıda Fırat Nehri, güneyde Toros Dağları’na kadar uzanmaktadır.³⁵⁹ Urartu Devleti’yle alakalı bilgilerin büyük kısmını Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Urartu Krallığı’nın kurucu kralları Arame ve farklı bir soyda gelen Lutipri ile oğlu Sarduri döneminde, Asur-Urartu mücadeleleri gerçekleşmiştir.³⁶⁰ Kral Sarduri, günümüzde var olan Van Kalesi ve çevresinde başkent Tuşpa’yı kurmuştur ve burada Sardur Burcu olarak anılan yazıtı olan ilk Urartu kralı olmuştur. Sardur Burcu, taş blokları üzerine Asurca yazdırılan 6 tane yazıttır.³⁶¹

Asur tahtına geçen III. Salmanassar, saltanatının birinci senesinde kral Arame’nin üzerine seferler düzenlemiştir. Kral Salmanassar, yazıtında Urartu ülkesinin başkentini ele geçirerek yakıp yıktığından ve çevrede yer alan 14 şehri yakarak ganimetleri topladığından söz etmiştir.³⁶²

*“...Hükümdarlığımın başlangıcında, saltanatımın ilk yılında... Hubuşkia’dan hareket ettim. Sugunia’ya Urartulu Arame’nin krali şehrine yaklaştım. Şehre hücum ettim ve ele geçirdim. Savaşçıların çoğunu kılıçtan geçirdim. Ganimetleri topladım. Şehrinin önünde, kesilmiş başlardan bir sütun yaptım. Civardaki 14 şehri, ateşle yaktım. Sugunia’dan hareket ettim. Nairi ülkesinin Denizi’ne ulaştım...”*³⁶³

Urartu Devleti için Asur tehlikesi hemen hemen her kralın döneminde varlığını sürdürmüştür. Urartu krallarından olan Menua dönemine bakıldığı zaman Urartu

³⁵⁸Alparslan Ceylan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20, Kars, 2017, s. 525.

³⁵⁹Kaymakçı, Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos), s. 56.

³⁶⁰Ceylan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, s.525.

³⁶¹Reyhan-Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 132.

³⁶²Ceylan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, s.525.

³⁶³Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, s. 204.

ordusunu güçlendirmek, Urartu hakimiyetine karşı gelen toplulukları cezalandırmak ve Asur'a karşı gücünü arttırmak adına uygulanan toplu nüfus dağıtımına Karadeniz Bölgesi de dahil edilmiştir. Böylelikle Urartuların Karadeniz bölgesiyle ilişkileri başlamış olmuştur.³⁶⁴

Urartu tarihine genel olarak bakıldığında zaman, Doğu Anadolu, Transkafkasya ile Kuzeybatı İran ve başkent Tuşpa (Van) olmak üzere geniş bir alana yayılarak birçok şehir kurmuşlardır. Urartuların sosyal yapısının büyük bir kısmı çiftçi ve zanaatkarlardan oluşmaktaydı. Ekonomilerinin dayanağı savaş ganimetleri, tarım ve hayvancılıktı. Bu unsurların yanı sıra Urartuların bulundukları coğrafyada yer alan hammadde yataklarının kullanılması da ekonomiyi olumlu yönde etkilemekteydi.³⁶⁵

Kral Menua sayesinde Urartu Krallığı en güçlü ve en parlak dönemlerini yaşamıştır. Yaptığı faaliyetler dahilinde İran Azerbaycan'ına seferler düzenleyip Rizaiye ele geçirerek Manna Ülkesi ile etkileşime geçmiştir.³⁶⁶ Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan Taştepe Yazıtı'nda Kral Menua, Asurlular ile Manna Ülkesi için mücadele ettiğinden bahsetmektedir.³⁶⁷ Kral Menua, gerçekleştirdiği başarılar sayesinde Urartu Devletini üst seviyelere taşımıştır. Menua, bu başarılar dahilinde Melid Krallığı'nı vergiye bağlayarak Urartu vasalı haline getirmiştir. Asurluların önemli kentlerinden biri olan Musasir'i ele geçirerek Asur ekonomisini ve otoritesini de sarsmayı başarmıştır.³⁶⁸ Kral Menua, genişleme politikasını Asur ülkeleriyle sınırlandırmayıp güneyde Zapsuyu'nun ortasına, batıda Yukarı Fırat ve Fırat'ın kuzey kolu olan Karasu'nun sınırlarına ve kuzeyde Aras Nehri'ne kadar ulaşmayı başarmıştır. Elde edilen bu topraklar sayesinde Urartu Krallığı, güçlü bir yönetim anlayışına sahip olmuştur ve ülke vilayetlere ayrılarak bu vilayetlere valiler atanmıştır. Bu vilayetler arasında büyük yollar yapılarak merkezle bağlantı sağlanmıştır.³⁶⁹ Yine bu dönemde Van Ovası'nın su ihtiyacının giderilmesi için

³⁶⁴Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 56-58.

³⁶⁵Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, s. 72-73.

³⁶⁶Reyhan-Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 132.

³⁶⁷Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 59.

³⁶⁸Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 133.

³⁶⁹Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 59.

Gürpınar Ovası'ndan Van Ovası'na kadar uzanan Şamran Kanalı yapılmıştır. Kanalin belirli bölgelerine 14 tane yazıt yerleştirilmiştir.³⁷⁰ Kral Menua dönemine bakıldığı zaman gerçekten de Urartu Krallığı'nın ne denli yükselişe geçtiği, siyasi ve askeri yapılanmanın başarıyla sonuçlandığı görülmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Urartuların Karadeniz ile etkileşimi Kral Menua döneminde olmuştur. Urartu toprakları, kuzeyde Erzincan ve Erzurum yaylarına kadar uzanan bir noktadaydı. Bu sınırların daha yukarısında toprakları “Geçit Ülkesi” olarak adlandırılan Diauehi halkı yaşamaktaydı. Diauehi, Karadeniz’e ulaşan tüm yolları elinde tutan bir krallıktı. Kral Menua, bu yollara hakim olmak için kuzeybatıda seferler yaparak Diauehi üzerine seferler yaparak krallığını daha geniş alanlara ulaştırmayı amaçlamıştır. Diauehi’yi hakimiyet altına alan Menua, bu bölgedeki yolların güvenliğini sağlamak için bölgeye güçlü kaleler inşa ettirmiştir. Menua’nın Kuzey Anadolu’ya yaptığı seferlerin en temel amacı krallığın ekonomik gereksinimlerini gidermektir. Bu gereksinimleri de Kuzey Anadolu’nun doğal zenginliklerine ve verimli topraklarına ulaşarak elde etmek mümkündür.³⁷¹ Horasa’nın güneyinde bulunan Yazılıtaş yazıtında Kral Menua’nın Diauehi ülkesine yaptığı seferlerden bahsedilmektedir;

“Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü bir ülke olan Diauehi’ye karşı sefere çıktı- ve ülkeyi- dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, tanrı Haldi’nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: Diauehi ülkesini ele geçirdim. Krali şehir Şaşilu’yu savaşla ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şaşetin –ele- ülkesine Zua şehrine kadar ulaştım. Utuha şehrini.... Menua der ki: Diauehi’nin kralı Utupurşini önüme çıktı ayakları- ıma- kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönerek esirleri tümüyle serbest bıraktı... Minua der ki: ..Oradan iki kral –yani- Baltu –lhe- boyunun ülkesinin ki ve Haldiriu şehrinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua derki: Her kim bu yazıtı tahrip

³⁷⁰Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 133.

³⁷¹Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 59-60.

ederse, her kim suç işlerse, her kim başkasına bunları yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler... ”³⁷² Kral Menua, Diauehi’ya gelerek ülkeyi fethetmiştir, ülkenin topraklarını ve kalelerini ateşe vermekle kalmayıp harca bağlamıştır.

Kral Menua’dan sonra oğlu I. Argişti’nin de Diauehi Krallığı’nı hakimiyet altına alarak bölgeden kadın ve erkek esir aldığı, büyük ve küçük baş hayvan aldığı ve vergilendirdiği bilinmektedir. I. Argişti’nin yıllığı olarak adlandırılan Horhor yazıtları ve kopyalarında bu vergilendirilmeden;

“...Diauhi ülkesinin krali Zua şehrini yaktım. Zua şehrinde bir yazıt diktim. Aşqalaşi ülkesine doğru, ülke kapısından (?) geçtim. 105 kaleyi yerle bir ettim –ve- 453 şehri yaktım. Oradaki üç kaleyi ele geçirdim. (ve onların) halkını benim ülkeme kattım: Qada ülkesini, Aşqalaşi ülkesini –ve- Şaşılı şehrinin ülkesini, 15 (?). 181 delikanlı, 2734 erkek, 10 (?). 604 kadın, 4426 at, 10 (?). 478 büyük baş hayvan, 73770 küçükbaş hayvan- sürüp çıkardım-. 4 kral hadım ettirdim (?).... Yerlerine valiler atadım. Diauhi’nin kralını esir ettim. Haraç -ödemesi koşulu- ile yaşamını bağışladım. Diauhili Argişti’ye bu harcı verdi: 41 mina saf (?) altın, 37 mina gümüş, ...10.000 mina bakır, 1000 binek, 300 büyük baş hayvan, ...0.000 küçükbaş hayvan. Bu haracı ...Diauhi –ülkesi- ne her yıl versin diye buyurdum: ...mina saf (?) altın, 10.000 mina bakır, ...-baş- boğa, 100- baş- inek, 500 –baş- koyun, 300 binek... ”³⁷³ Diauehi ülkesi, Urartu Krallığı için her zaman hakimiyet altına alınarak, bölgenin yeraltı ve yerüstü kaynaklarını elde edebilecekleri bir bölge olmuştur.

Urartu Krallığı’nın kuzey seferlerinden biri de Qulha Ülkesi’ydi. Qulha’nın varlığından söz eden eski belge M.Ö. 764’te kral Sarduri dönemine ait bir yazıttır. II. Sarduri’nin seferlerini içeren bu yazıtta “Qulha” isimli ve kuzeyde yer alan bir ülkeden ve halkından bahsedilmektedir;

³⁷²Veli Ünsal, “Urartu Krallığı’nın Kuzeybatı Seferleri”, *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.5, Trabzon, 2008, s. 17.

³⁷³Ünsal, “Urartu Krallığı’nın Kuzeybatı Seferleri”, s. 21.

“....Sarduri der ki: *Qulha ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve ülkeyi ...Qulha ülkesinin tahkimatlı kralı İldamuşa'ı güç kullanarak ele geçirdim ve halkını yaktım....*”³⁷⁴

Urartular'a ait yazılı belgelerde Kral II. Sarduri'nin, Qulha ülkesi üzerine gerçekleştirdiği seferlerden söz edilirken;

“... *Qulha ülkesine karşı sefere çıktım. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Huşa ülkesinin (=bölgesinin) kralı Haha'yı ve halkını orada esir aldım, onları sürgün ettim ve kendi ülkeme yerleştirdim...*”³⁷⁵

Yine bu seferi içeren başka bir yazıt olan Van Kalesi, Analıkız Yazıtında ise;

“...*Tanrı Haldi'nin tanrısal büyüklüğü ile ben gizli depoya el koydum. Erkek ve kadınları esir ettim ve oradan bir sürü (?) sığır getirdim.*”³⁷⁶ Şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bu yazıttan hareketle Urartu Krallığı'nın Qulha'yı hakimiyet altına aldığını söyleyebiliriz.

Kral II. Sarduri'nin baskın yaptığı ve Qulha Ülkesinin hakimiyetinde olan İldamuşa isimli bir bölgeden de bahsedilmektedir; “*İldamuşa kenti, Kulhai halkının kralı olan ...'nın krallık şehri...*” Tüm bu bilgiler dahilinde II. Sarduri dönemine ait yazıtta yer alan “*İldamuşa*”nın Qulha'ya bağlı bir yer olmamakla birlikte Qulha kültürünü benimsemiş ya da bir sınır derebeyliği olması ihtimali bulunmaktadır. İfade edilen bu bilgilere rağmen Urartu Krallığı'nın Qulha Ülkesi'nin merkezi haline gelmiş Phasis Nehri'ne kadar gelebilmiş olmaları mümkün görünmemektedir. Çünkü bu yazılı belgelerde Urartular'ın Karadeniz'i gördüğüne dair bir betimleme, belirti ya da ifade bulunmamaktadır. Ayrıca Urartular'ın Karadeniz gibi bir denizle karşılaşsalardı böylesine bir olayı kesinlikle yazılı bir belgeye kaydederlerdi. Urartu dili ve tarihi araştırmacıları ve batı tarihi araştırmacılarına göre Kolkhis'tir. Bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalara göre Qulha ülkesi yani Kolkhis'in merkezi sisteme kavuşması bilindiği gibi Pers ve Yunan toplumları dönemine tekabül

³⁷⁴Mutlu, “Antikçağ Kolkhis'te Boğa Figürü”, s. 71.

³⁷⁵Ahmet Mican Zehiroğlu, “M.Ö. 8. Yüzyıl Urartu Belgelerinde Kolha”, *Skani Nena Dergisi*, Laz Kültür Derneği, S.1, 2009, s. 5.

³⁷⁶Mutlu, “Antikçağ Kolkhis'te Boğa Figürü”, s. 71.

etmektedir.³⁷⁷ Qulha, daha sonraki dönemlerde bölgeye ev sahipliği yapacak olan Yunan ticaret kolonileri tarafından “Kolkhis” olarak adlandırılacaktır. Diauehi ve Qulha’dan elde edilen ganimetler Urartu Krallığı’nın ekonomisini etkileyerek krallığın gelişmesini sağlamıştır. Ancak yazılı ya da arkeolojik verilerin kısıtlı olması sebebiyle bu iki bölgeyle Urartu Krallığı arasında ticaret var mıydı ya da ticari bağlamda nasıl bir ilişki vardı bilemiyoruz.

M.Ö. 714 ile 707’de Urartu Krallığı, I. Rusa ve II. Argiştı dönemlerinde Kimmerlerle mücadele etmişlerdir. Kimmer saldırıları sebebiyle başkent Tuşpa’ya dönerek birliğinin bir kısmını şehre bırakan kral I. Rusa, Kimmerlerle savaşmak için kuzey sınırlarına gelerek ülke bütünlüğünü muhafaza etmeye çalışmıştır. Urartu Krallığı’nın her döneminde olduğu gibi I.Rusa devrinde de Asur etkisi devam etmekteydi. Asur tehlikesine karşı kral I. Rusa, başta Phryg kralı Midas ile Tabal kralı Ambaris olmak üzere Anadolu’da bulunan yerel krallıklarla Asur’a karşı birlik oluşturmuştur. Oluşturulan bu birlik, Kuzey Suriye’de yer alan Asur vassal krallıklarını isyana teşvik ederken Kral Midas, Asur’un Que (Çukurova) kentine saldırılar düzenlemiştir. Tüm bu saldırılar üzerine Asur kralı II. Sargon Urartular’ın ve Phrygler’in üzerine saldırıya geçerek bu iki devleti etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Urartular, güneyde Asurlular ile mücadele ederken kuzeyde de Kimmerler tarafından istilaya uğramışlardır. I. Rusa, tüm bu saldırıları kırmak ve durdurmak adına her ne kadar Ermenistan’da yer alan Sevan Gölü civarına kaleler ve şehirler kursa da saldırılara engel olamamıştır. Urartular’ın kuzeydeki bu mücadelesinden haberdar olan Asur kralı II. Sargon bu durumu fırsat bilerek Urartu Krallığı üzerine sefer düzenlemiştir ve Kuzey Suriye’nin hakimiyetini elde etmeyi başarmıştır. Kral II. Sargon ’un bu hakimiyetini kabullenemeyen I. Rusa intihar etmiştir. I.Rusa’dan sonra Urartu tahtına oğlu II. Argiştı geçmiştir. II. Argiştı de babasının yönetimini izlemiştir. II. Argiştı’nin M.Ö. 714-685 yıllarını kapsayan bu hakimiyet devrinde ekonomik ve siyasal politika izlenerek Urartu Krallığı yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde Asur Devleti’nde yaşanan iç kargaşa, II. Argiştı’nin Urartu Krallığı’nın refah seviyesini arttırmasını sağlamıştır ve kentler yeniden

³⁷⁷Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, s. 3.

kurulmuş, şebeke kanalları onarılmış, bağlar, bahçeler yeniden canlandırılarak Urartu Krallığı, Batı Asya'nın en önemli gücü haline getirilmiştir. Yapılan bu yeniden canlanmayla beraber Urartu Krallığı, tehlike arz eden Kimmer saldırılarına karşı da tetikte beklemiştir. Kral II. Arğişti, Urartu ülkesini Kimmer saldırılarına karşı savunarak sınırlarını güvenli hale getirerek bağımsızlığını korumayı başarmıştır.³⁷⁸

M.Ö. 685 ila 645 yıllarında Urartu tahtına II. Rusa geçmiştir. II. Rusa, Urartu'nun güneydoğusunda yer alan Manna Ülkesi'nden ve Halitu'dan insanlar getirerek Urartu topraklarına yerleştirip iskan politikası uygulamıştır. Halitu şehri lokalizasyon itibarıyla Doğu Karadeniz'in iç kesimlerine yerleştirilmektedir.³⁷⁹ Bu lokalizasyona göre Urartular'ın Halitu'ya ulaşabilmesi için Erzincan/Altın-tepe-Kelkit veyahut Erzurum-Bayburt güzergahından Gümüşhane ve çevresinden geçebilme zorunluluğu bulunmaktaydı. II. Rusa devrinde, Kelkit Vadisi'nin doğusunun Kimmer etkisinde olduğu ifade edilebilir.

Urartu Krallığı'nın, M.Ö. 609'dan sonra İskitler tarafından ele geçirildiği düşünülmektedir. Urartu Krallığı'nın hangi tarihe kadar ayakta durduğuyla alakalı elle tutulur bir kanıt bulunmamaktadır. İskitler'in Orta Anadolu'ya yönelmesiyle birlikte Urartu toprakları M.Ö. 6. Yüzyılda Medler'in hakimiyetine geçmiştir. Urartu Krallığı, güneyinde yer alan Asur İmparatorluğu ile mücadele ederken yeni yaşam sahası da oluşturmaya çalışarak Doğu Anadolu ile Kafkaslar 'da siyasal ve ekonomik gücünü arttırmayı amaçlamıştır. Böylelikle Urartu Krallığı hem Asur tehlikesinden uzak alanlarda yeni yerleşim alanları kazanmış hem de besin ihtiyacını gidermiştir. Aynı zamanda krallığın bulunduğu yüksek dağlık araziden özellikle de güneyde süreklilik kazanmış Asur tehdidi olan yolların yerine kuzeyde deniz bağlantısı da bulunan farklı bir yol ağı oluşturmaya çalışılmıştır. Bu izlenen politika sayesinde Urartu Krallığı, kuzeyde yer alan birçok ülkeye sefer yapmıştır. Ancak krallığın Doğu Karadeniz'e ulaştığını kanıtlayacak arkeolojik verilere henüz ulaşamamıştır.³⁸⁰

³⁷⁸Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 61-62.

³⁷⁹Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, s. 45.

³⁸⁰Kaymakçı, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, s. 61-62.

Urartular'ın Doğu Karadeniz'e ne kadar ilerlediğini kanıtlayacak arkeolojik veri olmasa da yazıtlardan ve bölgeler arası yapılan siyasi ve kültürel alışverişten hareketle bazı öğeleri yorumlamak mümkündür. Urartu Krallığı, kurulduğu bölge itibarıyla yüksek dağlar arasında kalmış bir kara devleti konumundaydı. Bu da krallığın deniz ile bir bağlantısı olmadığını göstermektedir. Krallığın, batısında Fırat Nehri, güneyinde Kommagene, kuzeyinde Çıldır Gölü ile Gökçe Göl ve doğusunda Urmiye Gölü'nün yer alması deniz ile bağlantısını kesmekteydi. Bu yüzden Urartu Krallığı, Akdeniz limanlarına ulaşabilmek için en azılı rakibi Asur Krallığıyla mücadele etmiştir. Hindistan, Afganistan, İran ve Kuzey Suriye güzergahından gelen ve en önemli ticari eşya olan kalya, değerli taşlar, fildişi, kokular ve çeşitli baharatları elde etmek için Akdeniz limanlarına ulaşılması şarttı. Bu mallara ulaşabilmek için Akdeniz limanlarını hakimiyet altına almak lazımdı. Akdeniz limanlarının egemenliği için ise Kuzey Suriye kilit bölgeydi. Urartu Krallığı, bu bölge için Asur Krallığı'yla mücadele etmiştir. Urartu Kralı II. Sarduri'nin M.Ö. 743'te Kommagene'de Asur Kralı Tiglat-Pileser ile yaptığı mücadelede yenilmesi, Urartu Krallığı'nın Akdeniz limanlarını kullanması ve yaralanması ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır. Tüm bu durum Urartu Krallığı'na özgü bronzdan yapılmış çeşitli silah, takı vb eşyanın Orta Anadolu'dan ya da Trabzon limanından, Ege'de yer alan Samos Adası'na ve Akdeniz ülkelerine ihraç edilmesi zorunluluğunu meydana getirmiştir. Bu ihracat yolu, akademi dünyasında tartışmalara sebep olmuştur. R.D. Barnett'e göre; Urartu Krallığı, kral Menua döneminden itibaren batı ile ticari münasebetlerini Doğu Karadeniz üzerinden gerçekleştirmiştir. Barnett ile aynı fikre sahip olan Oktay Belli; özellikle Samos Adası'ndaki bronzdan döküm tekniğiyle yapılmış çingirak, kazan tutamacı, at koşum takımı gibi Urartu ihraç mallarının Karadeniz üzerinden Ege Dünyası'na ulaştığını savunmaktadır. Oktay Belli ve Gündoğ Kayaoğlu, Urartu Krallığı, ürettikleri malları Trabzon'u Miletoslular'ın kolonize etmesinden sonra Ege Dünyası'na gönderdiğini ancak bu ticareti içeren yazılı belgelerin bulunmamasından dolayı Urartular'ın ihraç ettiği ürünlere karşılık Miletoslular'dan ne çeşit ürünler alındığının bilinmediğini savunmaktadırlar. Zimansky ise; Urartu dönemindeki yol şebekesini içeren haritasında, Karadeniz'e Erzurum-Bayburt-Gümüşhane üzerinden bir yolla

ulaşıldığını ve Karadeniz’den iç kısımlara doğru bir ana yol hattının olduğunu ifade etmektedir. Altan Çilingiroğlu, ilk başlarda metal işçiliğinde çağdaşlarından ileri bir seviyede olan Urartu Krallığı’nın ürettikleri ürünlerin batıya ulaşmasında Doğu Karadeniz limanlarının kullanılmadığını, sadece üretilen eşyaların yapımında Doğu Karadeniz’in yeraltı kaynaklarından yararlanıldığını belirtmiştir. Ancak daha sonra fikirleri değişen Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı’nın batı dünyasıyla oluşturduğu ticari etkileşimin, farklı dönemlerde Al Mina, Tarsus vb. Doğu Akdeniz limanlarının da kullanıldığını böylece Urartu Krallığı’nın hem Doğu Karadeniz hem de Akdeniz ticaret bağlantılarını elinde tuttuğunu savunmuştur. Urartu Krallığı’nın kuzey batı ile kuzey doğuya yayılımı ne yazık ki çözüme kavuşmuş bir konu değildir. Bu konunun çözüme kavuşamamasındaki ana etken tabi ki de Urartu Krallığıyla alakalı yazılı ve arkeolojik veri yetersizliğidir. Bu sahada bugüne kadar yapılan arkeolojik araştırmalarda, Urartu Krallığı’nın siyasi, kültürel ya da ekonomik hakimiyet kurduğunu gösteren bir kanıt rastlanmamıştır.³⁸¹ Özellikle bölgenin sahip olduğu yeraltı kaynakları göz önünde bulundurularak Urartular’ın Karadeniz ile sürekli bir etkileşim içinde olduğu düşünülmektedir.

Urartular, hakimiyet kurdukları Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran’da M.Ö. 1.binin başından M.Ö. 600’in sonuna kadar var olmuşlardır. Urartular bu var oldukları süre zarfında sürekli olarak Asur Devleti ile mücadele etmişlerdir. Asur Devletinden kendilerini korumak amacıyla büyük kale ve sur duvarları yaparak bu şehirlerin içine büyük depo binaları inşa etmişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Urartular’ın ekonomisi tarım, hayvancılık ve madenciliğe dayanmaktaydı. Bu sebeple de Urartu ekonomisinin ne denli ticarete dayandığına dair yeterli bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Urartu yerleşimlerinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Phrygler’e ait çanak-çömlek bulunması diğer kültürler ile alışveriş yapıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Urartu şehirleri ticaret merkezi olmaktan uzaktı bu da hangi ürünü ne şekilde ihraç ya da ithal ettiklerini bilmemizi engellemektedir. Fakat Urartu askeriyesinde bulunan atların ihraç edildiği bilinmektedir. Urartular, bulundukları coğrafyanın verimliliğini değerlendirdikleri

³⁸¹Çiğdem, “Eskiçağ ’da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü”, s. 134-136.

için at yetiştiriciliğinde komşu bölgelerden daha ileri seviyedeydi. Komşu çevreler de bunun bilincinde olarak Urartulardan ordularına gerekli atları temin edebilmişlerdir. Urartuların daimi tehlikesi Asurlular da at ve at yetiştiricisi ihtiyacını Urartulardan gidermiştir.³⁸²

Doğu Karadeniz bölgesini genel manada değerlendirecek olursak çalışmamızda daha önceden bahsetmiş olduğumuz Khalybler, Mossynoikoslar gibi kavimler bilindiği üzere M.Ö. 1. Binde yani Demir Çağı'nda Doğu Karadeniz bölgesinde varlık göstermişlerdir. Bu toplumların her ne kadar iktisadi ve zirai hayatı birbirine benzerlik gösterse de bulundukları sınırlar dahilinde ticari bir etkileşim yaptıkları mümkündür. Bunun yanı sıra arkeolojik ve yazılı kaynaklar her ne kadar ticari anlamda bir sonuç vermese de İskitler ile Urartular'ın Doğu Karadeniz'de gösterdikleri faaliyetlere bakarak Karadeniz'in yeraltı ve yerüstü kaynaklarından, kültürlerinden ve sosyal yapısından yararlandıklarını söyleyebiliriz.

6.4. Yunan Kolonizasyon Çağı'nda Doğu Karadeniz'de Ticaret

M.Ö. 9. Yüzyılda Karadeniz kıyıları Yunanlar tarafından keşfedilmeye başlamıştır. Ama asıl kolonizasyon hareketleri M.Ö. 7-6. yy. itibaren gerçekleşmiştir. Kolonizasyon toplumunun Karadeniz'de varlık göstermesini beş yerleşim yeriyle tanımlayabiliriz. İlk kez Karadeniz'de bulunan Berezan yerleşimini kurmuşlardır. Daha sonraları Miletoslular, Kırım ve Taman Yarımadasındaki Taganrog yerleşimi ile Gorgippia'yı kurarak koloni-kent faaliyetlerinin ilk dalgasını gerçekleştirmişlerdir. Koloni-kent hareketleri zamanla artış göstermiştir ve ikinci ile üçüncü aşamada Nymphaeum, Hermonassa, Kepoi, Theodosia gibi yerleşimler kurulmuştur.

Karadeniz bölgesinde gerçekleşen yerleşim dalgasının ilk evreleri keşif gruplarının bu bölgeye yaptığı gezilerle olmuştur. İlk başlardan keşfetmek için gelen gruplar bir zaman sonra bölgeyi gözden geçirip apoikia³⁸³ kurmaya karar

³⁸²Hemiş, “İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi”, s. 109-112.

³⁸³Apoikia: Evden uzak, yurttan uzaktaki ev anlamına gelmektedir. Bk. Akın Temür, “Karadeniz'de Grek Kolonizasyonu ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 668.

vermişlerdir. Karadeniz, tarım, maden, balıkçılık, kereste vb. açısından oldukça verimli bir bölgeydi. Bu yüzden bölgede kurulan apoikianın temel sebebini ekonomiye dayandırabiliriz. Balıkçılık, Karadeniz'in en birincil ekonomik kaynakları arasında yer almaktadır. Bölgenin denizinde bulunan bol balık ve balıkçılık yapılması Yunanlar için ilgi çekici olmuştur. Karadeniz, mersin balığı, dikenli kalkan, mezgit, kaya balığı, kefal, vatoz gibi balık çeşitleri açısından zengin bir denize sahiptir. Balık çeşitliliğinin yanısıra balıkların işlenmesi de önemli bir unsurdur. Çünkü deniz ticaretinde kullanılan balık tuzlama ve balık yağı ürünleri önemli bir yere sahipti. Bu yüzden de Karadeniz, deniz tüccarları tarafından tercih edilen bir bölge olmuştur. Maden kaynakları açısından da zengin olan Karadeniz'de bulunan Ordu-Hisarbaşı'nda bakır madeni, Ordu-Fındıklı taraflarında altın, Rize-Latum bölgesinde demir, altın, gümüş ve bakır madeni, Giresun'da gümüş, kala ve demir madeni, Trabzon'da gümüş ve demir kumları bulunmaktadır. Ekonomik unsurlardan olan kereste de Karadeniz'de bolca rastlanan bir üründü. Sinope ve Amisos kereste üretiminde önemli merkezlerdendi. Kereste ve diğer ürünler bu bölgeden Yunan anakarasına ithal edilen ürünlerdendir.³⁸⁴ Bölgeye yapılan denizaşırı seferler sonucunda Karadeniz önemli bir konuma sahip olmuştur. Bunun yanısıra bölgenin hammadde açısından zengin olması ve bu bölgeye gelerek koloni kuran toplumlar maden, kereste, balık vb. ürünleri halihazırda elde ederek deniz vasıtasıyla diğer bölgelere aktarmıştır. Bölgede gerçekleşen bu hareketlilik ile Yunan kolonizasyon döneminde Karadeniz bölgesi de diğer bölgeler gibi uluslararası ticarete aktif bir rol oynamıştır.

6.4.1. Büyük Kolonizasyon Hareketleri (M.Ö. 750-550)

M.Ö. 8. Yüzyılın ortalarında Yunan anakarasında meydana gelen iç kargaşa, siyasal bozukluklar, ekonomik çöküntüler, Lidya Krallığı'nın, İon kent devletlerinin Anadolu'yla yaptığı ticarete engel olması ve en çok da anakarada meydana gelen nüfus artışı sebebiyle Ege Denizi'ni aşarak elverişli topraklara yerleşmişlerdir.³⁸⁵

³⁸⁴Betül Akkaya, *Antik Çağ'da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2018, s. 20-21.

³⁸⁵Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 154.

Aslında eskiçağ tarihi yazınında “Büyük Kolonizasyon Dönemi” olarak yer alan; Ege, Marmara, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında varlık gösteren kolonilerin kurulduğu M.Ö. 750-550 yılları arasında 200 yıllık bir zaman dilimidir. Yunan kolonileri, genel olarak bulundukları kentin merkezinden uzak, denizaşırı yerlerde varlık göstermişlerdir. Bu dönemde geniş bir coğrafyaya yayılan Eski Yunanların kurdukları koloniler, anakaradan bağımsız birer siyasal ve toplumsal kent-devlettir. Büyük Kolonizasyon Dönemi’nden önce M.Ö. 9.yüzyılda Kiklad Adaları ile Euboia Adası’ndan gidenler Kuzey Suriye’de yer alan Orontes (Asi) Nehri’nin ağzındaki Al Mina’ya yerleşmişlerdir. Böylelikle Yunan ürünleri olan yağ, şarap, geometrik şekilli vazolar vb. Akdeniz’e gelmeye başlamıştır. Bu bölgeden de fildişi, altın, köleler vb. Yunan kentlerine götürülmüştür.³⁸⁶ Yunanistan, Samos ve Lesbos gibi adalarda yaşayan Yunanlar ilk kolonizasyon hareketini başlatanlardır. Euboia Adasında bulunan Eretria ve Khalkis kentleri ve Peloponnesos’un kuzeydoğusunda bulunan Korinthos kenti kolonizasyon hareketlerinde en aktif topluluklardır. Batı Anadolu’daki Miletos, Phokaia ve diğer İon kentleri koloniler kurmaya başlamıştır. Yunanistan halkları için en çekici görünen yerler arasında Güney İtalya ve Sicilya da yer almaktaydı bu sebeple kolonizasyon hareketlerini bu bölgelere de yapmışlardır. Buraya kurulan koloni çokluğundan dolayı bu bölge zamanla “Megale Hellas” (Büyük Yunanistan) olarak anılmıştır (Harita 7). Güney İtalya ile Sicilya’da yer alan en önemli koloniler ise; Naksos, Kyme, Sybaris, Zankle, Syrakusai, Taras, Kroton, Metapontion’dur. Güney İtalya’da oluşturulan ilk ticari merkez, Euboialıların kurduğu Pithekusai’dır. Ancak Pithekusaiemporion³⁸⁷ niteliğinde olduğu için ilk koloni Pithekusai’nin hemen karşısında yer alan Kyme’dır. Daha sonra Sicilya vb. bölgelerde kurulan kolonileri de yine Euboia Adası’ndan gelenler kurmuştur³⁸⁸ (Harita 2).

³⁸⁶Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 66.

³⁸⁷Emporion: Ticari amaçla kurulmuş olan pazar yerleri ya da küçük ticari merkezler için kullanılan terimdir. Bkz. Betül Akkaya, *Antik Çağ’da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, s. 10.

³⁸⁸Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 67.

İonia'nın en önemli kentlerinden olan Miletos, 90'na yakın koloni kurduğu düşünülmektedir. Orta Yunanistan'dan gelen Megaralılar ise Byzantion (İstanbul), Kalkhedon (Kadıköy) vb. kolonileri kurmuştur. Herodotos Kalkhedon halkından; *"Bu Megabazos, Hellespontoslulara unutulmaz bir hatıra olarak, tarihe geçecek bir söz bırakmıştır. Bizans'ta bulunduğu sırada, Khalkedonluların kentlerini Bizanslılardan on yedi yıl önce kurmuş olduklarını öğrenmişti; bunun üzerine Khalkedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini söyledi; gözleri kör olmasaydı, ellerinin altında bu kadar güzel bir yer dururken gidip o kadar güzel olmayan bir yeri seçmezlerdi. - Bu Megabazos, Hellespontos bölgesinde kaldığı sürece, Med egemenliği dışında kalmış olan sitelere de boyun eğdirmiştir."*³⁸⁹ Şeklinde bahsetmiştir.

Tarihi verilere bakıldığı zaman Propontis 'de (Marmara) bulunan çoğu koloni Miletos ile Megara tarafından kurulduğu görülmektedir. Propontis 'in en eski kolonisi Kyzikos'u (Erdek) Miletoslular, M.Ö. 8. Yüzyılın ortalarında kurmuştur. Fakat Kyzikos, Kimmerler'in M.Ö. 7. Yüzyılın ilk yarısında yaptıkları saldırılar sonucunda yıkılmıştır ve daha sonra M.Ö. 670'te tekrardan kurulmuştur. Erythrai ile Miletos ortak olarak Priapos (Kemer) kolonisini oluşturmuştur. *"Priapos, deniz kıyısında bir liman kentidir. Bazıları onun, Abydos ve Prokonnesos'u da kolonize etmiş olan Miletos'lular tarafından, diğerleri de Kyzikos'lular tarafından kurulduğunu söyler. Kent adını orada kutsanan Priapos'tan almıştır. Onun kutsanması Korinthos dolayındaki Ornea'dan getirilmiştir. Dionyos'la bir Nympe'nin oğlu olarak bilinen bu tanrının kutsanmasına halk rağbet etti, çünkü ülkeleriyle, çevrelerindeki Parion, Lampsakos gibi komşu topraklar da zengin bağlarla kaplıydı. Kserkes, Lampsakos'u bağlarla donatılması için Themistokles'e verdi. Priapos daha sonraları halk tarafından tanrı olarak kabul edildi. Bu nedenle Hesiodos onu tanımaz. O, Orphanes, Konisalos, Tykhon ve diğerleri gibi olan Attika tanrılarına benzer."*³⁹⁰

³⁸⁹Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV/144, s. 340.

³⁹⁰Strabon, *Geographika*, XIII.1/12, s. 102.

Miletoslular'ın, Propontis'te kurulan Limnai, Perkote, Kardia, Kolonai, Zeleia, Prokonnesos, Rhyndakos'un kıyısında yer alan Apollonia ile Daskyleions, Arisbe'nin kuruluşunda payı bulunmaktadır. Megaralılar ise Selymbria (Silivri), Kalkhedon (Kadıköy), Astakos (İzmit) ve Byzantion'u (İstanbul) kurmuştur. Megaralılar ile Boiotialılar ortak bir koloni oluşturmuşlardır. Bu koloni, Herakleia Pontike'dir (Karadeniz Ereğlisi). Herakleia Pontike'nin başında bulunan Gnesiolokhos isimli yönetici kolonistler, buradaki yerli halkı köle (maryandi) yapmıştır. Herakleia'da demokratik anayasa uygulanmaktaydı. Fakat kurulduktan bir süre sonra meydana gelen bozulmalar neticesinde soylular (gnorimoi), halkın oluşturduğu lider tarafından sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde bulunanlar bir araya gelerek kent devletindeki bu demokratik yönetime son vererek Herakleia'da kısıtlı bir oligarşik düzen kurulmuştur. Megaralılar, Samosluların Perinthos'ta (Marmara Ereğlisi) koloni kurlmalarını engellemeye çalışmıştır fakat bu mücadelelerde başarısız olmuşlardır ve M.Ö. 602'de Samoslular, kolonisini kurmuştur.³⁹¹ Strabon, Miletoslular'ın oluşturduğu Abydos (Aydos) kolonisinden şu şekilde bahsetmiştir;

*“Abydos (Aydos), Miletos'lular tarafından, Lydia Kralı Gyges 'in izniyle kurulmuştur. Bunun için burası ve Troia Bölgesi onun egemenliğindeydi ve burada Dardanos yanında Gygas denilen bir burun vardır. Abydos, Propontis'le Hellespontos 'un ağzındadır ve Lampsakos'la İlion'dan aynı uzaklıktadır, yaklaşık olarak yüz yetmiş stadion kadar...”*³⁹² M.Ö. 7. Yüzyıla bakıldığında Anadolu'nun güney kıyılarında az miktarda koloni bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde Rhodos bölgesinden gelen Dorlar, Phaselis'i (Tekirova), Samoslular ise Kelenderis'i (Aydıncık) ve Nagidos'u (Bozyazı) kurmuştur. Rhodoslular ise Phaselislerle beraber Soloi'u (Mersin/ Mezit) kurmuştur. Anakent ile koloni kent arasında ekonomik ve dinsel bir bağ bulunmaktaydı. Ancak koloni kenti anakentten bağımsız ve özgürdü, bu da kendi anayasası, yönetici sınıfı, sosyal dengesi olduğunu göstermekteydi. Bu durumda her koloni kenti birer kent-devleti (polis) niteliğindeydi. Ticari amaç gütmek için kurulan

³⁹¹ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 70.

³⁹² Strabon, *Geographika*, XIII.1/22, s. 108.

emporion ise koloni kentinden daha küçük ve siyasi özerkliği olmayan bir yapıya sahipti. Büyük Kolonizasyon Döneminde meydana gelen koloni hareketleri iki evrede gerçekleşmektedir. İlk olarak M.Ö. 750-650 arasında gerçekleşen kolonizasyondur. Bu dönemlerde sınırlı sayıda kent bulunmaktaydı. Euboia Adası'nda bulunan Eretria ve Khalkis ile Megara ve Korinthos'dan hareket eden kolonistler, Sicilya, Güney İtalya ve Khalkidike Yarımadası'na yerleşmişlerdir. Daha sonra ise M.Ö. 650-550 arasında gerçekleşen kolonizasyon döneminde ise çok fazla koloni görülmüştür. Bu dönemde Ege'nin kuzeyinde bulunan Çanakkale, Trakya, Marmara ve Karadeniz bölgesinde oldukça fazla koloni-kent hareketi gerçekleşmiştir. Bu bölgelerin yanı sıra Fransa, Kuzey Afrika ve İspanya'da da koloni kurulduğu bilinmektedir.³⁹³

İonlar; Lampsakos (Lapseki), Thasos (Taşöz), Kios (Gemlik), Myrleia (Mudanya) gibi bölgelerde kolonilerini kurmaya başlamıştır. İonlar öncelikle Çanakkale Boğazı ve Marmara sahillerine gelerek bu bölgelerde iskan ettikten sonra istikameti Karadeniz'e çevirmişlerdir. Kolonistler, genellikle çift limana sahip yarımadaaları tercih etmişlerdir. Marmara bölgesi ise Ege ile Karadeniz arasında bağlayıcı bölge olduğu için önem arz etmekteydi. Özellikle Miletoslular, boğazlardan geçerek Karadeniz limanlarını kullanıp doğuyla bağlantıya geçmeye çalışmıştır³⁹⁴ (Harita 3).

Strabon, Miletos'luların kolonizasyon hareketini “*Pontos Eukseinos'un (Karadeniz) her tarafı, keza Propontis (Marmara Denizi) ve diğer birçok bölge Miletos'lular tarafından kolonize edilmiştir.*”³⁹⁵ Şeklinde ifade etmiştir. Bu kolonileşme hareketlerinde Miletos, Karadeniz'de; Sinope (Sinop), Kerasos (Giresun), Amisos (Samsun), Trapezous (Trabzon) gibi bölgelerde varlık göstermiştir (Harita 1). İon kentleri, çağının en önemli ticaret, bilim, sanat ve kültür merkezini oluşturmuştur. Doğu ile Batı Akdeniz'de ve Karadeniz'de kurulan

³⁹³Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 71-72.

³⁹⁴ Afif Erzen, “Eskiçağ Tarihinde Marmara Denizi ve Boğazlar”, *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I*, Ayı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1972, s. 59.

³⁹⁵ Strabon, *Geographika*, XIV.1/6, s. 188.

koloniler ile Ionlar'ın arasında sadece ekonomik değil kültürel ve sosyal etkileşim de yaşanarak sosyo-kültürel zenginlik yaşanmıştır. Farklı kentlerle temasa geçen Ionlar, mimari, heykel, seramik vb. alanlarda gelişerek sanatsal eserler ortaya çıkarmışlardır.³⁹⁶

Daha önce de belirttiğimiz gibi Karadeniz'de koloni kentlerinin meydana gelmesi Miletoslular'ın bu bölgeyi tercih etmesiyle gerçekleşmiştir. Miletoslular'ın Karadeniz'i tercih etmesinin en temel sebeplerin biri Lydia Krallığı'nın İonia'nın doğusunda olmasıydı. Bu durum İonia'nın çevre bölgelerle ticaret yapmasını engellemekteydi. Yunan kolonistler, Pontos 'un yerli halkından çekindikleri için koloni kenti kurmakta bir hayli zorlanmışlardır.³⁹⁷ Herodotos, bu durumu şöyle aktarmıştır;

“...Savaşta esir aldıkları zaman, bunların yüz tanesinden birini kurban ederler, ama hayvanlar için yapılan töreni yapmazlar. Başının üzerine şarap serperler, kafayı bir lenger üzerinde keserler, lengeri odun bağlarının tepesine taşıyıp içinde bulunan kanı palanın üzerine boşaltırlar. Yukarıda olan budur; o sırada aşağıda, kutsal tepeciğin yanında şu tören yapılır: Kurban edilen adamların sağ kollarını elleriyle beraber omuz başlarından keserler, gökyüzüne doğru fırlatırlar, öbürlerini de kurban ettikten sonra giderler. Kol nereye düştüyse orada, gövde de bir başka noktada, olduğu yerde kalır.”³⁹⁸ Bu nedenle Karadeniz'e koloni kent kurmak kolay olmamıştır.

Miletoslular'ın bu bölgede kurdukları en önemli koloni Sinope'dir (Sinop). Sinope, iktisadi ve ticari açıdan Pontos Euxenios'un en zengin kentiydi. Pontos'un ilk koloni-kenti olan Sinope, tarım, hayvancılık, balıkçılık gibi faaliyetlerin yanı sıra amphora üretimi de yapmıştır. Bu amphoralara Ege ve Akdeniz dünyasının hemen hemen her bölgesinde rastlanılmaktadır³⁹⁹ (Fotoğraf 3).

³⁹⁶Reyhan- Cengiz, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, s. 154-155.

³⁹⁷Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 70.

³⁹⁸Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV/62, s. 309-310.

³⁹⁹Kamil Doğancı, *Antikçağ 'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları*”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 684.

Strabon, Sinope'nin balıkçılık alanında ikinci olduğunu belirtmektedir; *“Sinope, hem doğa hem de insanlar tarafından çok güzel bir şekilde süslenmiş ve bir yarımadaının üzerinde kurulmuştur berzahının her iki tarafında da iç ve dış limanları ve olağanüstü iyi palamut dalyanları bulunur... Sinope'lilerin balıkçılıkta ikinci, Byzantion'luların da üçüncü olduklarını söylemiştim.”*⁴⁰⁰

Ayrıca Strabon, Sinope bölgesinin kereste bakımından zengin olduğunu da belirtmiştir; *“Hem Sinopitis'te”*⁴⁰¹ *ve hem de Bithynia'ya kadar uzana ve evvelce sözü edilen kıyının gerisindeki topraklarda gemi yapımı için olağanüstü elverişli olan ve kolaylıkla ihraç edilebilen kereste bulunur. Masa yapmak için kullanılan tahtayı bu ağaçlardan elde ederler.”*⁴⁰² Sinope kenti, gösterdiği gelişimlerin ardından Trapezus (Trabzon), Kotyora (Ordu) ve Kerasos (Giresun) gibi koloni kentler kurmuştur. Trapezus (Trabzon), Sinope'ye bağlı ve vergi ödeyen bir kentti. M.Ö. 6. Yüzyılda ise Amisos (Samsun), Sinope'nin hakimiyetini elinden almıştır⁴⁰³ (Harita 6).

Büyük Kolonizasyon hareketlerinin sonucunda Yunan toplumu büyük ölçüde ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere uğramıştır. Ekonomik açıdan meydana gelen değişimlerden biri koloni bölgelerden getirilen düşük maliyetli tahıldan dolayı anakentlerdeki tahıl tarımının önemini yitirmesi ile zeytinyağı ve şarap üretimine geçilmesidir. Yunanların ticaret toplumu haline gelmesi ile Akdeniz ve çevresinin “Hellenize” edilmesi durumu da kültürel açıdan meydana gelen değişimler arasında yer almaktadır. Anakentlerde tahılın önemini kaybetmesiyle beraber şarap ve zeytinyağı üretimine geçilmesi ve soyluların bu üretimde başarı elde etmesi ancak aynı başarıyı küçük çiftçilerin yakalayamaması ve borçlarının artmasıyla köle konumuna düşmeleri Yunan toplumunda ortaya çıkan sosyal bir değişimdir. Bir diğer sosyal değişim ise soylulardan başka burjuvazinin de zanaatkar, atölye sahibi olması ve tüccar olabilmesidir. Tüm bu değişimler olumsuz bir siyasal

⁴⁰⁰Strabon, *Geographika*, XII.3/11, s. 23.

⁴⁰¹Sinopitis- Sinopis: Sinope'lilere ait toprakları kapsayan bölgedir. Ayrıca bkz: Strabon, *Geographika*, s. 371.

⁴⁰²Strabon, *Geographika*, XII.3/12, s. 25.

⁴⁰³Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya- Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12.- M.S. 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 38-39.

yapıyı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde siyasal haklar toprak mülkiyetine dayandığı için iki grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan biri ekonomik sebeplerden dolayı küçük çiftçiler diğeri ise siyasi sebeplerden dolayı burjuvazilerdir. Burjuvaziler ekonomik olarak elde ettikleri gücü siyasi olarak da elde etmek istemekteydiler. Orduda da birtakım değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. Soylu atlılardan oluşan ordunun yerini ağır silahlı vatandaş ordusu almıştır. Soylulardan oluşan devlet sistemi artık vatandaş devleti olmuştur. Yani soy aristokrasisinin yerini para aristokrasisi almıştır.⁴⁰⁴ Kolonizasyon devrinin olumlu sonuçları olduğu kadar olumsuz sonuçları da olmuştur. Koloni kentlerin kurulduğu bölgeler siyasi, kültürel, sosyal açıdan ne kadar olumlu yönden gelişim gösterse de görüldüğü gibi kolonilerin anakentinde birçok olumsuz unsur meydana gelmiştir.

6.4.2. Karadeniz Bölgesi'nde Kolonizasyon Faaliyetleri

Karadeniz, tarihöncesi dönemlerden itibaren ilgi çeken bir bölge olmuştur. Tunç Çağı'na gelindiğinde de bu durum bu şekilde devam etmiştir ve Troya kenti için Karadeniz çekici bir alan olmuştur. Kuzey stepleri olan Karadeniz ve Orta Anadolu'nun yüksek ovalarından at, Kolkhis ve Kırım bölgesinden akik, Orta ve Kuzey Anadolu'dan bakır madeni, Kolkhis 'ten ise altın, kereste bakımından zengin olan Karadeniz'in Anadolu sahillerinden kereste ile tamamlanmış gemiler ve daha nicesi Troya kentinin ilgilendikleri ticari mallar arasında yer almıştır. Aslında Troya'yı değerli kılan ögeler arasında Karadeniz yer almaktadır.

Tezimizin konusu olan ve daha önce de belirttiğimiz gibi Yunanların ticari ve koloni kurma amaçları ile yeni rota arayışına girmeleri onları Karadeniz'e yöneltmiştir. Troia'nın Çanakkale Boğazı kıyısında yer alması, Yunanlıların yeni güzergahlar belirlemesine engel teşkil etmesi sorunu Troya Savaşı'nın ekonomik ve ticari yönünü göstermektedir. Öyle ki Troya için Kuzeydoğu Ege'de yapılan deniz ticareti önemli bir ekonomik kaynaktı. Ege Denizi ile Karadeniz arasında ticaret yapan deni tüccarları da Troia 'da konaklamak ve krala vergi ya da haraç vermiştir. Troia'nın bulunduğu stratejik konum ile ticari sahaların hakimiyetini elinde tutması

⁴⁰⁴Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 25-26.

Mikenler vb. gibi toplumların Troya 'ya saldırmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁰⁵ Akdeniz'de yaşayan toplumlar, bir bölgeye sefer yapacaklarında ya da ticari açıdan yolculuk yapacakları zaman, koloni faaliyetleri için deniz yolculuğunu tercih etmişlerdir. Deniz yolculuğunu tercih etmelerinde en büyük etken ucuz ve zahmetsiz olmasıydı. Denizci halk olan Mikenler, Tunç Çağı'ndan itibaren Karadeniz ile irtibat halinde olmuştur. Ticari mallar ve maden yatakları için Karadeniz halkıyla ilişki kurmuşlardır. Yapılan bu etkileşim süresince Karadeniz'in coğrafyası, iklimi ve tüccarların başlarından geçen olayları, bölge halkını yaşayış biçimini kendi ülkelerine döndükleri zaman kendilerini dinleyen insanlara abartılı bir şekilde anlatmışlardır. Bu anlatılar zamanla efsanelere dönmüştür.⁴⁰⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi kolonilerin Karadeniz ticaretine yönelmesindeki ana etken tahlil ihracatıydı. Anakarada meydana gelen nüfus artışı vb. kentin ekonomisini zora düşüren etkenler arasındaydı. Bu sebeple gıda temini kaçınılmazdı ki bu da Yunanlıların gruplar halinde farklı bölgelere yönelerek yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar.⁴⁰⁷

Karadeniz şiddetli akıntıları, aniden beliren sisleri, fırtınaları, yüksek dalgaları ile azımsanacak sayıda liman ve adasıyla aşılması zor bir bölge olarak görülmüştür. Bu bölgeye seyahat etmek isteyen denizciler çoğunlukla hayatlarını tehlikeye atmıştır. Karadeniz'in bu yapısı antik eserlerde "Pontus Aexeinos" (misafir sevmeyen deniz) olarak anılmasına sebep olmuştur. Yunan kolonistlerin Karadeniz'e çıkışı ve bu bölgeyi yerleşim haline getirebilmeli ancak büyük gemilerin inşasıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Karadeniz'in hırçın dalgalarıyla baş etmek bir hayli zordu bu sebeple büyük gemiler kolonistlerin bir limanı ya da bir sığınağı olmuştur.

Her ne kadar bazı tarihçiler kolonizasyon faaliyetlerinin M.Ö. 10 ila 9. Yüzyılda bazıları ise Miletoslular tarafından M.Ö. 7.yüzyılda Karadeniz'de başladığını belirtse de ilk yerleşimin ne zaman ne şekilde olduğunu kesin bir dille belirtmek mümkün değildir. Bu konuda yaşanan tarihi belirsizliğin en büyük sebebi

⁴⁰⁵Fatih Mehmet Berk, "Ticari Hayata Katkı Bağlamında Yol- Medeniyet İlişkisi: Eski Çağ Anadolu Tarihinden Örnekler", s. 91-92.

⁴⁰⁶King, *Karadeniz*, s. 29.

⁴⁰⁷Akkaya, *Antik Çağ'da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, s. 7-8.

yazılı kaynaklar ile arkeolojik çalışmalar arasında yüzyıl kadar bir boşluk olması ve kesin bir sonuca dayandırılmamasıdır. Bu yüzden araştırmacılar tarafından arkeolojik veriler ele alınarak Karadeniz’de ilk Yunan varlığını M.Ö. 7. Yüzyılın ortalarına tarihlendirme kabul edilmiştir halde araştırmacıların ortak görüşü olan M.Ö. 7. Yüzyılın ortalarından itibaren gerçekleşen kolonizasyon hareketlerinden bahsedelim. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Karadeniz bölgesinde rastlanan ilk koloniler, Ionia’nın önemli kentlerinden Miletos tarafından kurulmuştur. Miletos’un bu hareketlerini diğer kentler de takip etmiştir ve 100’e yakın koloni kurulmuştur (Harita 6). Bu sayede gemi, maden, kereste, balık, tahıl, vb. bölgenin ekonomik zenginliği deniz yolu ile batıya götürülmüştür.⁴⁰⁸

Bölgenin hem tarihi coğrafyası hem jeopolitik konumu hem de yeraltı ve yerüstü zenginliği M.Ö. VIII ve VII. Yüzyıllarda Yunan yazarlarının gözünden kaçmamıştır. Yunan kolonistlerin bu zengin ve verimli bölgeye çekebilmek için bölgeyle alakalı birçok mitolojik anlatılar oluşturmuşlardır veya da var olan mitolojileri sahiplenmişlerdir. Bu mitolojilerden en önemlisi ve en ünlüsü Argonautika’dır. Efsaneye özetle değinecek olursak; İolkos’un kurucusu Kreteus’un ölümünden sonra yerine oğullarından Aison’un geçmesi gerekirken Aison’un üvey kardeşi Pelias türlü numaralarla tahtı ele geçirmiştir. Pelias, kral olduktan sonra ilk iş kahine gider kendisinin ve krallığının geleceğiyle ilgili kehaneti öğrenmek ister. Kahin ise ona Aison’un soyundan olan bir ayağı çıplak, bir ayağında sandalet olan bir delikanlı tarafından öldürüleceği kehanetini vermiştir. Pelias, bu kehaneti öğrendikten sonra kendini sağlama almak adına Aison’un erkek çocuklarını öldürtüp Aison’u hapse attırmıştır. Fakat o sıralarda Aison’un eşi Alkimede’nin hamile olduğunu kimse hesaba katmamıştır. Alkimede çocuğu doğurduktan sonra çevresini çocuğun ölü doğduğuna inandırmıştır. Diomedes ismini verdiği bu çocuğu yetiştirmesi için Kenthauros Kheiron’a emanet etmiştir. Kheiron, bu çocuğa tüm kabiliyetini öğretmiş iyi bir savaşçı olarak yetiştirip İason ismini vermiştir. İason yetişkin olunca kendisine gerçekleri anlatıp babasının hakkı olan krallığı alması için Pelias’ın karşısına çıkması için İolkos’a göndermiştir. İason, yolda giderken bir

⁴⁰⁸Akkaya, *Antik Çağ’da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, s. 12-14.

derenin önünde karşıya geçmeye çalışan yaşlı kadın kılığına girmiş Hera'yı sırtına alıp, derenin karşısına geçirirken çamura batmıştır ve ayağındaki sandaletlerden birini kaybetmiştir. Böylece kehanet gerçekleşmiştir. İason tek sandaletle Pelias'ın Poseidon'a kurban sunduğu alana girmiştir. Pelias bu tek sandaletli adamı görünce kehanetin gerçekleşeceği vaktin geldiğini anlamıştır. Pelias ve İason bir süre sessizce durduktan sonra Pelias İason'a Kolkhis'e gidip Prikos'un orada bıraktığı Altın Postu getirmesi karşılığında tahttan vazgeçeceğini belirtir. Bunun üzerine İason, hakkı olan tahtı elde etmek için Yunanistan'da ne kadar atılgan yiğit varsa toplayarak elli kişilik bir mürettebat oluşturmuştur. Ardından Argo adı verdiği çok biçimli ve dalgalara karşı dayanıklı bir gemi yaparak Kolkhis'e doğru yolculuğa çıkmışlardır. Böylece Altın Post efsanesi başlamıştır.⁴⁰⁹ (Harita 8). Altan Çilingiroğlu, Argonautlar'ın Altı Post efsanesindeki asıl amacın Kafkaslardaki altın ve demir madenine ulaşmak olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁰

6.4.3. Yunan Kolonizasyonları'nın Karadeniz Ticareti

Kolonizasyon hareketleriyle beraber Karadeniz bölgesi siyasi, kültürel, ekonomik ve sosyal manada büyük bir gelişim göstermiştir. Kurulan kolonizasyonlar sayesinde pazar konumuna gelen bölge birçok tüccar tarafından uğrak noktası haline gelmiştir. Pazar konumuna gelen bölgeler, zamanla gelişerek çeşitli imar yapıları ortaya çıkmıştır ve şehir konumuna ulaşmıştır. İlk ve en önemli koloni olan Sinope 'nin (Sinop) ardından Amisos (Samsun), Trapezous (Trabzon), Kerasos (Giresun) gibi önemli koloni kentler kurulmuştur. Kolonistler bölgeye geldiği dönemlerde bu bölgede zaten var olan bir yerli halk bulunmaktaydı. Bu halklardan İskitler, Makronlar, Kolkhlr, Khalybler gibi topluluklardı.⁴¹¹ Bölgenin elverişli arazisi, iklimi, bitki örtüsü, zengin yeraltı kaynaklarıyla Yunanlılar tarafından efsanevi güzellikleri olan bir ülke olarak görülmüştür. M.Ö. 10. yy'da Kariyalı gemicilerin bu bölgede var olan madenleri işleterek diğer topluluklar bu bölgeye gelerek burasının

⁴⁰⁹Korkmaz Meral, Ümit Kumargal, "Altın Post ve Argo Gemicilerinin Efsanesi", *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar- 3*, Hasan Babacan (edt.), Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2020, s. 123-124.

⁴¹⁰Osman Emir, "Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos 'un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis", s. 23.

⁴¹¹Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, s. 56.

zenginliklerini elde etmesinler diye insanları korkutacak hikayeler uydurarak bölgeden uzak tutmuşlardır.⁴¹² Yunanlıların bölgeye zamanla uyum sağlamasıyla çevre bölgelerle ticari etkileşimleri atılmıştır. Bölgede bulunan diğer topluluklardan İskitler ile aralarında bir ticaret söz konusudur. Pontus Yunanlıları, Güney Rusya'da bulunan İskitlerden buğday almışlardır.⁴¹³ Bunun yanı sıra tuz, uskumru, bal, balmumu, süt, kürk vb. almışlardır. İskitler ise Yunanlar'dan dokuma ürünleri, zeytinyağı, şarap vb. ürünler almıştır.⁴¹⁴ Karadeniz bölgesinin kıyı şeridinde yer alan ormanları, güney Rusya ile Kırım'ın buğday tarlaları, Rusya içlerinden getirilen köleler, kereste, hayvan postları, Ural taşları vb. kolonistler için bir hayli çekici olmuştur.⁴¹⁵

Karadeniz'in verimli kaynaklarından olan balık ve balıkçılık faaliyetleri için kolonistler, Berezan ve Sinope gibi bölgelere gelmişlerdir. Balık sürülerinin belli dönemlerde Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru yaptıkları hareketler Yunan kolonilerinin ilgisini çekmiştir ve balık avlamak için verimli bölgeler bulmak için Karadeniz'in iç bölgelerine kadar ilerlemişlerdir. Yapılan bu balık avı zamanla ticarete dönüşmüştür ve ekonomik manada belli bir güce ulaşılmıştır. M.Ö. 7. yy'a gelindiğinde Hesiodos'un salamura balıktan bahsettiğine rastlanılmıştır. M.Ö. 6. yy. yazarları ise işlenmiş balıklardan ve balık ticaretinin gemi vasıtasıyla geniş alanlara dağıtılmasından bahsetmektedir. Balık, zamanla lüks mallar arasına girerek zengin toplumlar kolay elde ederken dar gelirli toplumlar nadiren elde etmekteydi.⁴¹⁶

Doğu Karadeniz'in en önemli kaynaklarından biri de maden yataklarıydı. Miletosluların Karadeniz'e yönelmelerindeki en birinci etken de madendi. Sinope'nin kolonisi olan Kerasos (Giresun) ve Trapezous'da (Trabzon) bulunan Doğu Karadeniz Dağları ve Harşit Çayı boyunca bakır, gümüş, demir ve kurşun madeni açısından

⁴¹²Adem Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz*, s. 13.

⁴¹³Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2016, s. 18

⁴¹⁴Hemiş, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, s. 28-29.

⁴¹⁵Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 167-169.

⁴¹⁶Pınar Bursa, *Antikçağ 'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 76.

oldukça zengindi. Daha önce de belirttiğimiz üzere antik Ksenophon, Strabon gibi antik dönem yazarları Kuzeydoğu Anadolu'ya konumlandırılan Khalybes ülkesinde demirin çıkarıldığından ve işlendiğinden bahsetmektedir. Bu sebeple eski çağ araştırmacıları Hellenlerin bölgedeki ticari faaliyetlerini “Khalybes Demiri”ne dayandırmaktadır.⁴¹⁷ Strabon, Khalybeslerin madeninden şu şekilde bahseder;

“...çünkü her ne kadar gümüş madenlerinin şimdiki Khalybe'lilerin ülkesinde olmadığı halde, daha eski zamanlarda orada bulunabileceğini teslim ediyorsa da diğer hususu, yani onların madenleri kadar hem ünlü hem de önemli olduklarını kabul etmektedir. Fakat şöyle sorulabilir; onların demir madenleri gibi ünlü olmasını ne önlemektedir? Veya demir bolluğu bir yeri ünlü yapabilir de gümüş bolluğu yapamaz mı? Onların ünü ozana nasıl erişmiş olabilirdi? ...”⁴¹⁸

Bölge halklarından Mossynoikler'in pirinç madenini çıkarıp işlediği bilinmektedir. Aristoteles bu madenden şu şekilde bahsetmiştir;

“Mossynoik Bronzunun ışıldayan parlaklıkta ve olağanüstü beyazlıkta olduğu anlatılmaktadır. Ama kalay değil, orada çıkan madenin özel bir türü bakırla ergitilerek karıştırılır. Anlatıldığına göre, bu bileşimin kaşifi sırrını kimseye vermemiştir. Bu nedenle bu ülkenin eski bronz (pirinç) ürünleri olağanüstü bir kalite gösterirler, daha sonra yapılanlarda ise artık bu kalite kalmamıştı.”⁴¹⁹

Gümüşhane, ismini barındırdığı gümüş madeninden almaktadır. Drews, Homeros'un “gümüşün doğduğu yer” olarak tabir ettiği Alybe'nin Gümüşhane bölgesi olabileceğini savunmuştur. Strabon da bölgede eskiden gümüş madenlerinin olmasına rağmen kendi döneminden kalma demir madenlerinin olduğundan

⁴¹⁷Süleyman Çiğdem- Osman Emir, “Gümüşhane İli'nin Prehistoriası ve İlkçağı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri)*, Bayram Nazır- Kemal Saylan (edt.), Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 2010, s. 19-20.

⁴¹⁸Strabon, *Geographika*, XII.3/23, s. 33.

⁴¹⁹Osman Emir, “Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz*, Bildiriler Kitabı, haz. Ersan Başar vd., Sena Ofset Yay., İstanbul, 2012, s. 173.

bahsetmiştir.⁴²⁰ Antik kaynaklardan hareketle bölgede maden cevherinin çıkarılıp işlenip ticarete sunulduğunu söyleyebiliriz. Kolonizasyonlar da bu madenleri bölgeler arası ticarete kullanmıştır.

Sinope tarafından kurulan Kotyora (Ordu), engebeli olmasına rağmen zengin topraklara sahipti ve bu bölgenin yerli halkı Tibarenlerdi. Ksenophon denize açılmadan önce bu bölgede belli bir süre kaldıklarından ve Sinope'ye vergi ödediklerinden bahsetmiştir;

“...Askerler, Sinope şehri adına, Yunanlı olan sizleri Barbarları yendiğiniz ve söylendiğine göre binlerce tehlikeden kurtulup buraya gelmekle bizleri sevindirdiğiniz için tebrik etmeğe gönderildik. Bununla birlikte bizde Yunanlı olduğumuzdan, siz Yunanlıların bize iyi davranmasını ve hiçbir zarar vermemenizi bekliyoruz; çünkü ilk olarak bizim size zarar verdiğimizi söyleyemezsiniz. Oysa Kotyora'lılar bizim kolonilerimizdir ve bu ülkeyi Barbarlardan aldıktan sonra onlara biz verdik; bunun için Kerasus'lular ve Trapezos'lular gibi, bize istediğimiz vergiyi ödemekteler...”⁴²¹

Koloni kentlerden Trapezous dağlık bir yapıda olmasına rağmen birçok hayvan türünün yetişmesini sağlayabilecek potansiyele sahipti. Ksenophon; “Ordan iki günde yedi fersenk aşırıp deniz kıyısında Yunan şehri Trapezos'a ulaştılar. Pontos Eukseinos kıyısındaki bu şehir Sinope'nin Kolkh ülkesindeki kolonisidir. Orda otuz gün kadar Kolkh köylerinde kaldılar. Bu köyleri üs gibi kullanarak Kolkh'lar ülkesini talan ettiler. Trapezos'lular, onları şehirlerine kabul edip konukseverlik armağanı olarak öküzler, arpa unu ve şarap verdikten sonra ordugahlarında bir pazar kurmuşlardı. Ayrıca çoğu ovada yaşayan komşuları Kolkh'larla onlar lehine görüştüler ve Kolkh'lar da Yunanlılara konukseverlik teminatı olarak öküzler verdiler...”⁴²²

⁴²⁰Esen Aktaş, *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Yerleşimleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2018, s. 289.

⁴²¹Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.V/8-10, s. 164- 165.

⁴²²Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/22-24, s. 146.

Trapezous, bulunduğu konum itibariyle oldukça elverişli bir araziye sahipti. Verimli arazilerinden Moskhika Dağları'nda deli bal ve balmumu gibi ürünler bulunmaktaydı. Bölgedeki Thermodon Nehri kıyısında iki çeşit arı barınmaktaydı. Bir türü ağaç kovuklarına bal yaparken diğer türü çamurdan üç katlı peteğe bal yapmaktaydı. Antik dönem yazarları ise çoğunlukla dağlık bölgedeki arı kovanlarından ve ballardan bahsetmiştir. Bu hususta en önemli bilgileri Ksenophon vermektedir; “...*Bu köylerde onları şaşırtan bir tek şeyle karşılaştılar: birçok kovan vardı ve bu kovanlardaki peteklerden bal yiyen askerler kustular, ishal oldular ve içlerinden hiçbiri ayakta duramıyordu; az yiyenler körkütük sarhoş olmuş insanlara, çok yiyenlerse azgın çılgınlara, hatta can çekişen insanlara benziyorlardı. Bu durumda birçoğu bir bozgun sonrasındaymiş gibi yere serilmiş büyük bir umutsuzluk başlamıştı. Ertesi gün kimsenin ölmediği görüldü ve sarhoşluk yaklaşık olarak bir gün önce başladığı saatte geçti. Üçüncü ve dördüncü gün müşhil almış gibi bitkin düşmüş halde ayaklandılar.*”⁴²³

Strabon ise; “...*Heptakomet'ler, Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken üç Roma bölüğünü imha etmiştir. Bunlar, ağaç sürgünlerinden elde edilen deli balı kaselerle yol üzerine bıraktılar ve askerler bunu yiyip de bilinçlerini kaybedince, onlara saldırarak kolayca hepsini saf dışı ettiler...*”⁴²⁴ Plinius da bu balın “maenomenon” (çıldırtan-delirten) olarak isimlendirildiğini, arıların zakkum çiçeğinin zehirli özünden yaptığını ifade etmiştir. Balmumu ise kolonizasyon döneminin en önemli ürünleri arasında yer almaktaydı. Pontos, kaliteli balmumunun Kartaca'dan sonraki en önemli ikinci adresiydi. Bunun yanı sıra parfüm, sakız vb. ürünlerin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir.⁴²⁵

Ticareti yapılan bir diğer ürün de keresteydi. Kereste, koloni-kent grupları için oldukça önemli bir yere sahipti. Kereste hem gemi inşasında hem mobilya yapımında hem de ev yapımında tercih edilen bir üründü. Özellikle gemi yapımı için tercih edilen kereste, Karadeniz'in gümr ormanlarından elde edilmekteydi. Kereste

⁴²³Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/20-22, s. 146.

⁴²⁴Strabon, *Geographika*, XII.3/18, s. 29.

⁴²⁵Kınacı, “Antikçağda Pontos Bölgesi'nin Tarihsel Coğrafyası”, s. 199.

ihtiyacının ormanlardan giderilmesi zamanla orman tahribatına neden olmuştur. Thukydides'in de bu tahribattan söz ettiği bilinmektedir.⁴²⁶ Phasis Nehri (Rioni Nehri), bölgenin en önemli ticaret merkezlerindendi. Bu dönemde gemi yapımı için lazım olan malzemelerin neredeyse tamamı bu bölgede mevcuttu. Phasis bölgesinde yelken yapımı için gerekli olan kenevir, balmumu ile gemi tahtalarının korunması için zift üretimi yapılmaktaydı. Bölgede sedir, selvi, çam ormanlarının var olması bölgeyi kereste ticareti açısından önemli kılmaktaydı.⁴²⁷ Kereste ticaretinde en önemli merkezler arasında Sinope, Trapezous, Kerasos ve Amisos bulunmaktadır.

Karadeniz'deki koloni-kent faaliyetlerinin en temel sebeplerinden biri de köle ticaretidir. Tarihi verilere bakıldığı zaman M.Ö. VIII. Yüzyılın sonuna değin Karadeniz bölgesinde kölelik ve köle ticaretine dair bir gösterge bulunmamaktadır. Bu dönemlerde köleler, genellikle adam kaçırma, fidye, savaş esirleri vb. şekilde elde edilmiştir. Ancak yazılı kaynaklardan elde edilen verilere göre M.Ö. VII. yy. gelindiğinde Karadeniz'de köle ticaretinin yapıldığına rastlanılmıştır. Berezan, Kolkhis, Sinope, Amisos gibi bölgeler köle ticaretinin yapıldığı önemli merkezler arasındaydı. Öyle ki bu ticari merkezler Roma İmparatorluk devrinde de önemini korumuştur. Kolonizasyon döneminde Karadeniz'den temin edilen köleler Chios Adası'na (Sakız Adası) götürülmüştür. Roma döneminde ise yine bu bölgeden alınan köleler Delos Adası'na getirilmiştir.⁴²⁸ Strabon köle sevkiyatını şu şekilde anlatmıştır; “...*En çok çıkar sağlayan tutsak ihracatı onlara hepsinden çok çekici geliyordu... yanı aynı günde, on bin tutsağı hem alabilen hem de sevk edebilen Delos'u kastediyorum...*”⁴²⁹

Polybius ise Karadeniz bölgesinden ihraç ve ithal edilen malların yanı sıra köle ticaretinden de bahsetmektedir; “*Bu ihtiyaçlarla ilgili olarak en zengin besinler, en kaliteli büyük baş hayvanlar ve köleler, tartışmasız Pontus etrafındaki şehirlerden getirilmekteydi. Bol miktarda bal, bal mumu, tuzlanmış balık ve lüks mobilyalar bu şehirlerin zenginlikleri arasındadır. Buna karşın onlar da ülkemizde fazla üretilen*

⁴²⁶Emir, “Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri”, s. 174.

⁴²⁷Osman Emir, “Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos' un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.6, Trabzon, 2009, s. 16-17.

⁴²⁸Emir, “Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri”, s. 175-176.

⁴²⁹Strabon, *Geographika*, XIV.5/2, s. 254.

zeytinyağı ve her çeşit şarabı ithal ederlerdi. Tahıla gelince karşılıklı olarak, bizim ihtiyacımız olduğu zaman onlar bizi desteklerdi, bazen de bizden ithal ederlerdi."⁴³⁰ (Harita: 9)

Daha önce de belirttiğimiz gibi Karadeniz bölgesinin ithal ettiği ürünlerden olan tuz, besinleri saklama ve koruma açısından önemli bir yere sahipti. Bu dönemde tuzu elde etmek için kölelik yapıldığı görülmektedir. Antik yazarlardan Polloux, Trak topraklarında yaşayanların tuz için çocuklarını köle olarak sattığından ve tuz için satılan bir kölenin halonetes (satın alınmış tuz) şeklinde isimlendirildiğinden bahsetmiştir.⁴³¹

Ksenophon da Karadeniz'de köle ticaretinin varlığından söz etmektedir; "...O zaman Atina'da kölelik ettiğini ileri süren bir hafif piyade, Ksenophon'un yanına gidip bu halkın dilini bildiğini söyledi. "Sanırım burası benim anayurdum. Bir sakınca yoksa onlarla konuşmak isterim" diye ekledi. Ksenophon "Hiçbir sakınca yok, haydi konuş onlarla ve önce kim olduklarını öğren" dedi..."⁴³² Antik kaynaklardan da anlaşıldığı üzere Karadeniz bölgesinde köle ticareti, kölelik ve köle pazarlarının varlığından söz edebiliriz. Bu döneminde Karadeniz'in kıyısındaki yerli halklar, kolonistler için güçlü bir köle kaynağıydı. Strabon ve diğer antik yazarların verdiği bilgilerden de anlaşılabileceği üzere burada bulunan halkların kolonistler tarafından köleleştirildiği görülmektedir.⁴³³ Kolonizasyon dönemi öncesinde bölgeyle alakalı bilgiler veren antik eserlerde kölelik ve köle ticaretine ilişkin bilgiler bulunmamaktadır. Bu yüzden kolonizasyonlar, bölgede varlık göstermeden önce var olan halklar köle ticaretiyle alakadar olmamıştır. Ancak Karadeniz'de var olan İskitler vb. toplumların savaşta esir aldıkları insanları kutsal ayinlerinde kullandıkları bilinmektedir. Karadeniz bölgesinde zamanla yer edinen köle ticareti kolonizasyon çağından sonra da varlığını koruyarak Roma İmparatorluğu döneminde de alternatif ticaret kolu olarak kullanılmıştır.

⁴³⁰Emir, "Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri", *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz*, s. 175.

⁴³¹Osman Emir, "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10, Trabzon, 2011, s. 17.

⁴³²Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, IV.VIII/4-5, s. 143.

⁴³³Temür, "Karadeniz'de Grek Kolonizasyonu ve Sosyo- Ekonomik Yansımaları", s. 667.

Yunan kolonizasyonlarının ticaretini yaptığı bir diğer ürün de tahıldır. Tarihi kaynaklar, Karadeniz'in kuzeyine gelen Yunanların İskitlerden aldıkları tahıllar sayesinde geçim sağladıklarını belirtmiştir. Fakat bu konu birçok araştırmacı tarafından tartışmaya sebep olmuştur. Tssetskhladze, Miletoslular'ın Lidyalılar ve sonrasında bölgede var olan Perslerin yaptıkları akınlar sonucunda bölgenin arazilerini benimseyip tahıl ihtiyacını giderdiklerini belirtmiştir. Tssetskhladze, bu görüşüne karşın M.Ö. VI. yy. ortalarında Attika'da yağ üretimi ve üzümçülüğün artmasıyla Yunanların Karadeniz ile tahıl ticareti yapabildiğini de belirtmiştir. Yani anakarada üzümçülüğün ve yağ üretiminin artması anakaranın tahıl ihtiyacını giderecek bir unsur olmuştur ve bu sayede Karadeniz tahılından yararlanabilme fırsatı yakalamışlardır. Bunun yanı sıra Yunanların M.Ö. VI. yy'dan itibaren Karadeniz'den tahıl tedarik ettiğini gösteren belgeler bulunmaktadır. Strabon, Geographika eserinde; "*Leucon bir defasında Theodosia'dan Atina'ya iki milyon yüz bin medimnoi (tahıl) gönderdi.*" Şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bu ifadeden hareketle Bosporos Krallığı'nın Atina ile aralarında bir tahıl ihracatı olduğunu söyleyebiliriz. Bosporos Krallığı, Yunanlara tahıl ihraç etmek için tahılın büyük bir kısmını Kuzey Karadeniz'deki İskitler'den sağlamaktaydı. Aynı zamanda Karadeniz bölgesinin güney kısmı kuzeye oranla hububat açısından oldukça verimsizdi. Bu sebeple güneyde bulunan koloni kentler, hububat vb. ihtiyaçlarını kuzeyden alıp hem kendilerine hem Hellas'a hem de Hellas'tan başka bölgelere ihraç ediyorlardı.⁴³⁴

Kolonizasyonlar tarafından ithalatı yapılan ürünlerden biri de Karadeniz fındığıdır. Herodotos, Historia eserinde fındıkla ilgili; "...*Skyth'ler gibi giyinirler, ağaçlardan topladıkları yemişlerle beslenirler. Yağ çıkardıkları ağaca fındık ağacı derler. Aşağı yukarı incir ağacı büyüklüğünde olur; bakla iriliğinde yemiş verir, çekirdekli bir yemiştir bu. Bu yemiş olgunlaşınca bez içinde ezip özünü süzerler, koyu ve siyah bir öz akar; bu akan sıvıya "askhü" derler; zevkle içerler, sütle karıştırıp öyle de içerler; tortusu yapışkan bir macun kıvamında olur, bundan da çörekler yapıp saklarlar...*"⁴³⁵ şeklinde bilgiler vermektedir. Bugün British Museum koleksiyonunda yer alan ve Amasra'da tespit edilen damgalı amforalarla taşınan

⁴³⁴Emir, "Antik Dönemde Karadeniz'de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri", s. 171.

⁴³⁵Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV/23, s. 295-296.

ürünler arasında fındığın da yer aldığı bilinmektedir. Salamis (Kıbrıs), Miletos, Gordion, Nimrud (Irak) saptanan verilerde fındığın ve yetiştirmek amacıyla fındık ağacının Karadeniz’den ithal edildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde fındık ya tek başına atıştırılabilir olarak ya da et, balık ve deniz ürünleriyle birlikte tüketilen bir besin olarak tüketilmiştir.⁴³⁶

Tüm bu ticareti yapılan ürünler Karadeniz’in limanları vasıtasıyla diğer milletlere götürülüyordu. Mehmet Özsait, Trapezous limanının Maikop ve Transkafkasya’daki madenlerden gelen bakır ve demirin nakli için kullanıldığını belirtmektedir. Trapezous, güney ve doğu bölgesinden gelen iki ticaret yolunun sonunda yer almaktaydı bu yüzden de önemliydi. Bu yollardan biri Hindistan’dan başlayıp Afganistan, güneybatı İran ve Kafkaslar üzerinden Trapezous’a ulaşan yoldur. Diğer yol ise, Euphrates (Fırat) ile Tigris’i (Dicle) takip ederek ilk olarak Erzurum’a sonra da Zigana Geçidi üzerinden Trapezous Limanı’na ulaşan yoldur.⁴³⁷ Slaterry, konumundan dolayı varlıklı iç bölgelerden gelir ve kazanç isteyen kolonistler için maden kaynağının bol olduğu Gümüşhane’nin yanından geçen ve taşımacılığa uygun Değirmendere’nin, denize döküldüğü yerde bulunan Trapezos’un maden ticaretinde önemli bir bölge olduğunu belirtmektedir.⁴³⁸

Ksenophon bu limanla alakalı bilgiler vermektedir; *“Kıyı boyunca sık sık ticaret gemilerinin geçtiğini görüyorum halde Trapezos'lulardan savaş gemileri istersek, bu ticaret gemilerini ele geçirebilir, bizi taşımaya yetecek sayıda gemi buluncaya kadar dümenlerini çıkartarak burda saklar ve belki de bize gerekli tüm ulaşım araçlarını ele geçiririz.”*⁴³⁹ Ksenophon’un aktardığı bilgiler sayesinde Trapezous’un ticaret ve savaş gemilerine sahip bir kent olduğunu anlayabiliriz. Bunun yanı sıra kentin bastırdığı sikkeler üzerinde yer alan gemi tasvirleri sahip olduğu liman ve deniz ticareti Trapezous için oldukça önemliydi. Diğer Karadeniz

⁴³⁶Hülya Çalışkan Akgül, “Karadeniz Fındığı: Prehistorik Dönemdeki Kullanımı ve Ticari Değeri”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 122.

⁴³⁷Doğancı, “Antikçağ ’da Karadeniz Bölgesi’ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, s. 688.

⁴³⁸Çiğdem, “Eskiçağ’ da Trabzon Limanı: Askeri ve Ekonomik Yönden Gelişimi ve Doğu-Batı İlişkilerindeki Rolü”, s. 136.

⁴³⁹Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, V.I/11, s. 150.

kentleri gibi Trapezous'da da kerestelik ağaç bulunmaktaydı. Kentte hem kereste hem balık hem de düz arazilerde yetişen arpa, buğday, tahıl vb. ürünlerin ticareti yapılmaktaydı. Kentin dağlık arazilerinde üzüm gibi besinler yetişmekteydi, yağışlı arazilerinde ise keçi, sığır, domuz gibi hayvanlar beslenmekteydi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi arıcılıkla uğraşmışlardır. Kentte üretilen tüm bu ürünler Trapezous Limanı'nda toplanarak gemilerle farklı bölgelere ihraç edilip karşılığında Ege Dünyası'ndan şarap, zeytinyağı gibi ürünler ithal edilmiştir⁴⁴⁰ (Fotoğraf 1).

Bir diğer liman olan Pharnakia-Kerasos (Giresun) Limanı, Sinope kolonisi olarak kurulmuştur ve Pontos Eukseinos'un ana limanları arasında yer almaktaydı. Strabon Pharnakia'dan; *"Sidene'den sonra, tahkim edilmiş bir kent olan Pharnakia'ya, ondan sonra bir Hellen kenti olan Trapezus'a gelinir..."* şeklinde bahsetmiştir.⁴⁴¹ Kerasos, dağlık bir arazide bulunmaktaydı ve sahil kesimi dardı. Bu bölgede tahıl, meyve, sebze gibi ürünlerin ticareti yapılmıştır. Bu ürünlerin yanı sıra ceresia (kiraz) da yetişmekteydi ve kirazın bu bölgeden farklı bölgelere ithalatı yapılarak yayıldığı düşünülmektedir.⁴⁴² Kereste, balık, Argyria'daki (Halkalı) madenlerden elde edilen gümüş, Tripolis (Tirebolu) çevresinden elde edilen bakır, Khalybes demiri ve tahıl vb. ürünler Pharnakia Limanı'ndan Ege'ye ihraç edilmiştir. Bu ticaret sayesinde bölgenin ekonomisi güçlenmiştir.⁴⁴³ Sonuç olarak Karadeniz bölgesi, erken devirlerden itibaren ticari, sosyal, siyasi ve kültürel açıdan toplumlar tarafından tercih edilen bir bölge olmuştur. Bunun yanı sıra bölgenin yerli halkı madenleri işleyebilen ve savaş becerilerine sahip kavimlerden idi. Bu nedenle öngörü sahibi başarılı yöneticiler, bölgenin verimli kaynaklarını etkili biçimde kullanarak ekonomik, askeri ve siyasi açıdan çevre bölgeleri etkileyebilecek zenginliğe ulaşabilmişlerdir.

⁴⁴⁰Doğancı, "Antikçağ 'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları", s. 688- 689.

⁴⁴¹Strabon, *Geographika*, XII.3/17, s. 28.

⁴⁴²Mesut Kınacı-Hülya Boyana, "Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi'nde Üretim ve Ticaret", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.38, S.66, Ankara, 2019, s. 102.

⁴⁴³Doğancı, "Antikçağ 'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları", s. 687.

SONUÇ

Anadolu'nun hemen hemen her bölgesi, Paleolitik çağdan itibaren insanlar için önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Anadolu, jeopolitik yapısı gereği Doğu ile Batı'nın kültürel açıdan bütünleştiği noktada yer almaktadır. Bu sebeple hemen hemen her ulusun uğrak noktası, yerleşim bölgesi ve ticaret limanı olmuştur. İklimi, bitki örtüsü ve verimli arazileri eski çağ insanların dikkatini çekebilecek nitelikteydi. Bu sebeple Anadolu, avcılık-toplayıcılık dönemlerinden itibaren tercih edilmiştir. Neolitik Çağ ile insanoğlu yerleşik hayata geçerek yavaş yavaş köy kültürünü benimsenmiştir ve zamanla toprağı işleme, hayvancılık ve ticaretle uğraşmaya başlamıştır. Neolitik dönemde ticaretin en ilkel hali olan takas usulü ile ticari faaliyetler başlamıştır. Bu dönemde obsidyen, deniz kabukları egzotik taşlar vb. malzemeler uzak bölgelere ihraç edilmiştir. Böylece meydana gelen değişimlerle birlikte ticaret de değişerek gelişmiştir.

Anadolu'nun eski çağlarına bakıldığı zaman Anadolu'nun ticari manada farklı bir boyuta ulaştığı dönem M.Ö. 2. Binyılın başlarında Anadolu'da varlık gösteren Asur Ticaret Kolonileri dönemidir. Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelişiyle beraber yerli halk yazı ile de tanışmıştır. Kayseri/Kültepe'de bulunan belgeler sayesinde Anadolu'nun bu dönemdeki sosyal, siyasal ve kültürel faaliyetlerini öğrenebilmekteyiz. Anadolu'da yaşanan bu gelişmeler beraberinde merkezileşmeyi getirmiştir. Merkezileşme de sosyal sınıfların doğmasına sebep olmuştur. Bu gelişimle komşu bölgelerdeki halklar Anadolu'ya yönelmiştir. Anadolu bu göçler ile büyük bir nüfus artışıyla karşı karşıya kalmıştır ve kentlerin tüketim oranında artış yaşanmıştır. Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelmesindeki en önemli unsur bakır ve gümüş madeniydi. Çünkü Asurluların bölgesinde bakır bulunmamaktaydı ve bakırın en bol bulunduğu bölge Anadolu'ydu. Bakır, tunç cevherini elde etmek için kullanılmıştır. Tunç yapımında bakır %90 kullanılırken diğer kalan %10'luk kısmı ise kalay oluşturmaktadır. Gümüş madeni ise Anadolu'da yapılan ticari faaliyetlerde para yerine geçmekteydi. Bu yüzden de önemliydi. Bu madenlerin yanı sıra keçi kılı, keten, deri vb. ürünlerin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde yapılan

ticari faaliyetler sayesinde Anadolu, ekonomik açıdan gelişim göstererek refaha ulaşmıştır.

Hitit Devleti döneminde Anadolu'nun ticari faaliyetleri siyasal olaylar sebebiyle çoğu zaman sekteye uğramıştır. Hititler, daha çok diplomatik ilişkilere önem vermişlerdir ve Kuzey Suriye ile Mezopotamya'ya yönelerek topraklarını genişletme politikası izlemiştir. İç topraklarında ise yarı yerleşik kavimlerden olan ve Doğu Karadeniz'in dağlarında yaşayan Kaşkalar ile mücadele etmişlerdir. Hitit Devleti'nin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Hitit belgelerine bakıldığında zaman genellikle izledikleri toprak genişletme politikası yer almaktadır. Bu sebeple ticari faaliyetler içeren pek belgeye rastlanamamıştır. M.Ö. 1190 yıllarına doğru Hitit Devleti'nin son bulmasıyla Anadolu'ya farklı bölgelerden göçler gerçekleşmiştir. Kafkaslar'dan gelen Muşkili halklar Doğu Anadolu'nun batısına, Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu'ya, Trakyalı göçmenler de Batı Anadolu'nun kuzeyine yerleşmişlerdir. Bu göçlerle Anadolu, irili ufaklı güçler arasında paylaşım bölgesi olmuştur. Bu dönemden itibaren Anadolu'da silah, alet vb. yapımında kullanılan demir madeni giderek yaygınlaşmıştır ve Tunç Çağı'nın sonlanarak Demir Çağı'nın başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'ya yerleşen halklar kendilerine ait kültürel, sosyal yaşantı, siyasi, iktisadi ve ticari bir yapı oluşturarak birbirleriyle etkileşime geçmişlerdir. Demir Çağı'yla beraber gelişen Anadolu iktisadi, zirai ve ticari hayatta bölgelerarası bir öneme kavuşmuştur.

Anadolu ile siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan etkileşim içinde olan İskitler, ticari faaliyetlerde etkin bir rol oynamıştır. İskitler en fazla Yunan kolonistlerle ticari münasebette bulunmuştur. Karadeniz'in kuzey kesimindeki sahillerine yerleşen koloniler, ihtiyaçları olan tahılı İskitlerden temin etmiştir. İskitler, koloni tüccarlarına tahılın yanısıra et, uskumru, süt, deri vb. ürünler de ihraç etmişlerdir. Yunanlar ise dokuma ürünleri ile amphoralarla taşıdıkları şarap, zeytinyağı gibi ürünleri İskitler'e satmıştır (Fotoğraf 2). Doğu Karadeniz Bölgesi, Kaşkalar, Kimmerler, Makronlar, Kolkhlar, Khalybler, Mossynoikoslar gibi toplumların yerleşim bölgesi olmuştur. Gerek iklimsel yapısı gerek bitki örtüsü gerek de yeraltı ve yerüstü bakımından zengin bir bölge olan Doğu Karadeniz, eskiçağın her devrinde

önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun yanı sıra denize olan kıyısı, bölgeyi benimseyen toplumların iktisadi ve ekonomik açıdan en önemli kaynağı olmuştur. Burada bulunan toplumlar çoğunlukla deniz yoluyla birçok uygarlıkla etkileşime geçmişlerdir ve kültürel, siyasi ve iktisadi faaliyetlerde bulunmuşlardır.

M.Ö. 8. yy'ın ortalarına gelindiğinde Yunan anakarasında yaşanan siyasal kargaşa ve ekonomik çöküntü İon kent devletlerinin Ege Denizi'ni aşarak Anadolu'ya gelmesine zemin hazırlamıştır. Kent devletlerinin Anadolu'ya gelişiyle “Büyük Kolonizasyon Dönemi” başlamıştır. Bu koloniler, M.Ö. 750-550 yılları arasında Ege, Marmara, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında varlık göstermiştir. Anadolu'nun denize kıyısı olan yerleri tercih eden kolonistler, anakaradan bağımsız siyasal ve toplumsal kent-devlet modelini benimsemişlerdir. Doğu Karadeniz Bölgesi ise, eskiçağ tarihinden itibaren hemen hemen her devirde her toplum tarafından dikkat çeken bir bölge olmuştur. Kimi zaman dağlık kesimi sığınak, saklanılacak yer olarak kabilelere ev sahipliği yapmıştır. Kimi zaman da hırçın denizi tüccarlara bölgelerarası ticaret yapmasında yol arkadaşlığı yapmıştır. Yunan Kolonizasyon Dönemi'nde de önemini kaybetmeyen bölge, birçok kolonist tarafından tercih edilmiştir. Kolonilerce kurulmuş Sinope, Trapezous, Kerasos gibi kentler ekonomik ve kültürel açıdan en önemli bölgelerdi. Bu dönemde Anadolu'nun ticari hayatı gelişerek zirveye ulaşmıştır. Bölgeye gelen kolonistler, kurdukları koloni-kentlerin sahip olduğu gümüş, altın, balık, kereste, tahıl, arpa gibi ürünlerin ticaretini yapmışlardır. Hatta zamanla bu bölgeyi sahiplenen kolonistler köle ticaretini de başlatmışlardır.

KAYNAKÇA

1. Antik Kaynaklar

- Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini/ Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, (çevr., yay. Murat Arslan), Odin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Hesiodos, *Theogonia – İşler ve Günler*, çevr. Azra Erhat vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.
- Herodotos, *Herodot Tarihi*, çevr. Muntekim Ökmen, haz. Azra Erhat, Remzi Kitabevi, Ankara, 1993.
- Homeros, *İlyada*, çevr. Azra Erhat vd., Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.
- Homeros, *Odessa*, çevr. Azra Erhat vd., İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2020.
- Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, çevr. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınlar, İstanbul, 1974.
- Strabon, *Geographika XII-XII-XIV*, çevr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, çevr. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

2. Modern Kaynaklar

- ACUN, Fatma, Tarih Boyunca Pontus, *Milli Mücadelede Giresun Bildirileri*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 1999.
- AKIN, Enver- BAŞARAN, Cevat, “Güneydoğu Anadolu Ticaret Yolları: Neolitik Dönem 'den Roma Dönemi'ne”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- AKGÜL ÇALIŞKAN, Hülya, “Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Prehistoryası: Bir Terra Incognita Analizi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.11, S.21 (9-26), Trabzon, 2016.

- AKGÜL ÇALIŞKAN, Hülya, “Karadeniz Fındığı: Prehistorik Dönemdeki Kullanımı ve Ticari Değeri”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- AKKAYA, Betül, *Antik Çağ’da Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2018.
- AKURGAL, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara, 2005.
- AKTAŞ, Esen, *Roma İmparatorluk Dönemi’nde Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Yerleşimleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Aydın, 2018.
- AKYOL, Sedat, *Phrygia Bölgesinde Ticaret*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2006.
- ALBAYRAK, Haşim, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz’de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, Babıali Kitaplığı, İstanbul, 2010.
- ALPARSLAN, Metin, “Hititler ’de Ticaret”, *Arkeoatlas Dergisi*, S.3 (57), İstanbul, Mayıs 2004.
- ALPARSLAN, Metin, *Eski Anadolu’da Ticaret (M.Ö. II. Binyıl)*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2010.
- ASCHERSON, Neal, *Karadeniz*, çevr. Kudret Emiroğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- ARSLAN, Murat, “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, *OLBA Dergisi*, S.14 (75-91), Mersin, 2006.
- ARSLAN, Murat, “Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına İlişkin Bazı Notlar”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S.97 (26-40), İstanbul, Temmuz- Ağustos 2000.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, “Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ’da Barınma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.24, S.2 (319-343), Elazığ, 2014.

- ATAV, İlkey, “Antik Çağ’da Demir Üretimi ve Ticareti”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.
- BAĞDATLI ÇAM, Fatma, “Avrasyalı Atlı-Savaşçı Kadınlar: Amazonlar’ın Gerçekliği Üzerine Yeni Gözlemler”, *Höyük Dergisi*, TTK, S.8 (71-94), Ankara, 2015.
- BALABAN, Ayhan, “İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- BALKOZAK, Özlem, “Tunç Çağ’da Doğu Akdeniz’de Ticaret ve Gemi Teknolojisi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- BURSA, Pınar, “Antikçağ’da Anadolu’da Balık ve Balıkçılık”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2007.
- BERK, Fatih Mehmet, “Ticari Hayata Katkı Bağlamında Yol- Medeniyet İlişkisi: Eski Çağ Anadolu Tarihinden Örnekler”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- BJİŞKİYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.
- CEVHER, Mehmet, “Hitit Ülke Savunmasında Tampon Bölgeler”, *Social Sciences Studies Journal*, S.34 (2327-2336), C.5, 2019.
- CEYLAN, Alpaslan, “Arnuwanda- Asmunikal Dua Metni ve Tarihi Açından Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.23 (1-12), Erzurum, 1996.

- CEYLAN, Alparslan, “Kaşkalar ve Tokat’ın Eskiçağ Tarihinde Kaşkaların Rolü”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, C.1, Tokat Valiliği Yayınları, Tokat, 2012.
- CEYLAN, Alparslan, “Yeni Bulgular Işığında Kuzey Anadolu’da Diauehi Krallığı ve Urartular”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.20 (517-568), Kars, 2017.
- CEYLAN, Alparslan- BELLİ, Oktay, “Kuzeydoğu Anadolu’da Bir Tunç Çağı ve Urartu Kalesi”, *TÜBA-AR*, S.5 (119-142), Ankara, 2002.
- ÇELEBİ ÖZTÜRK, Gülcennet, “Tarih Öncesi Dönemlerde İletişim”, *Etkileşim Dergisi*, Üsküdar Üniversitesi Yayınları, S.2 (142-156), İstanbul, 2018.
- ÇELİK, Hüsrem, *Eskiçağ ’da Anadolu’da Dokuma (M.Ö. 1974-1719)*, Pamukkale Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2014.
- ÇINAKLI, Mine, *Doğu Karadeniz Bölümü’nde Meydana Gelen Taşkınlar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı*, İzmir, 1997.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan- DERİN, Zafer, “Doğu Karadeniz Yüzey Araştırması 1993”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı 12*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1994.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, “Diauehi’de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)”, *Anadolu Araştırmaları*, S.8 (191-204), Ankara, 2011.
- ÇİĞDEM, Süleyman, “Urartu Krallığı’nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1 (81-97), Erzurum, 2007.
- ÇİĞDEM, Süleyman – EMİR, Osman, “Gümüşhane İli’nin Prehistoriası ve İlkçağı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Gümüşhane Tarihi (İl Oluşunun 85. Yılında Gümüşhane Tarihi ve Ekonomisi Sempozyumu Tarih Bildirileri)*,

- Bayram Nazır- Kemal Saylan (edt.), Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Gümüşhane, 2010.
- DARGA, Muhibbe, *Anadolu'da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- DEMİR, Muzaffer, “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri 1*, Giresun Belediyesi Yayınları, Giresun, 2008.
- DEMİREL, Serkan, “M.Ö. I. Binyılda Doğu Karadeniz’in Yerel Toplulukları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.5, C.8 (129-141), Giresun, 2019.
- DEMİREL, Serkan, “Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranılan Bazı Sorular”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12 (93-203), Ankara, 2013.
- DEMİREL, Serkan, “Hitit Devleti’nin Kuzey Komşusu Pala Halkı ve Bu Halkın Hititlerle Olan İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.33 (231-236), Kütahya, 2012.
- DEMİREL, Serkan, *M.Ö. II. Binyılda Kuzey Anadolu (Karadeniz Bölgesi)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- DİAKOV, V. – KOVALEV, S., *İlkçağ Tarihi I*, çevr. Özdemir İnce, V Yayınları, Ankara, 1987.
- DİNÇOL, Ali M., “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.1, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982.
- DOĞANER, Suna, “Tarih Öncesi Çağlarda Anadolu’da Savaş ve Coğrafya”, *Jeopolitik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S.10 (55-62), 2004.
- DOĞANCI, Kamil, “Antikçağ ’da Karadeniz Bölgesi’ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.

- DÖNMEZ, Şevket, “Orta Karadeniz Bölgesi Yüzey Araştırması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 1999.
- DÖNMEZ, Şevket, “Ön Asya’da İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.4, Ankara, 2002.
- DÖNMEZ, Şevket, “Yeni Arkeolojik Gelişmelere Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış”, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, S.19 (137-196), İstanbul, 2010.
- DÖNMEZ, Şevket – ÇAKMAK, Ahmet, “Karadeniz’in Avrasyalı Atlı Göçebeleri İskitler”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.18 (84-89), İstanbul, 2010.
- DURMUŞ, İlhami, “Eskiçağ Anadolu’sunda Türk İzlerine Dair Tespit ve Öneriler”, *OANNES- Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2 (95-116), Samsun, 2019.
- DURMUŞ, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- DURMUŞ, İlhami, “Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, *Belleten*, C.LXI, S.231 (273-286), TTK, Ankara, 1997.
- EKMEN, Hamza, “Filolojik ve Arkeolojik Verilere Göre Anadolu’da M.Ö. II. Binde İletişim ve Ulaşım Aracı Olarak Nehirlerin Önemi”, *İletişim Ağları ve Sosyal Organizasyon Sempozyumu- Tematik Arkeoloji Serisi 2*, Ege Yayınları, 2015.
- EMİR, Osman, “Eskiçağ’da Doğu Karadeniz Bölgesinin Jeopolitik Önemi”, *Karadeniz İncelemeler Dergisi*, C.7, S.13 (9-26), Trabzon, 2012.
- EMİR, Osman, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon Çevresi*, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008.
- EMİR, Osman, “Antik Dönemde Karadeniz’de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri”, *Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz, Bildiriler Kitabı*, haz. Ersan Başar vd., Sena Ofset Yay., İstanbul, 2012.

- EMİR, Osman, “Argonautlar Efsanesi: Bir Mitos’ un Ardındaki Gerçekler ve Kolkhis”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.6, S.6 (9-24), Trabzon, 2009.
- EMİR, Osman, “Grek Kolonizasyon Dönemi’nde Karadeniz’de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10 (9-28), Trabzon, 2011.
- ERİNÇ, Sırrı, “Kuzey Anadolu Kenar Dağlarının Ordu- Giresun Kesiminde Landşaft Şeritleri”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.7-8 (119-137), İstanbul, 1945.
- ERÜZ, Coşkun- ERBAŞ, Y. Selçuk, “Antik Çağ’dan 20. Yüzyıla Doğu Karadeniz’de Limanlar (Trabzon), Kervan ve Askeri Güzergahlar: Kültür Rotaları”, *Geçmişten Günümüze Karadeniz’de Ulaşım*, Mehmet Okur vd. (edt.), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2020.
- ERZEN, Afif, “Eskiçağ Tarihinde Marmara Denizi ve Boğazlar”, *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi I*, Ayı Basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1972.
- ESİN, Ufuk, *Kapadokya*, Ayhan Şahenk Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- FİDAN, Erkan, “Tarih Öncesi Dönemlerde Anadolu’da Kullanılmış Olan Maden Yatakları”, *Türkiye Tarihi Madenler Konferansı Bildirileri*, Trabzon, 3-4 Aralık 2015.
- GENÇ, Ömür, *Karadeniz Bölgesi Ekonomik ve Sosyal Durum*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Genel Ekonomik Araştırmalar, TKB Matbaası, Ankara, 2001.
- GÖKÇE, Bilcan – PINARCIK, Pınar, “Anadolu ve Mezopotamya’da Saban (Başlangıcından Orta Demir Çağı Sonuna Kadar)”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- GÜNBATTI, Günbattı, *Kültepe- Kaniş (Anadolu’da İlk Yazı, İlk Belgeler)*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2017.

- HARMANKAYA, Savaş, “Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2: Neolitik*, Ege Yayınları, İstanbul, 1997.
- HARMANKAYA, Savaş, “Türkiye İlk Tunç Çağı Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri – 4a/4b: İlk Tunç Çağı*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- HEMİŞ, Osman, *İskit, Frig ve Urartu Kültürlerinin Mukayesesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- IŞIK, Adem, “Karadeniz Bölgesinde Eskiçağ Halkları”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.16 (177-183), Sakarya, 2008.
- IŞIKLI, Mehmet, “İÖ I. Bin Yılda Erzurum Bölgesi: Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Diauehi Krallığı”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.6 (49-74), Erzurum, 2006.
- KAHVECİ, Gül, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Tekstil Ürünleri ve Ticareti”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2017.
- KAYMAKÇI, Salih, “Yüzey Araştırmaları Işığında Şebinkarahisar’ın M.Ö. II. Binyıl Yerleşmeleri ve Yol Bağlantıları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.61 (1-16), Ankara, 2019.
- KAYMAKÇI, Salih, *Kelkit Havzası’nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi (Lykos)*, Kömen Yayınları, Konya, 2017.
- KAYMAKÇI, Salih, *Eskiçağda Kelkit Vadisi (Lykos)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2013.
- KHURT, Amelie, “Eski Asur Tüccarları”, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, Yay. Haz. Helen Parkins- Christopher Smith, çevr. Ömür Harmanşah, Homer Kitabevi, İstanbul, 2010.

- KILIÇ, Yusuf, “Eski Ön Asya Toplamları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4 (122-151), Denizli, 2009.
- KINACI, Mesut, “Antikçağda Pontos Bölgesi’nin Tarihsel Coğrafyası”, *CEDRUS III* (181-229), Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2015.
- KINACI, Mesut- BOYANA, Hülya, “Klasik ve Hellenistik Dönemde Pontos Bölgesi’nde Üretim ve Ticaret”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.38, S.66 (97-115), Ankara, 2019.
- KINAL, Füzulan, *Eski Anadolu Tarihi*, TTK, Ankara, 1991.
- KİNG, Charles, *Karadeniz*, çevr. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- KOCA, Uğur Tuna, “Antik Dönemde Karadeniz Bölgesinde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme”, *Dergi Karadeniz*, S.31 (279-286), Ankara, 2016.
- KOŞAY, Hamit Zübeyir- TURFAN, Kemal, “Erzurum-Karaz Kazısı Raporları”, *TTK Belleten*, C. XXIII, S. 91 (249-413), Ankara, 1959.
- KOZAL, Ekin, “Son Tunç Çağında Anadolu ve Komşuları”, *Arkeoatlas Dergisi*, S.7 (8-19), İstanbul, 2010.
- KÖKTEN, İsmail Kılıç, “Kuzeybatı Anadolu’nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, *DTCFD*, C.9, S.3 (201-214) Ankara, 1951.
- KÖSE, Ahmet Hikmet, “Tarihsel ve Mitolojik Verilerin Işığında, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi Uygarlıklarının Madencilik Faaliyetleri”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.39 (72-82), Ankara, 1991.
- KÖROĞLU, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıcından Persler’e Kadar)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- KRONBERG, Peter, “Doğu Karadeniz Dağlarının (Kuzeydoğu Türkiye) Tektoniği Üzerinde Fotojeolojik Veriler”, Clausthal Teknik Üniversitesi, Jeoloji Enstitüsü, *MTA Dergisi*, S.74 (57-65), Ankara, 1969.

- MANDALCI, Ebru, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı Anadolu’sunda Gümüş İşlemeciliği”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- MEMİŞ, Ekrem, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2016.
- MEMİŞ, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017.
- MERAL, Korkmaz- KUMURGAL, Ümit, “Altın Post ve Argo Gemicilerinin Efsanesi”, *Sosyal Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar- 3*, Hasan Babacan (edt.), Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2020.
- MURAT, Leyla, “Hitit Döneminde Bir Anadolu Halkı Kaşkalar ’da Üretim ve Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.
- MUTLU, Gülseren, “Antikçağ Kolkhis’te Boğa Figürü”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S.41 (62-79), Ardahan, 2019.
- NOVROZ, Aziz, “Kimmer Kültürüne Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S.32 (205-224), Bursa, 2017.
- ÖZGÜÇ, Nimet, “Acemhöyük Kazıları”, *Anadolu (Anatolia) Dergisi*, S.10 (1-28), Ankara, 1966.
- ÖZTÜRK, Özhan, *Pontus (Antikçağ’ dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasal Tarihi)*, Genesis Kitap, Ankara, 2012.
- PEHLİVAN, Mahmut, “Başlangıçtan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, 1994.
- PEHLİVAN, Mahmut, *Hayaşa (İÖXV-XIII Yüzyıllarda Kuzey-Doğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991.

- PEHLİVAN, Mahmut, *Daya (e)ni /Diau(e)hi, (Uruatri-Nairi Konfederasyonları Döneminden Urartu'nun Yıkılışına Kadar)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1991.
- PINARCIK, Pınar, “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Yayınları, C.XXVII, S.2 (459-482), İzmir, 2012.
- REYHAN, Esmâ- CENGİZ, Tülin, *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2015.
- SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul, 2003.
- SEVİN, Veli, “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.2, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1982.
- SİDDİQ, Abu Bakar, “Epipaleolitik- Neolitik Dönem Anadolu Toplumlarının Üretim ve Ticari Faaliyetleri”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.
- SİR GAVAZ, Özlem, “Hitit İmparatorluk Devri Krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.1 (21-39), Çorum, 2008.
- SİVAS, Hakan, *Urartular ile İlgili Assur Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.
- ŞAHİN, Cemalettin- ÖZCAN, Nihat Ali vd., *Türkiye Coğrafyası (Fiziki-Beşeri-Ekonomik-Jeopolitik)*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005.
- ŞEKER, Fatma – ŞEKER, Sevgi, “Tarihöncesi Ticaretin Hesaplama ve Kaydetme Araçları: Token’lar”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemi’ne*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.

- ŞEN, Mehmet, *İlk Çağ Anadolu Medeniyetlerinde Ekonomik Hayatın Gelişim Süreçleri*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2012.
- ŞENGÜL, Fatih, “Homeros’a Göre Kimmer Kavim Adı Etimolojisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.5, S.17 (33-42), 2008.
- TARHAN, Taner, Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler, *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1983.
- TARHAN, Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, *Belleten*, C.XL (355-369), TTK, Ankara, 1976.
- TARHAN, Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- TEKÇAM, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Anadolu ve Trakya- Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (M.Ö. 12.- M.S. 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S.2 (654-664), Trabzon, 2007.
- TEMÜR, Akın, “Karadeniz’de Grek Kolonizasyonu ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- TEMÜR, Akın, “Karadeniz’de Grek Kolonizasyonu ve Argonautlar”, *11. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi: 13, Samsun, 2018.

- TEXİER, Charles, *Küçük Asya*, çevr. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, C.2, Ankara, 2002.
- TİRYAKİ, Sırrı, “Başlangıçtan Orta Demir Çağı’na Kadar Dağlık Doğu Anadolu’nun Sosyo- Ekonomik Yapısı”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXXVII (621-661), İzmir, 2018.
- TOPTAŞ, Koray, “İskit- Asur Münasebetleri”, *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, 2018.
- TUFANOĞLU, Hüsnüye Esra, *Antikçağ’da Batı Anadolu’da Deniz Ticareti ve Limanlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2017.
- TUNA, Celal, *Mağaradan Kente Anadolu’nun En Eski Yerleşim Yerleri I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- UNAT, Faik Reşit, *Tarih Atlası*, Kanaat Yayınları, İstanbul, 2003.
- UZUN, Ali, Doğu Karadeniz Kıyı Kuşağında Coğrafi Yapı ve Sel İlişkisi, *TMMOB Afet Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İMO Kongre ve Kültür Merkezi, Ankara 2007.
- ÜRKMEZ, Özden, “Eski Anadolu’nun Zirai, İktisadi ve Sosyal Yaşamında Parfümeri”, *Anadolu’nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, Ercüment Yıldırım vd. (edt.), Değişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÜNAL, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÜNAL, Ahmet, *Hitit Devrinde AnadoluII*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- ÜNSAL, Veli, “Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.8, S.2 (129-144), Erzurum, 2006.
- ÜNSAL, Veli, “Paleolitik ve Neolitik Çağda Orta Kızılırmak Havzası”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.13, S.71 (320-330), Haziran 2020.

- ÜNSAL, Veli, “Hayaşa Krallığı’nın Kuzeydoğu Anadolu’daki Varlığı ve Hayaşa-Hitit İlişkileri”, *Researcher Dergisi*, C.5, S.4 (790-809), Ankara, 2017.
- ÜNSAL, Veli, “Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.3 (117-143), Amasya, 2018.
- ÜNSAL, Veli, “Urartu Krallığı’nın Kuzeybatı Seferleri”, *Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.5 (9-32), Trabzon, 2008.
- YAKAN, Burak, M.Ö. 2. ve 1. Binyılda Kuzeydoğu Anadolu’su, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir, 2019, s.27.
- YİĞİT, Turgut, “Akadlar Devrinde Anadolu’nun Siyasal Yapısı”, *DTCF Dergisi*, C.40, S. 3-4 (13-28), Ankara, 2000, s.142-143.
- YİĞİT, Turgut, “M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Samuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.19, S.30 (273-287), Ankara, 1997.
- YILDIRIM, Ercüment, “M.Ö. II. Binyılda Harşit Vadisi (Azzi- Hayaşa)”, *Harşit Vadisi (Tarih- Coğrafya-Kültür)*, Dokap Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, İstanbul, 2017.
- YILMAZ, Derya, “Erken Tunç Çağı’nda Anadolu’da Ticaret”, *Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret: Prehistorya’dan Bizans Dönemine*, Oktay Dumankaya (edt.), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, 2019.
- ZAMAN, Mehmet, “Doğu Karadeniz Bölümü Sahil Yöresindeki Kırsal Yerleşmeler ve Özellikleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.22, S.1 (323-346), Erzurum, 2018.
- ZEHRİROĞLU, Ahmet Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1999.
- ZEHRİROĞLU, Ahmet Mican, “M.Ö. 8. Yüzyıl Urartu Belgelerinde Kolha”, *Skani Nena Dergisi*, Laz Kültür Derneği, S.1 (1-8), 2009.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub406/entry-6221.html> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub406/entry-6221.html#chapter-15> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

<https://www.hellenic-art.com/greek-merchant-ship.html> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

EKLER

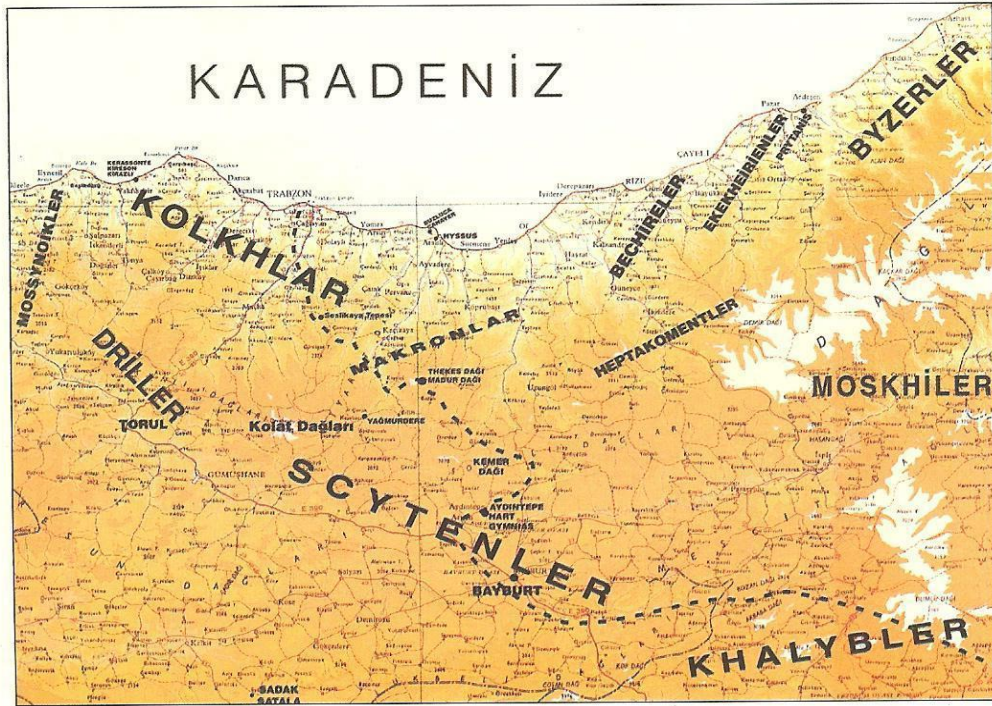
Harita 1- Doğu Karadeniz’de Yunan Kolonizasyon Kentleri (Faik Reşit Unat, Tarih Atlası, Kanaat Yayınları, İstanbul, 2003, s.8.)

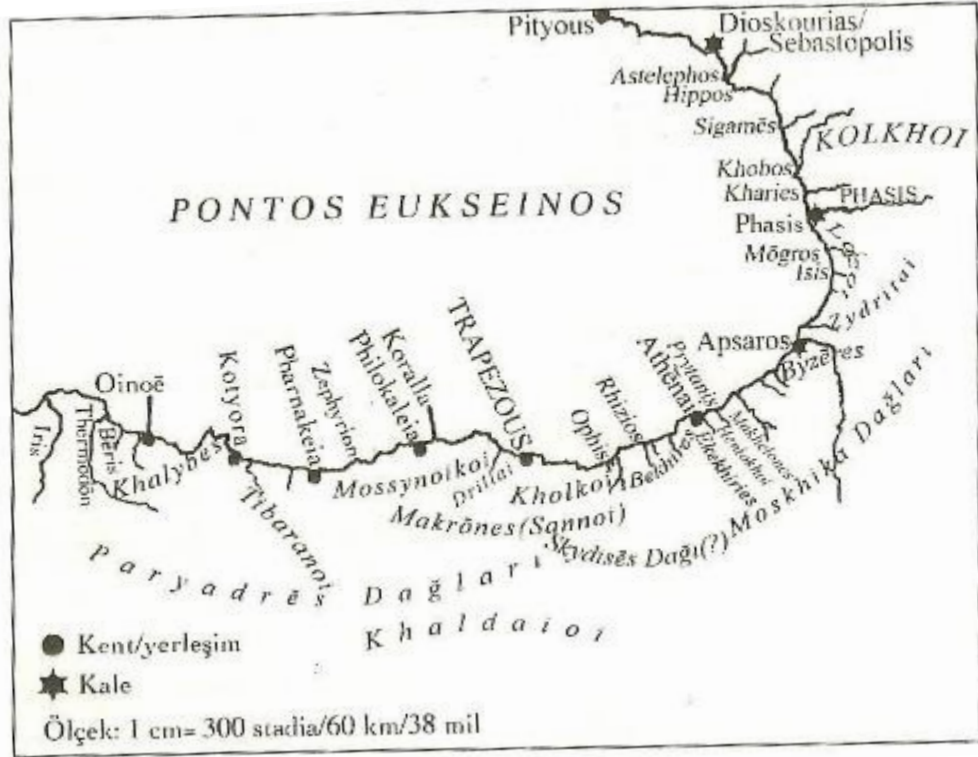
Harita 2 - “Megale Hellas” (Büyük Yunanistan) / İon Kolonizasyon Kentlerinin Yayılımı (Faik Reşit Unat, Tarih Atlası, Kanaat Yayınları, İstanbul, 2003, s.8.)

Harita 3 - Graauw’a göre Karadeniz’de Antik Çağ Liman ve Gemi Yanaşma Yerleri. (Coşkun Erüz- Y. Selçuk Erbaş, “Antik Çağ’dan 20. Yüzyıla Doğu Karadeniz’de Limanlar (Trabzon), Kervan ve Askeri Güzergahlar: Kültür Rotaları”, *Geçmişten Günümüze Karadeniz’de Ulaşım*, Mehmet Okur vd. (edt.), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2020, s.30.)

Harita 4 - Karadeniz Kıyılarındaki Yerel Halklar. (Esen Aktaş, “Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı Yerleşmeleri ve Yerleşim Stratejileri”, s.104.)

Harita 5 - Karadeniz Kıyılarındaki Yerel Halklar. (Esen Aktaş, “Antik Çağda Doğu Karadeniz Bölgesi Kıyı Yerleşmeleri ve Yerleşim Stratejileri”, s.103.)

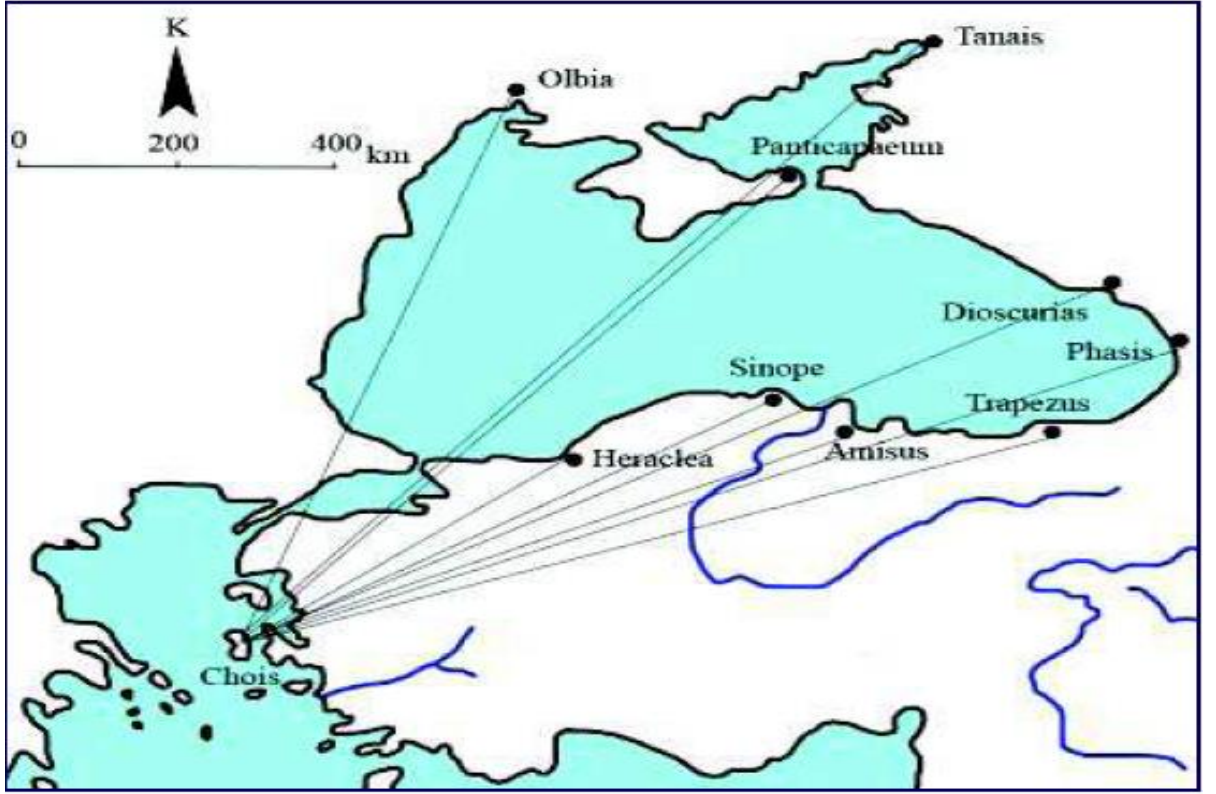
Harita 6 - Karadeniz'deki Kolonizasyonlar. (Betül Akkaya, *Antik Çağda Hermonassa Limanı: Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler*, s.55.)

Harita 7 - “Magna Graecia” (Büyük Yunanistan) Kolonileri. <https://factsanddetails.com/world/cat56/sub406/entry-6221.html> Erişim Tarihi: 08.12.2021

Harita 8 - Argonautlar'ın Yol Güzergahı. (Akın Temür, “Karadeniz'de Grek Kolonizasyonu ve Argonautlar”, *11. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi*, Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi: 13, Samsun, 2018, s.484.)

Harita 9 - Karadeniz'deki Köle Pazarları (Osman Emir, "Grek Kolonizasyon Dönemi'nde Karadeniz'de Önemli Bir Geçim Kaynağı: Köle Ticareti", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C.10, S.10, Trabzon, 2011, s.28.)

Fotoğraf 1 - Ticaret Gemilerinde Taşınan Mallar (Temsili). <https://www.hellenic-art.com/greek-merchant-ship.html> Erişim Tarihi: 08.12.2021

Fotoğraf 2 - Antik Yunan Ticaret Gemisi.

<https://factsanddetails.com/world/cat56/sub406/entry-6221.html#chapter-15> Erişim Tarihi: 08.12.2021

Fotoğraf 3 - Yunan Kolonizasyon Döneminde Ticari Malların Taşındığı Amphoralar ve Amphora Fırının Sinop Müzesi'nde Canlandırması. (Hüsniye Esra Tufanoğlu, *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2017, s.92.)